

641928

MITTEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

BAND CXXVIII

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

128
ТОМ СХХVIII

ЛЬВІВ 1919

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

MITTEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG
BAND CXXVIII

**ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА**

ТОМ СХХVIII

НБ ПНУС

641928

ЛЬВІВ 1919

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

Прикарпатський університет
ім. Василя Стефаника

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

ІНВ. № 64 1928

Зміст СХХVІІІ тому.

1. Кілька заміток до послання Лацка з 1534 р. й відповіді на нього афонського прота Гаврила. Подав Михайло Возняк	с.	1—19
2. Вид Пліснеська в »Словѣ о полку Игоревѣ«. Написав Василь Щурат	с.	21—38
3. Жерело звісток Гендльовіка про Запорожців. Написав Василь Щурат	с.	39—50
4. Іван Лаврівський. Один з піонерів українського відродження в Галичині (1773—1820). Написав Амврозій Андрохович	с.	51—120
5. »Любушини суд« в українськiм перекладі Каз. Йос. Турівського з 1835 р. Подав Іван Брик	с.	121—133
6. Келестин Скоморівський і його літературна діяльність. Написав Яроєлав Гординський	с.	135—171
7. Три листи М. Костомарова до П. Куліша. Подав Олександр Барвінський	с.	173—176.
8. Віденське »Общество св. Кирила і Методія«. Написав Василь Щурат	с.	177—202
9. До автобіографічних поем М. Устияновича. Подав Титко Ревакович	с.	203—206
10. З цензурного рукопису приповідок Ст. Петрушевича. Подав В. Карпович	с.	207—211
11. Людські фігурки з воску. Подав Володимир Гнатюк	с.	212—216
12. Людські фігурки з воску. Подав Василь Щурат	с.	217—219
13. З російської воєнної поезії. Подав Володимир Гнатюк	с.	220—226

Inhalt des CXXVIII Bandes.

1. Einige Bemerkungen zu dem Sendschreiben Lazko's aus dem J. 1534 und zu der Antwort des Protos Gabriel von Athos — von Mychailo Voznjak	S. 1—19
2. Die Ansicht von Plisneško in dem „Liede vom Heereszuge Igor's“ — von Vassyl Ščurat	S. 21—38
3. Die Quelle der Kenntnisse Händlovick's über die Saporogkosaken — von Vassyl Ščurat	S. 39—50
4. Ivan Lavrivskij. Ein Vorkämpfer der ukrainischen Wiedergeburt in Galizien (1773—1820) — von Ambrosius Androchovyč	S. 51—120
5. „Libuša's Gericht“ in einer ukrainischen Uebersetzung des K. J. Turlvskij. — von Ivan Bryk	S. 121—133
6. Celestin Skomorivskij und seine literarische Tätigkeit — von Jaroslav Hordynskij	S. 135—171
7. Drei Briefe M. Kostomariv's an P. Kuliš — von Alexander Barvinckij	S. 173—176
8. „St. Cyrillus und Methodius-Gesellschaft“ in Wien — von Vassyl Ščurat	S. 177—202
9. Zu den autobiographischen Dichtungen des M. Ustianovyč — von Titus Revakovyč	S. 203—206
10. Aus der zensurierten Handschrift einer Sprichwörterammlung des St. Petruševyč — von V. Karpovyč	S. 207—211
11. Menschliche Wachfiguren — von Volodymyr Hnatjuk	S. 212—216
12. Menschliche Wachfiguren — von Vassyl Ščurat	S. 217—219
13. Aus der russischen Kriegsdichtung — von Volodymyr Hnatjuk	S. 220—226

Кілька заміток до послання Лацка з 1534 р. й відповіді на нього афонського прота Гаврила.

Подав *Михайло Возняк*.

Як „письмо III“ „Отвѣтовъ и вопросовъ“ подав Антін Петрушевич в чч. 21—23 „Слова“ за 1873 р. „Переписку Іванна Запольского угорского короля съ протоиѣ Аѳонскихъ монастырей Гаврииломъ съ 1534 года“. Одержавши рукопис XVII в., списаний дрібним українським скорописом (збірник проповідий, легенд тощо) (68 карток 4^о), автор описав його і заняв ся ближше двома з його статей. Заголовок першої „Януша краля Угорского посланіе второе чрезъ своего логофета ко проту святыхъ горы Аѳонскія и ко всему собору ихъ, исповѣдаючи вѣру и законъ свой и Лютеорова ученія и молячи ихъ, да имъ отписъ учинять отъ божественного писанія и противныхъ титуловъ его ученія“. Друга статя, що зацікавила Петрушевича, була відповідю на першу: „Прота святыхъ горы Аѳонскія Янушу кралю угорскому посланіе второе и отвѣтъ вопрошенію его противу учителя ихъ Лютра ложного ученія свѣтлому кралю Янушу всей Угорской земли содержительному ко твоему свѣтлому кралевству и ко всѣмъ государемъ римскимъ, даже и до самага папы святыхъ горы смѣренный протъ и протосинокгедъ святѣйшого патріарха Константина града Гавриилъ и всѣ игумени, духовници всей святой горы и весь сѣмъ священного и преподобнаго собора здравствовать о Господѣ“.

Про сам збірник був Петрушевич тої думки, що його укладчик належав найправдоподібнїше до духовного стану, а коли здогадувати ся з мови рукопису й почерку скоропису, походив з пів-

денно-західної Русі й був прихильником грецької церкви, що була в схизмі з римським престолом. Згадавув ся також Петрушевич, що перше посланіє доторкало церковних питань і правдоподібно грецького віроісповідання. Що до другого посланія — його автора бачив Петрушевич в сірязьськїм воеводі Єронїмі Ласкїм. „Починаючи перепїску з протом Афонської гори, ужив він по всякій правдоподібности славяно-руської мови, що в XVI в. була в великїм уживанню на дворі польського короля Жигмонта I як мова праводавства в великїм литовськїм князівствї; що більше, ся мова з малими діалектичними переїнами була тоді дипломатичною мовою в сусїднїх господарствах Волохїї і Молдавії і також зрозумїла на Афонській горі, де проживало багато монахів славянського походження в Хїландарськїм і Пантелеймоновїм монастирях, що належали виключно до сербського й руського духовенства“ (ч. 23). Як що імя Лацко не тотожне з Ласкїм, може воно бути хрестним іменем: Ластко, Властко, себто Володислав і було іменем якоїсь знаменитої особи, що була на службі короля Івана Запольского й була славянського або румунського походження та придержувала ся грецького обряду. „Вкінці треба замїтити, що письмо льоїофета Лацко від Моцещїї носить на собі що до мови, в якїй написане, признаки дипломатичної мови молдаво-волоських грамот: логоеть, оть Моцещїї, свѣтлomu ти кралевству і т. д.“

Не згадуючи про статю Антона Петрушевича, заняв ся в 1894 р. знову згаданим посланїєм і відповїдю на нього М. Петров в розвідці „Западно-руссїя полемическїя сочиненїя XVI вѣка“. Матерїялу для статї Петрова доставив Кїєво-Михайлівський збірник XVII в., списаний на думку автора з збірника Супрасльського монастиря XVI в. і спорїднений у дечїм з Супрасльськїм збірником 1578—1580 рр., якїй описав Андрїй Попов в 1 кн. за 1879 р. московських „Чтенїй“, подавши з нього інтереснїйші виривки.

Петров справедливо бачить також в Януші семигородського воеводу Івана Заполїю, що його вибрали в 1526 р. деякі вельможї по смерті Людвика II Угорського королем Угорщини тоді, коли инші вельможї посадили на королївський престїл Фердинанда I Австрїйського. Він зробив в 1535 р. розем з своїм противником, а пізнїйше мир в 1558 р. Ще перед примиреннем з противником Заполїя звернув поважну увагу на положенне церковних справ у своїй державї, розхвильованїй боротьбою протестантства з римською церквою, і задумав запобїгти злу при

помочи зближення до східньої церкви. „На постанову Івана Заполії звернути ся до східньої церкви й представника її афонського прота міг мати вплив і льоґофет або канцлер його, що посланіє до прота підписав так: „Януша краля логоуетъ Лацько отъ Моцещи“. Імя і назва його показують, що був він родом Румун і консеквентно повинен був бути православним. Вказує на се згадка про „патриархи наши“ й про жонатих священиків. „Сей саме льоґофет Лацко від Моцещті й міг указати Іванови Заполії на східню православну церкву як на таку, що стоячи вище сварок жежи лютеранами й католиками, могла приирити їх жежи собою на засадах православія“¹⁾.

Навівши в цілости посланіє Лацка, заявляє автор, що афонський прот Гаврило „осібно говорить про помилки Лютра й про помилки та відступленне римської церкви“²⁾. Виказанне лютеранських помилок у посланію не відзначаєть ся строгою видержаностю думок і викладу, доказом чого приведений дальше текст його.

Порівнюючи питанне Лацка й відповідь на нього прота, пише Петров, що „прот відповів на всі істотні точки що до лютеранських помилок, зазначені в письмі льоґофета. Покишена без розгляду одна тільки другорядна точка що до женячки лютеранських священиків може тому, що на сій точці лютеране згоджували ся з практикою східньої православної церкви. Одначе якої вартости були відповіді афонітів, се инше питанне, якого з нинішньої точки погляду не можна рішити в користь афонітів. Посланіє афонського прота, збываючи лютеранські помилки, опирало ся не тільки на святе письмо, скільки на церковні перекази, писання святих отців і житейну літературу, чого, як відомо, не признають лютеране“³⁾. Усправедливлював Петров прота дещо тим, що протестантизм був тоді в стадії хаосу; що не прибрав ще виразних границь окремого віроісповідання і окремої церкви, незалежної від римо-католицької, а був тільки окремою течією чи напрямом в лоні останньої. Отже й не чужі були для нього церковні перекази. Крім того афоніти, як виходить, досі цілком не були ознайомлені з наукою Лютра, а льоґофет Лацко подав їм у своїм письмі найзагальніші вказівки. Тому й не мали афоніти можности основнійше пізнати та збити сі помилки. „Зрештою і в отсій своїй формі посланіє афонського

¹⁾ Труды Киевской Духовной Академіи, 1894, № 2, стор. 173.

²⁾ Тамже, стор. 175.

³⁾ Тамже, стор. 180.

прота, оскільки доторкало ся лютеранства, могло охоронити хитких від одушевлення новою наукою як не своєю внутрішньою силою пересвідчення, то авторитетом самого автора: прот Гаврило не тільки стояв на чолі управи святою горою, але й називав ся „протосингеломъ святѣйшаго патріарха Константина града“. А для православних обговорюване посланіє повинно було мати всю силу пересвідчення і чару¹⁾.

В другій половині посланія доторкнув ся прот римської церкви. „Вказані дві часті посланія афонського прота Гаврила до угорського короля Януша або його льотофета Лацка мали в західній Росії неоднакову долю. Ми не знаємо, щоб пізніше хто з західно-руських православних користував ся аргументами сього посланія в полеміці з лютеранськими сектами. Але частъ сього посланія про римську церкву була деяким жерелом і для пізнійшої полеміки православних з римо-католиками. З нього зроблено витяг в Супрасльськїм полемічнїм збірнику 1578—1580 р. Тим самим посланієм користували ся у деяких місцях автори пізнійших полемічних статей XVI віку проти латинян, а саме: „На богомерзскую на поганую Латину, котори папежи хто что в нихъ вымыслилъ въ ихъ поганой вѣрѣ, сказаніе о томъ“ і „Новосложено сіе поученіе въ Литваніи нарицаемымъ Цоззшз логоетомъ“. В одній редакції першого з сих „сказаній“ вставлене оповіданне про пригоду з папісею, а в поученне льотофета, зложене в Литванії, вставлене оповіданне про призив папою Львом короля Каруля до Риму й про наслідки сього призиву“²⁾.

Розгляданому питанню присвятив в 1901 р. М. Дашкевич спеціальну статю п. з. „Одинъ изъ памятниковъ религіозной полеміки XVI вѣка (Посланіе прота Аѳонской горы 1534 года)“ в IV випуску 15 книги „Чтеній въ Истор. Общ. Нестора лѣтописца“. Нагоду до сеї статі дав А. Петрушевич, що подарував для бібліотеки університету св. Володимира через Дашкевича кілька (всїх 7) рукописів, між иншим і той збірник³⁾, що став колись предметом статі А. Петрушевича. Дашкевич видав текст питання Лацка й відповіди прота Гаврила, беручи всі над-

¹⁾ Тамже, стор. 181.

²⁾ Тамже, стор. 182—183.

³⁾ В рукописнїм відділі київської університетської бібліотеки переходить ся він під ч. 25. Описаний С. Масловим під ч. 54 (стор. 16) в „Обзорѣ рукописей бібліотеки Императорскаго Университета Св. Владимира“ (Київ, 1910). Рукопис в паперовім переплеті 4°, 68 кк., український скорочис XVII в.

стрічні знаки в скобки, а титли зазначаючи лінійками. Крім того автор навів відміни тексту списку Михайлівського монастиря, при чім зазначив, що „обидва списки походять від різних оригіналів і поки що нема можности відбудувати на підставі їх зводу текст оригіналу“¹⁾.

Видання обох памяток попередив автор вступною розвідкою, де підкреслив, що ще не вповні в'яснено деталі, потрібні для досліду сих памятників, і повне їх пояснення можливе тільки при порівнанню різних їх списків з іншими даними. „А тимчасом розглядані памятки представляють значний інтерес, — не так своєю літературною стороною, як обставинами повстання і вказівками в їх змісті на релігійний рух XVI в.“²⁾. Вказуючи на сей інтерес, автор згадав про деякі факти з історії розширення протестантського руху, як межі Словінцями протестантський рух дав початок новій самостійній літературі, як сильно підкопав римську церкву в угорських землях в першій половині XVI в., як релігійні спори збільшували політичний розгартіаш, як Заполія шукав серед боротьби з противником Фердинандом опори в Турків і як стягнув на себе відлучення від церкви з боку папи Климента VII в 1529 р. Отже „знаходячи ся в труднім положенню і бажаючи, здасть ся, якось зєдинити ворожі релігійні партії у своїм королівстві і може знайти також сильнішу опору в православнім населенню, Януш звернув ся до ідеї, що вже нераз виринула в християнськїм світі, а саме до думки про унію, при помочи якої уладнали ся би релігійні спори та розєднанне й можна було-б установити тривкійший політичний союз проти спільного ворога християнського світа — Турків“³⁾. Щоб здійснити сей замір дорогою собору, ввійшов король в зносини з найавторитетнішими провідниками православної церкви.

Умотивувавши так появу посланія і відповіді на нього, заявив автор, що „оригінальність сих памяток не підлягає сумнівови. Особа Лацка — історична“⁴⁾. Для автора важні сї па-

¹⁾ Чтенія въ Истор. Общ. Нестора дѣтописца, книга пятнадцатая. Вып. IV, стор. 179.

²⁾ Тамже, стор. 180. ³⁾ Тамже, стор. 182.

⁴⁾ Тамже, стор. 183. Тут і бачить Дашкевич автора в тій самій особі, що згадуєть ся 1533 р. в документах як „Lasconius“: „Miratus fueram proximis litteris tuis lectis Lasconium et voluntatem et dominum mutavisse; quod et regina mirabatur. Suspiscabar tunc quoque aliquid inesse fraudis. Si tamen a Ioanne abstrahi potuisset, rebus regis non potuisset officere, modo ut eius opera rex fuisset usus. Sed

мятки з трьох причин; поперше як одно з свідощів про ту ролю, яку відгравав Афон в історії релігійного життя східно-славянського світа в XV і XVI вв. „Можливо, що в данім випадку маємо перед собою відповідь, зрадановану в славянській мові якимсь Українцем. Мабуть протосинітел і багато інших учасників собора були Греками, але переложив грецький текст на славянську мову Українець (Білорус), як приписати оригіналови, а не переписчикови деякі українізви в тексті відповіді. Є вони і в посланію Лацка“¹⁾. Золотоверхо-Михайлівський текст ближший до української мови, ніж текст пізнійшого рукопису А. Петрушевича, де консеквентнійше заховані церковно-славянські форми. Подруге цікаво бачити, що в Угорщині і на Афоні в тім часі славянська мова була одним з знарядів письменних зносин. Потрете в розгляданих памятках можна бачити одні з перших памятників української полемічної літератури XVI в. Петров указав, як в недовгім часі по своїм повстанню посланіє прота зацікавило українських читачів.

„На жаль під літературним оглядом і посланія Лацка й відповіді прота не можна причислити до памяток першорядної ваги. Вони характеризують тільки рівень духових інтересів, якими жили маси XVI в. й їх представники“²⁾. Відповідь афонських подвижників на поставлені питання „не свідчить про високий підем їх богословської думки. В збиванню Лютерової ереси приведені не тільки тексти святого письма, але між иншим і легенди“³⁾. Знов же „полемічна часть посланія, звернена проти латинян, для різниці від тої, що протиставлена новаторствам Лютра, має переважно легендарно-історичний характер, але також відзначаєть ся різкістю“⁴⁾. В цілости „посланіє прота 1534 р. знайомить нас тільки з слабим початком підему богословської думки, що боролася за самостійність греко-славянського сходу проти нівелюючих змагань заходу до поневолення тих, що уперли ся перед признаними провідниками західної культури, якими зявляли ся середновічне католицтво й реформаційний рух XVI віку“⁵⁾.

Цілю моєї замітки висловити декілька критичних уваг до питань, тісно звязаних з обома памятками, притягаючи притім

ne ille eo ministro uteretur et rerum suarum sollicitatore“ (Monumenta Hungariae historica. Diplomataria, XXV, Budapest, 1875, стор. 438).

¹⁾ Тамже, стор. 184.

²⁾ Тамже, стор. 185.

³⁾ Тамже, стор. 186.

⁴⁾ Тамже, стор. 187.

⁵⁾ Тамже, стор. 188.

до замітки нові досі неопубліковані тексти їх з скорописного збірника 1740 р. священика Павла Свідзінського з колекції Петрушевича в бібліотеці „Народного Дому“ у Львові під ч. 105¹⁾. Списані вони на кк. 44—61. Письмо Лацка має тут отсей заголовок і текст:

Посланіє ко святимъ отцемъ горы Аеонской от православныхъ вѣры Рос'сійской а землѣ Угор'ской христіанъ²⁾.

Иже во велицей чести³⁾ и благодати пресвященъ и украшенъ, во иноческій чин избран'ному божественную благодатию, еже быти настав'никъ и учител и пастыр извычен божественного писанія, отческаго преданія, богоизбранному—отцу і кир Гавриилу прото святыя горы Аоонския. И азъ грѣшный меншій во чловѣцехъ⁴⁾ недостойный Христу рабъ Лацко от Мыцеси, кролевъ логофеть, смиреннометаніе приноши твоему благовѣйному лицу и всѣмъ отцем и братьям, обрѣтающимся во святой горѣ. Посем молим вашу святыню, да нам напишете о душахъ праведных чловѣкъ⁵⁾, где мают быти, у царстви ли небесном или на ином мѣсци ждуть суда Христова, и знову души грѣшныхъ чловѣкъ⁵⁾ чи до судища Христова мучитися мают, чили ни. Молю вашу святыню, да нам напишете о том, яко вы держите и тримаете, занеже наши попове неровно учат людей, едны глаголют: егда умрет праведный чловѣкъ⁵⁾, в той час' в царство небесное душа его идетъ, а другиі глаголют: до судища не маєт заплаты от Бога. Да яко можетъ то быти, длячого же и кытар'ство называет'ся, мы того не можем розумѣти, но молим вас, да вам напишете от святого писанія разумнѣ о сем, да ся не блазним. И наки да знаете, ваша святыни, понеже зде на угорской земли и на нѣмецкой и повсюду межи христіяни, што ся держит римским напою, многи ереси и лжепророци дѣяс меже ними суть; едны проповѣдают, яко не треба ни поста, ни словѣди, ни литургии, ани тежъ жадному святому, ни пророку, ни апостолом, ни мученикомъ, ни пресвятой Богородици молитися, тол'ко единому Богу; аше и святыи суть, но не могутъ помощи пред Богом. А и то повѣдают ихъ попове, да ся женят, яко иныши, то все тое учитъ един' пророкъ по имени Лютеръ. Он' бо

¹⁾ Сей збірник описаний докладно д-ром Іл. Свенціцким в другій часті „Опису рукописів Народного Дому з колекції Ант. Петрушевича“ (Українсько-руський Архив, т. VI, Львів, 1911, стор. 158—166).

²⁾ Тому, що збірник списаний пізно, в XVIII в., розвязую титли, а надстрічні знаки вношу в рядки. Де можна читати подвійно, прим. члвкъ = чловѣкъ і человекъ, там зазначаю у нотках спосіб написання в рукописі.

³⁾ В рукоц. честай. ⁴⁾ В рукоц. члвцехъ. ⁵⁾ В рукоц. члвкъ.

побѣди нѣмецкую землю и попове ихъ всѣ ся женят и в'де на угорској земли многия к нему приступили, его ученія прияли, а другіи глаголють: тако держите, яко есте держали перше. И многое беззаконіе меженими; не вѣдают, что сотворили. Сего ради молимъ святыню вашу, пошлите намъ нѣкоторую науку отъ святыхъ писаній, яко еси перво послалъ королю Янушу и ту вашу епистолию, то ест листъ казалъ до своего скарбцу или бѣблѣотеки захвати. И нинѣ, твоя святыни, рачь ся о томъ потрудити, егда дастъ Богъ, да ся уединимо, да будетъ една вѣра, едино стало, единъ пастыръ Христосъ, яко первѣй было, яко самъ кролъ рече, яко ся утѣри со нѣмецкии кролен, хоцетъ соборъ учинити и патриархи наши хоцетъ испросити, да будутъ на соборъ у его землю. Того ради, святыни ваша, пошлите епистолию до короля его милости и до папежа римского на вся тья страны, до ихъ духовныхъ учителей, да и насъ не забудете во своихъ святыхъ молитвахъ и благодать Господа Бога и Спаса нашего Ісуса Христа да пребываетъ со всѣми вами и нами отъ нинѣ и до вѣка. Аминь. Писанъ в' Будинѣ градѣ в' лѣто 1536. Януша кроля угорского логофетъ Лацко отъ Моцещи¹⁾.

Що самъ заголовокъ письма змѣненій, ніщо важного. На таке жѣ позволить собі переписчикъ підъ впливомъ тодішніхъ подій. В досі вѣдомихъ текстахъ письма Лацка сей заголовокъ виглядає дещо йнакше: „Януша, краля угорского, посланіе второе чрезъ своего логофета ко проту святыи горы аеоньскія и ко всему собору ихъ, исповѣдаючи вѣру и законъ свой и Люфторова ученія и молячи ихъ, да имъ отписъ учинятъ отъ божественного писанія и противныхъ титуловъ его ученія“. Титулъ вище наведеного тексту безъ сумніву пізнійший. Він простий: „Посланіе ко святыимъ отцемъ горы Аеонской отъ православныхъ вѣры Російской а земли Угорской христіанъ“. Що торкаєть ся тексту, починаючи численні варіанти, які подає вінъ, зазначу тутъ немаловажну різницю в тѣхъ місцяхъ, де говорить ся про ширенне протестантської пропаганди в тѣхъ напрямі, „да ся женятъ яко инъшіи“. В дотеперішніхъ текстахъ стоить тутъ: „како и наши“. На сѣмъ деталю будували такожъ дослѣдники сеї памятки свої висновки про авторство сього письма. Думаю навіть, що в первіснѣмъ текстѣ стояло „инъшіи“, а не „наши“, бо православний авторъ не наводивъ би поміжъ помилками, голошеними протестантами, женячки священниківъ, що було в православнихъ, а в неправославного автора таке порівнанне було викликане звичаємъ у православнихъ.

Хідъ моїхъ дальшихъ увагъ вимагає підкреслення головнихъ

¹⁾ В рѣкѣ. моцещи.

складових точок письма Лацка. Складаєть ся воно з поздоровлення для прота Гаврида й усієї братії, з прошення о виклад з святого письма про позагробове життє і другого прошення подати згідні в святим письмом думки про поодинокі точки навчання Лютра: про піст, сповідь, літургію, молитву, женячку священників. „Зде на угорскої землі и на нѣмецкої и повсюду межі християни, што ся держит римским папою, многи ереси и лжепророци дѣвѣя межє ними суть“. Лютер „бо побѣди нѣмецкую землю и попове ихъ всѣ ся женять и зде на угорскої землі многия к нему приступили, его ученія прияли“. Тому льоюфет Лацко просить прота Гаврида зробити так, як уже разпоступив, а саме вислав посланіє до короля, яке він переховує у своїй бібліотеці. Нехай зволить прот „потрудитися, егда даст Богъ, да ся уединимо, да будет една вѣра, едино стадо, един пастыр Христос, яко первѣй было, яко сам крол' рече, яко ся умѣри со нѣмецким кролем, хоцетъ соборъ учинити и патриархи наши зхоцет испросити, да будут на собор у его землю“. Тому просить післати „епистолию до короля его милости и до папежаримского, на вся тѣя странны до ихъ духовныхъ учителей“. Підкреслюю заравом, що наміром письма є притягнути папу дєвадуманого собору, а нема ніякого прошення виказати помилки римської церкви.

На се письмо Лацка після дотеперішніх дослідів відповів прот Гаврило посланієм зложеном з трьох частин, які дозволю собі в тексті відзначити римськими цифрами I, II, III. Не рівні вони величию, ні тоном. який виплинув з жерел, на підставі яких зложені сі частини. Зрештою не хочу увагами випереджувати тексту, що представляєть ся ось як:

О т в ѣ т ь

От прото святѣя горы Аеои'ския и всего собора их Янушу, кролю угорскому, посланіє второе и отвѣтъ ко упрошенію его противо ученія Лютера, учителя ихъ, свѣтлому королю Янушу всей угорскої землѣ содержителному ко твоему свѣтлому кролев'ству и ко всѣмъ слугам римским, даже до самого папежа святѣя горы смирен'ный прот и прото(си)геел (?) святѣйшаго патриарха Костантинаграда Гаврииль и в(с)ѣ игумены и духовници всей святой горы и весь сонѣ священного и преподобнаго собора здравет(во)вати о Господи. Аще хоцеши въ здравом ученіи пребывать, воспісуетъ свѣтлому кролевству. I. Восприяхомъ доброе твое проиволеніє, аще восхоцеши прияти и не искушай православную вѣру всяко, и ты услышиши: праведникъ от вѣры живѣ будет. Понеже первое

слово послання нашего угодно быст свѣтлому ти кролевству, новехеніем твоимъ паки писа к' нам' твоей логофет Лацко, яко да убо и второе посланіе пишем о вещехъ сихъ, что просиши, да дамо отвѣтъ, понеже перъвое слово посланія нашего храниши во своемъ скарбѣ. А сіе слово да будет ко свѣтлому ти кролевству и всѣмъ слугамъ римскимъ, даже до самого папѣжа и прочимъ о всѣхъ сихъ, яко вы держите и яко ваши учителя учат вас многа и различна ученія и не солагаются (sic)¹⁾ и неровна сун со ирежними. Паче же и нынѣ, иж во васъ нѣкій фѣлюзофъ есть именованъ Лютеръ и во своемъ ученіи блудитъ и учитъ тако, якоже никакому святому молитися, ни пророку, ни апостолу, ни мученику, ни преподобному, ни Предитечѣ, ни Богородици, кроме единому Богу, понеже они не могутъ помощи предъ Богомъ. Ми же такъ к' нему глаголемъ, яко отнюдъ християнинъ не ест, но мечестивъ Евреининъ и Турчинъ есть вѣрою и далече отстояѣ отъ православной вѣры. Пророкъ бо Давыдъ вопиетъ: Дивенъ Богъ во святыхъ своихъ. Пророкъ убо Мойсей знаменія и чудеса показавъ многа, якоже во бытияхъ пишетъ: молитвами и постомъ. Илия такоже затвори небо три лѣта и мѣсяцейъ ̄ молитвами и постомъ и вси пророци чудеса велия и знаменія дивна показаша и мертвыи воскресиша молитвами и постомъ. Апостолы же весь миръ обтекше и увѣриша и чудеса велия и знаменія сотвориша молитвами и постомъ, якоже пишетъ дѣянїе святыхъ апостолъ: мученици же огнь угасиша а звѣри укротиша, мертвыя такоже воскресиша; и святыя ихъ мощи миро источиша и истачаютъ до сего дне и всякія болезни исцѣляютъ вѣрою приходящимъ к' нимъ даже до сего дне за житія и по смерти. Такоже и преподобныи постомъ и молитвами воскресиша мертвыя и чудеса безчисленная показаша, божественнаго же Предитечи во рожденныхъ женами не восталъ²⁾ болшій, яко самъ Господь свѣдѣтельствуетъ о немъ, Богородици же, ко нейже рече архангелъ: Духъ святой найдетъ на тя и сила вишняго осѣнитъ тя, то яко не маемо молитися святымъ? Не молимы ихъ яко Бога, во яко да молятъ Бога о насъ и о спасеніи нашемъ и о всей потребѣ нашей, якоже властимутъ яко сыны и наслѣдници Божїи и царства его, пожеже и апостолъ глаголетъ: Елицы Духомъ Божїимъ водятся, сіи сынове Божїи сунтъ. И паки во святомъ евангелїи рече: Елицы же прияха его, дастъ имъ область чадъ Божїини быти. И яко безумныи глаголютъ не молитися веѣмъ святымъ? И другое блудитъ, яко ни поста, ни молитвы, ни исповѣданія не треба. То не постиги пророци всѣ, апостолы, мученици и преподобныи? И вси святыи просияша, яко и насъ научиша богодухновенными органами Божїи апостолы во своемъ правилѣъ ̄ и сіе ихъ правило цотвержено быстъ и узаконенно святыми отци богоноснымиъ ̄ собора вселенъского,

1) sic, соглашаются. 2) В рукоп. востол.

є нижже на томъ святомъ соборѣ бысть и папѣжь римскій святыи Агафонъ. Глаголетъ святыихъ апостолъ правило: аще епископъ или пресвитеръ или дияконъ или чтець или пѣвецъ или простый человекъ во святую великую мѣцу, в среду, в пятокъ всего лѣта не постится кромъ болезни телесныя, да извержется, простый же человекъ да отлучится. Ся глаголетъ святыихъ апостолъ правило, святыи же богоносныи отци ꙗко собора вселенскаго со напою римскомъ, якоже рекохъ вамъ, прияша законное исполненіе и еще предаша намъ узаконивше со палами римскими три посты: ко Рождеству Христову Бога нашего и ко Успению Пресвятой Богородици и ко святымъ апостоламъ на всякое лѣто и в тыхъ постахъ повелѣша и узакониха, да ся постимъ во всякую неделю ꙗко дни: понедѣлокъ¹⁾, среду и пятокъ. Сие преданіе святыихъ отецъ вся православныи церкви прияли и даже до днесъ держать и тако постомъ, молитвами, милостынями, исповѣданіемъ очищаемя грѣховъ. О исповѣданіи же не слышасте ли святого евангелія глаголюща: прихождаху народы ко Іоану, крещашася отъ него, исповѣдающе грѣхи своя? И сие ува(ко)ншъ²⁾ намъ Христосъ Богъ нашъ, гды рекъ апостоломъ: елика свяжете на земли, будетъ связанъ на небѣхъ, елика развяжете на земли, будетъ раздрѣшенъ на небесѣхъ и яко о страшномъ судици пишетъ во евангеліи: тогда книги разгибаются и всѣ дѣла обнажаются и тогда исповѣданныи грѣхи потрутъся и раздрушатся и митарства на воздухъ проходятъ. Душа исповѣдавшися и раздрѣшена на земли безъ всякаго задеянія, а же не исповѣданная душа на митарствахъ задержанна на книгахъ животныхъ испикуется и осужденна будетъ ведлугъ дѣлъ своихъ. А еже прежде воскресенія Христова вся душа праведныхъ и грѣшныхъ во адѣ бяху бѣсомъ обладаемы и прежде воскресенія Христова ꙗко мѣсяць предварившу Іоану Предтечи³⁾ во адѣ и тамо проповѣда въсімъ, да поклонятъся, егда прійдетъ Христосъ. И поклонившися, изыйдоша въровашинъ и ввійдоша во святыи градъ, якоже пишетъ, и явишеса многимъ и в рай отидоша вся душа праведныхъ. И тако отъ воскресенія праведныхъ душа на небесехъ и во рай и повсюду сутъ со ангели ходяще и чудеса творяще и молящимся имъ скоріи помощники и теплыи предстателѣ являютъся и до сего дня, а грѣшныхъ душа во обдержанныхъ мѣсцехъ до суда. Церкви же Божия о правовѣрныхъ непрестанно молятся, милостыня и литургии творяще за нихъ, и высвобождаютъ ихъ отъ муки грѣшныхъ правовѣрныхъ душа, якоже царица Теодора измоли царя Теофила, мужа своего иконоборца суца, и святыи Павелъ препростый ученика своего умоли. И иныхъ многихъ в писмѣхъ святомъ обрѣтаемъ, найпаче и невѣрныхъ, аще и не повелѣваебъ божественное писаніе о невѣрныхъ по смерти молитися, но о жи-

1) В рук. понеоло.

2) В рук. увашиъ зам.: узакони або узаконя. 3) В рук. Прѣтчи.

вых и вѣрныхъ молитися повелѣваетъ: зри, иже святая Фекла во Никоніи невѣрна из'моли и святыи Григорій Двоесловець, папа римскій, из'моли Трояна царя, Еллина суца, литургию о нем принес и слышал голос со небесъ: Троянъ царь моленіемъ твоимъ избавися отъ муки и да не забудеши к тому молитися о невѣрныхъ, милостивъ бо святыхъ мужъ моленіе и приношеніе во милость претворяетъ. Милостынями, молитвою и постомъ избавляютъ грѣшныхъ отъ осужденія, очищеніе грѣховъ и жизнь вѣчную восприемлють душа ихъ, но и во настоящемъ семъ времени, яко суть помогающе и намъ во бѣдахъ вѣроу ко нимъ приходящимъ и молящимся имъ. Нѣси ли, окаянне Лютере со послѣдующими твоему учению, прочитал или слышалъ житія святыхъ отецъ или мученикъ святыхъ, проливающихъ крови своя ва Христа Бога нашего отъ многихъ мало? Якоже и ты нынѣ вѣсп, аще хочещи, святыи Николай чудотворивый, иже миро точит, святое тѣло его во Бари градѣ и яко три воеводы избави отъ неправедныхъ смерти предстательствомъ своимъ у царя Костантина и другихъ во Мирякійстемъ градѣ, не вырвалъ же меча отъ руку воина, хотящаго посѣщи осужденныхъ на смерт неправеднымъ судомъ, и инна многа о чудахъ его во мори, посуху, во животѣ творимая имъ и по усленіи его, даже до нынѣ. Аще кто хочеть со вѣроу прійти, просяще что полезно отъ него, невозбранно прійметъ. Или святого мученика Георгия аще нѣси прочиталъ житія и мученія чудесъ многихъ его? Зри икону, образа его святого, яко убивъ змя и дѣвицу, цареву дщерь, избави отъ горкия смерти поглощенія его, а инныхъ множества ради не хожемъ предъставити писаніемъ симъ пророкъ, апостоль, мученикъ, святителъ, преподобныхъ, постникъ, иже ти не велишь молитися и погубляеши стадо Христово учениемъ безъбожныи ни пости(ти), не исповѣдати грѣховъ своихъ. Ся вышъ реченная мало ничто отъ божественнаго писання слышавъ, аще не уцѣломудришися, якоже нишетъ, мужу мудру, едино слово довлѣеть. то воведъ еси и воводиши многихъ душа послѣдующихъ тебѣ купно со своею душею во дно адово безъ всякаго прекословія неизмѣнно, якоже апостоль Павелъ глаголетъ: вѣрѣ намъ подобаетъ явитися предъ судище Христово и прійметъ з тѣломъ, якоже что кто содѣла благое или злое. Ся о семъ дозде конецъ.

II. А еже нечестивыхъ и невѣрныхъ некрещенныя душа со бѣсхъ ходятъ до суда Христова обладаемы и во второе пришествіе его, тогда вѣрныхъ душа изыйдутъ во стрѣтене Христово и стануть одесную его, а невѣрныи еретики ошую и праведники воспріймуть благословеніе, уготованное имъ царство отъ початку мира, а невѣрныи, которыи ся чинятъ вѣрными, держаще же учения еретическая, воспріймуть проклятіе, уготованное огненное мученіе дияволу и аггеломъ его, якоже рече Христосъ во евангеліи своемъ. И пакы глаголетъ сия увѣряяй: Небо и земля

вишведеть, словеса же моя не могутъ прейти. Сія о выш'писанныхъ титулахъ на'вѣстномъ вамъ отъ божественныхъ писаній отвѣты.

III. Паки яже вопрошаеть свѣтлое ти вѣроленство, да дамо отвѣтъ о рим'ской церкви, но сія быстъ никогда мати церквамъ по іерусалимской церкви, егда быстъ во единствѣ со православными патриархи, едину бо токмо іерусалимскую святую церковь именуеть божественное писмо мати церквамъ, якоже Ісанемъ пророкомъ глаголетъ Духъ святой: отъ Сиона выйде законъ и слово Господне отъ Іерусалима и якоже и бысть. Тако жъ во евангеліи обрящени достовѣрнѣйше свѣдѣтельство, идеже родися Христосъ Богъ нашъ во области Іерусалимстей, а в' Вифлеомѣ разпятыся за грѣхи наша и погребенъ бысть и воскрес изъ мертвыхъ и чудеса твораше и учаше закону своему и на небеса изыйде оттуду и аггели при вознесеніи его рекоша апостоломъ его: Муже галилейстїи, что стоите, аряще на небо, егоже видите восходяща на небо в' тѣломъ, тако паки прїйдетъ. Сія вся собышася во Іерусалимѣ, а не во Римѣ, якоже единъ отъ святыхъ Іоанъ Дамаскїивъ, пѣснопѣвецъ церковный, послѣдуй пророкомъ и евангелиею, глаголетъ, поюще во пѣсняхъ церковныхъ: Радуйся, Сионе святой, мати церквамъ, Божіе жилище, ты бо прїять прежде оставленіе грѣховъ воскресенія ради Христова. Рим'ская же церковь далече¹⁾ отстоитъ нынѣ отъ здраваго ученія со своими учителями, якоже и сами пишете къ намъ, свѣдѣтельствующе, и къ пророкомъ бо глаголетъ Богъ о нихъ: Мнози настїрше посмрадиша виноградъ мой. И да вѣсте, яко отщепися отъ вселенскихъ церквей православныхъ и нынѣ равно не держитъ ани въ постахъ ани въ правилахъ церковныхъ, ани во исповѣданіи, ни во крещеніи, ни во литургіи, ни во хлѣбѣ, еже предастъ Христосъ Богъ во тѣло свое, ни во поклоненіяхъ. Слыши о семъ со опасствомъ и на всѣхъ бо святыхъ ꙗко соборехъ вселенскихъ бяху папы римстїи со прочїими патриархи и о всѣхъ сихъ выжей писанныхъ титулахъ ихъ писаху и держаху, единославяще святую Тройцу и единомудрствующе о всемъ. Яко и на седмомъ соборѣ бысть папа римскїй Адрианъ. И потомъ бяше иконоборство въ Константиноградѣ и папа Леонъ, видѣвъ насилостъ отъ иконоборныхъ царь, призва отъ внутренее Фругіе нѣкоторога Кароля и приведе у Римъ и постави его царемъ и со онымъ Кароломъ прїйдоша богомерзскаго Арія ученици Македонїя и Аполлиарїя и начаша у Римѣ учити, яко Духъ святой отъ Отца и отъ Сына исходитъ и постити вся суботы и опрѣснокъ приносити во тѣло Христово, а не хлѣбъ, яко Христосъ предаде. Иная же многая предаша беззаконїя и развратїша люди и потомъ папы сія прїяша и церковь Божию разтлѣша и посмрадиша и, сія разумѣвше прочїи патриарси, глаголю: Константинограда, Александрїискїй,

¹⁾ В рукоп. делече.

Антиохійскій и Іерусалимскій и списаша ихъ зъ поминника своего и отъ соборовъ вселенскихъ клятву на нихъ положиша и отлучиша ихъ отъ соборной церкви православной.

Потомъ бѣше папа въ Римѣ Петръ Гугнивый, блудникъ сій, егоже Рига, римскій царь, видѣвъ своиша очима и урѣзавъ шу нуль вуса и нуль браны и изгна¹⁾ его со престола. Онъ же смирился и моли Ригу, да оставитъ его до мѣ. днѣй, да ся покаеть велми. И тако предавъ престолъ, еже и бысть. И тако упытавъ у затвору столпа голуба и научи его изъ усть воду пити, изъ уха зобати пшеницу. По мѣ. днѣхъ моли Ригу, да повелитъ вострубитъ, да ея собереть вес градъ и да слышитъ рѣчи папины, папа же зъ окна столпу вѣзмъ явися и голуба изпусти во увидѣніе вѣзмъ. Голубъ же наученный поиде во ухо его зобати пшеницу и во уста воду пити. Таже изъ столпа свѣиде и ко всему народу рече: егда ничто на столпѣ видисте? И вси рекоша: видихомъ пресвятого Духа яко голуба глаголюща ти во уши и во уста и просимо тя: скажи намъ реченная ти. И рече имъ: возмѣте вси по камени у руки. И взяша. И рече имъ: тако глаголетъ Духъ святыи, да побиете Ригу. И убиша его. И рекъ: тако есть угодна Богу, да будетъ папа и Рига единыи, еже и бысть, и отъ того часу престаша царіе у Римѣ и да не маютъ папы уса и браны, якоже и онъ.

По сихъ же имѣше дѣвицу на имя Стефана архидиякона во мужейскихъ одѣяннѣ одежахъ²⁾ и со нею блудяше. По смерти его бысть наиѣстникъ его Стефанъ папоу, послугающе на Богоявленіе и прииде на³⁾ Тивер рѣку освятити воду по уставу и тамо Стефанъ же папа родити. И бысть вѣсмъ явленно поруганіе и отъ того часу въ Римѣ не святятъ на Богоявленіе воды и егоже хошуть совершити папоу, осмотряютъ его, если мужъ, и обходяще глаголютъ: на роду masculus, masculus, то есть менщизна. И тако сотворяютъ папу и сице творящихъ ради пастырей римскихъ церкви, якоже и нынѣшній учитель Лютеръ учитъ, еже и сами свѣдѣтельствуютъ, пишуще къ намъ его безбожная учения. И таковыхъ ради прежднихъ и нынѣшнихъ учителъ и пастырей, ижъ глаголетъ никогда бывшу мати церквамъ, дочеря же ея православныхъ церквей, видѣвше сію прокаженну, отбѣгнуша ея и отринуша яко гнилыи удѣ, яко не сохраняюща преданія законнаго святыхъ апостолъ и богоносныхъ отецъ ѿ соборовъ вселенскихъ, иже предаша со римскими папами православными вселенскимъ церквамъ едино держати исповѣданіе православныхъ вѣры, еже естъ вѣрую во единого Бога, якоже мы нынѣ держимъ, и прочая преданія святыхъ апостолъ и богоносныхъ отецъ ѿ соборовъ вселенскихъ, и стоимъ на зданію суще на основаніи пророкъ, апостолъ и святыхъ отецъ, дер-

¹⁾ В рукоп. изна. ²⁾ В рукоп. одержахъ. ³⁾ В рукоп. и.

жашче преданіє ихъ вседушно, крѣпко и непотковенно правомудрствующе и правовѣрующе. И тако мы держим, якоже сказахом, от многихъ малая собравше, понеже аще быхом хотѣли потребу вся писати вам, многы страшы римския не возмогли быша вомѣстити писанія книгъ, но преданохъ конецъ писму.

Во славу Отцу безначалному и Сыну соприсносущному и святому Духу от Отца исходящу единосущную Троицу покланяему и славиму вобеконечния вѣки вѣком. Аминь.

Коли порівняти запит і відповідь, дивно стає поперед усього, чому прот не відповів в тім самім порядку, в якім були звернені питання до нього. В письмі Лацка просило ся наперед о виклад з святого письма про справу позагробового життя, а в відповіді збиває прот уперід помилки протестантської віри. Щойно по сім іде в формі виривку або змісту більшої цілоти відповідь на початкове питання. Відповідь прота має заголовкрічевий. Він посилає своє посланіє „противо учення Лютера“ і „свѣтлому королю Янушу, всей угорской землѣ содержителному“ й „ко всѣмъ слугам римским, даже до самого папежа“, посилає не тільки в своїм імени як прот і протосиніел константинопольського патріярха, але й в імени всіх ігуменів і духовників Афона. Хоч по думці прота Лютер „блудить“, „отнюдъ християнин не ест, но нечестивъ Евреянинъ и Турчин“, „безумный“ й „окаянный“, все таки він стараєть ся збити помилки релігійного противника святим письмом. Инша річ, що цитати з святого письма змішані з легендами про святого Григорія Двоєслова або про Юрія. Не зашкодить зазначити, що збиванне Лютерових помилок кінчить ся словами: „Сия о сем дозде конец“, а друга частина починаєть ся: „Сия от выш'писанныхъ титулахъ извѣстихом вам от божественныхъ писаніи отвѣты“. По сих словах може преспокійно стояти закінченне цілого посланія: Во славу Отцу...

Тимчасом починаєть ся третій розділ і то дивними словами: „Паки яже вопрошаєть свѣтлое ти кролевство, да дамо отвѣт' о рим'ской церкви“. Тяжко припускати, щоб прот, відписуючи королеви, привабув, що про щось подібне не питав король і не міг питати, як що носив ся з думкою поладнати релігійні спори в своїм королівстві при помочи собору з відпоручниками всіх віроісповідань. Зрештою у заголовкови посланія прота зазначено виразно, що воно звернене проти навчання Лютра, а нема й згадки, що й проти римської церкви. Навіть, коли припустити би, що доданням сього третього розділу бажав

прот дати недвозначно пізнати, що про злуку з римською церквою з сих і сих причин не може бути й мови, то як вяснити таке місце, коли третій розділ був складовою частиною послання прота? По оповіданню про спосіб вибору папи продовжається ось як текет: „И тако сотворяють папу. И сице творящихъ ради пастырей рим'скія церкви, якоже и нынѣшній учитель Лютер учит, еже и сами свидѣтелствуете, пишуще к' нам его без'божная учения“. Перший цілий розділ був звернений проти Лютра, тут покликується на Лютра, хоч рівночасно згадується при сѣм про „его без'божная учения“. Се явна недорічність.

Пояснюю собі справу тим способом, що розділ проти римської церкви є пізнійшим додатком православного автора, зв'язаним з посланієм в полемічних цілях з римо-католиками. Сім робом легко пояснити різницю тону в першій і другій розділі з одного боку, а в третій з другого; там тон спокійний, в третій розділі гострий, на що звернув уже увагу Дашкевич. Сім робом можна вяснити, чому неоднакова доля стрінула дійсне посланіє і додаток в розвитку української релігійної публіцистики. Вже Петров указав на спільні точки сього додатку й двох писань XVI в.: „На богонерзскую на поганую Латину, которым напежи хто что въ нихъ вымыслилъ въ ихъ поганой вѣрѣ, сказаніе о томъ.“ і „новосложено сіє поученіє въ Литваніи нарицаемымъ Цоззлшз логоуетомъ“. В одній редакції першого з сих „сказаній“ вставлене оповіданне про пригуду з папісою (відому Герасимови Смотрицькому, як свідчить його книжка „Ключ царства небесного“ з 1587 р.), а в поученне льогофета, зложене в Литваніі, вставлене оповіданне про прикликанне папою Львом короля Кароля до Риму й про наслідки сього призиву. На жаль єї два тексти не опубліковані. Але заступить їх в части текст „Слова нѣкогда давно на Римянь у старыхъ кройникахъ писаного о ихъ отщепенстве и о ихъ папахъ блудныхъ, Петрѣ гугнивомъ и яко жонка нечистая папою бысть“, опублікованого Андрієм Поповом в числі „Обличительныхъ списаній противъ Жидовъ и Латинянь по рукописи Императорской Публичной Библиотеки 1580 гора“ (Москва, 1879, відбитка з „Чтеній“, стор. 32—40). Не з посланія прота Гаврила „зроблено витяг в Супрасльськѣм полемічнѣм збірнику 1578—1580 р.“, як думав Петров, бо відповідний текст „Слова“ ширший в порівнянню з текстом „Отвѣта“ прота Гаврила, отже скорше відповідний текст „Отвѣта“ є витягом тексту „Слова“ чи якогось вншого спільного жерела. Думаю, що було се осібно

писання про розділ східньої і західньої церкви, в яку ввійшло зубочне оповідання „о папахъ блудныхъ и яко жонка нечистая напою бысть“. А що такими оповіданнями найбільше воювали протестанти, нічого дивного, що знайшла ся тут відсилка на нинішнього учителя Лютра. Своєю дорогою згадка за Лютра могла бути одним з тих лучників, що на думку некритичного компілятора вязали посланіє прота Гаврила з протипапським памфлетом. З деяких признак видно, що сей протипапський памфлет передожено з латинської мови на церковно-славянську у південних Славян. Звідти легко було йому дістатися до українських земель. В збірнику, що дав тему для вище обговорюваної статі Петрова, є також „Повѣсть о разореніи Афона латиномудрствующими въ 1276 году“ з цікавою заміткою: „Сия повѣсть принесена бѣ изъ Святой горы калугеры у мнастырь Супряскій въ лѣто отъ создания миру 7054-е и въ то жь лѣто и въ сію книгу вписано“¹⁾, себто 1546 р. Здасть ся, сею дорогою дістало ся на Україну й посланіє прота Гаврила.

Одначе як і входив початок третьої часті (III) у відповідь прота, щоб означити непримиреність Афонської гори з римською церквою, текст сеї третьої часті безумовно не міг мати фантастичної історії розриву обох церков, спеціально оповідання про папісу. Слова: „Якоже и нынѣшний учитель Лютер учит, еже и сами свидѣтелствуете, пишуще к' нам его безбожная учения“ — вказують, що вони язляють ся продовженням такого попереднього тексту, де вказано на такі самі помилки римської церкви, які посланіє приписало Лютрови.

Що торкасть ся авторства посланія, нема ніяких непохитних доказів бачити в Ладкови Єроніма Лаского. Правда, в 1524 р. є оповідання Еразма Роттердамського, яке дозволяє витворити собі деякий погляд про відношення Лаского до Лютра²⁾, але

¹⁾ Труды Киев. Дух. Акад. 1894, № 2, стор. 170.

²⁾ Ось оповідання Еразма Роттердамського, в яким познайомив ся Лаский в 1520 р. в часі свого побуту в Брюсселі. „Як я впровадив Єроніма до моєї бібліотеки, згадав він ва Лютра й спитав, чи дійсно має таке велике знання, а коли я віддав належні похвали його науці, запитав мене, що думаю про його догми. Я відповів, що хоч яє знаю їх докладно, одначе не міг би заперечити, що в його науках багато справедливого й що дуже гаряче поборював він деякі надужиття, що є у наших костелі. Далі спитав мене, яке з його писань цією найвище. Я назвав твори Commentarii in viginti psalmos i De quattuordecim spectris, підкреслюючи, що признають їх добрими навіть ті, котрі засуджують усі інші його праці, хоч — додав я — і тут є деякі погляди, йому тільки

й воно в отсій справі нічого не рішає. В 1525 р. видав Еразм своє писанне „Modus orandi Deum“ з передмовою, адресованою „Clarissimo Poloniae baroni Hieroslao de Lasko et in Rithuania Palatino Siradiensi“. Одначе тяжко припустити, щоб латинський третій чи шестий відмінок (припустивши, що первісний текст був латинський) узяв перекладач тексту на церковно-славянську мову за перший відмінок. Зрештою зміст послання за наївний для ступня освіти Єроніма Лаского, а до сього в 1534 р. стояв він уже по стороні Фердинанда, за що й увязнили його 31 серпня сьогож року.

Нема потреби здогадувати ся, що автор послання підписав ся аж здрібнілим іменем Володислава. Не є також Лацко ідентичним з назвищем, зацитованим Дашкевичем з документу 1533 р., бо сей уже тоді змінив „et voluntatem et dominum“. Прізви-

властиві. На се усміхнув ся Єронім, з притиском повторяючи слова: і тут є деякі погляди, йому тільки властиві. Така була наша перша розмова в сій предметі, в якій ані він не міг зрозуміти, що думав я про Лютра, ані також я додумати ся його гадки що до сього.

Коли знов відвідав мене припадково, межі різними паперами лежав на столі лист, який одержав я недавно передтим від Лютра. В сій письмі, не знаю, яким робом спостеріг кілька слів, з яких здавало ся йому, що Лютер не дуже зчливо усposіблений до мене. Незабаром, розмовляючи, завважив я, що Єронім якби старав ся присвоїти собі сей лист. Удаючи, що сього не спостерігаю, узяв я його з його рук і назад положив на столі. Потім пішли ми до моєї робітні, де розмовляли трохи зовсім про що инше. Серед того зауважав я, що воведа знову держав сей лист в руках, стараючи ся його сховати. Тоді скликнув я, сміючи ся: „Як бачу, задумуєш допустити ся деякої крадежи“. Він також розсміяв ся і зовсім не заперечив, а як я запитав його, в якій ціли хотів се зробити, відповів: „Скажу тобі цілу правду. Багато старало ся пересвідчити нашого короля, що межі тобою і Лютром найтісніші зносини; проти оскарженням сього роду се письмо буде найліпшим свідомством“. В сій ціли — відповів я — подам тобі ще більше способів, а саме автограф сього листу, скоро тільки його перепису, а крім сього два инші, в яких він ще в більшою ненавистю висловлюєть ся про мене. Сим робом могли меш усіх пересвідчити, що зовсім не ваяжуть мене в Лютром такі близькі звязи, як говорить багато з несприятельчих мені“. Иншим разом запитав мене, чи не пишу чого проти Лютра. Я відповів, що я так занятий багатьма роботами, яких я мусів конче підіймати ся, що зовсім не достало би мені на се часу“. Тоді оповів Єронім, як дуже обурений був на Лютра польський король, що одному з численних прихильників Лютра в Польщі велів загарбати цілий масток на річ королівського скарбу в причини, що знайдено в його домі якийсь твір Лютра (пор. Hieronim Łaski przez Aleksandra Hirschberga, Львів, 1888, стор. 28—29).

ще Лацко румунське. Один Лацко був волоським господарем в другій половині XIV в. (1365—1374). Тому найправдоподібнійше Лацко се Румун, один з тих вельмож, завдяки яким одержав Заполія престіл і на яких помочи консеквентно опер своє панованне. Лацко от Моцеши — се прізвище з назвою села посідання або походження або й одного й другого разом. Льоґофет означає підканцлера; ще один доказ, що автором не є Лаский, який називав ся би великим льоґофетом як найвищий канцлер і перший достойник держави. В приложенню до посланія льоґофет Лацко відповідає льоґофетови Цозалшв, що зложив своє „поученіє“ в Литванії.

Вид Пліснеська в „Словѣ о полку Игоревѣ“.¹⁾

Написав *Василь Щурат*.

В „Словѣ о полку Игоревѣ“ великий князь Святослав, оповідаючи боярам свій зловіщий сон, кінчить такими словами: „всю ночь съ вечера босуви врани възграяху оу Плѣсньска на болони, бѣша дебрь Кисаню и не сошлю къ синему морю“. Перший видавець „Слова перекладавъ се по московськи: „будтобъ во всю ночь съ вечера до свѣта вороны каркали, усѣвшись у Плѣска на выгонѣ въ дебри Кисановой и не полетѣли къ морю синему“. Такий переклад засвідчив відразу, що нерекладчикови в староруським тексті не все було ясне, та що той текст представляв ся йому попсова-ним. Не розумів він слова „босуви“ і вважав конечно потрібними поправки для висловів „бѣша дебрь Кисаню“ і „не сошлю“. Справедливо одначе зауважив у примітках до слів „Плѣсньска“ і „болони“, що перше означає давній город у галицьким князстві, а друге — порожний простір між валами за городом, який, на приклад, у Києві, при шляху до Межигорського монастиря, так і зветь ся з давна „оболонье“.

Що в 1800 р. було неясне, і язиково чи льогічно недоладне, те остало ся таким через ціле століття й пізнійше, зав-

¹⁾ Ся стаття була зреферована на засіданню фільольогічної секції Наукового Товариства ім. Шевченка вже 7 цвітня 1906 (гл. Хроніка Н. Т. ім. Ш. ч. 26, ст. 14). На реферат покликуював ся Ів. Франко, рецензуючи книжечку проф. Романа Заклинського п. з. „Пояснене одного темного місця в Слові о полку Игоревім (Львів 1906) в „Записках“ (т. LXXI, ст. 201). По дванадцятьох роках, друкуючи статтю, я її де-чим доповнив.

даючи багато моволи незліченим коментаторам і перекладчиком¹⁾.

Для в'яснення слова „бусови“ предклядано поправки: „бусови“ (з огляду на „время Бусово“ і „Бусову гору“ під Києвом), „буси“ (у значінню: темні, чорні), „боси“ навіть „бо соуи“. Найщасливішою можнаб уважати поправку Максимовича: „бѣсови“, бо дає воронам епітет згідний з народною звичкою²⁾.

Далеко більше трудности насуває дальше: „бѣша дебрь Кисаню“. Найменше промахів допускали ся ті, що добуваючи зміслу тих слів згідно з перекладом Мусін-Пушкина, силкувались тільки граматично погодити їх із собою й читали: „бѣша въ дебри Кисани“. Від них не дуже віддалював ся й польський перекладчик „Слова“ Бельовський, спираючись при своїм прозовім перекладі на читання: „бѣгоша къ дебри Кисаню“³⁾. Менше щасливий був мій помисл, в часті позичений у Вяземського й Вельтмана, прийнятий Ів. Франком: уважати „бѣша“ не цілим словом, але тільки відірваним кінцем якогось слова (кінцем перехідного дієслова), від якого був би залежний 4-ий відмінок: „дебрь Кисаню“⁴⁾. Та вже з фантазії виведені такі поправки тексту як у Барсова „дебрьская Сань“; або в Партицького „дебрь Искань“; про інші, ще дивоглядніші вже й не говорю. Не могучи уявити собі виду Пліснеська в болонем і деброю, Барсов і Партицький дебри глядали

1) Найважнійше, сказане коментаторами й перекладчиками з приводу в'яснювання наведеного уступу „Слова“, - вібрав до купи проф. Заклинський, доповнюючи давнішу збірку Барсова, в чім і бачу одну вартість його публікації. Тому тут вважаю непотрібним докладніше цитування книг і статей зацитованих у книжечці проф. Заклинського.

2) Зближував „Слово“ до народної поезії вже в 1818 Ад. Чарноцький (З. Д. Ходаковський) у своїх „Przypisk-ach“ до статті „O Słowiańszczyźnie przed Chryścijaństwem“ (Cwiczenia Naukowe, 1818, т. II, ст. 28). Він же й мав заповідати в'яснення „Слова“ при помочі українських народних пісень (В. Доманицький: „Піонер української етнографії“ в „Записках“ т. LXV, ст. 22).

3) Aug. Bielowski: Wyprawa Igora na Połowców. Львів 1833, ст. 42: „biegły ku debrzy Kisańskiej“.

4) „Записки“ т. LXXI, ст. 202. Франко прийняв той помисл після прочитання мого реферату на фільольогічній секції Н. Т. ім. Ш. Того помислу я держав ся в своїм перекладі „Слова“ (Пісня про поход Ігоря Святославця“ Львів 1907, ст. 18 й замітка 36-а; друге видання: Слово про похід Ігоря Святославича, Львів-Київ 1918).

деінде — один над Сяном, другий в Сяниччині й відповідно поправляли слова „дебрь Кисаню“.

Що до останнього речення „и не сошлю къ синему морю“, то з усіх пропонованих доси поправок найможливішою з огляду на природність і льотичність вислову — у звязку з попереднім — треба вважати поправку Вельтмана: „и несоша ся къ синему морю“.

Взагалі-ж про всі поправки в тексті „Слова“ скажу, що найліпші, найбільш оправдані з них ті, які з дохованого тексту найбільше уратовують і завдають йому найменше насильства.

Руководячись сею гадкою, я на основі сказаного вище про обговорюваний уступ „Слова“ міг би допустити в нім таку коректуру: „всю ноць съ вечера бѣсови врани възгряжу оу Плѣсньска на болони, бѣша въ дебри Кисани и несоша ся къ синему морю“. Таке читання тексту бодай не псувало би зміслу його, не вносилоб до нього ніякого чудацтва. Але все таки воно ще не вдоволяюче, бо ще за багато в нім поправок: „бѣсови“ замість „босови“, — „въ дебри Кисани“ замість „дебрь Кисаню“, — „несоша ся“ замість „не сошлю“. Спираючись на власні студії, присвячені „Слову“, я стрібую зредукувати ті поправки „ad minimum“, а те, що з них останеть ся, сильнійше, ніж доси се зроблено, умотивувати.

Найлекше мені виказати злишність поправки слова „босови“ на „бѣсови“. Срезневський своїми „Матеріялами для словаря древне-русского языка“ (Спб. 1893) помагає ствердити, що „босувъ“ (= босовъ) є прикметником утвореним від іменника „босъ“, що значить: диявол, *δαίμων*, *diabolus*, як видко з такого цитату: „Отъ закона же твоего оудалиша ся, далече бо быша отъ своєя чести и Бога босове“ (Пс. СХVIII., Толк. Пс. XI. в. л. 237). „Босови“ — значить ся — має таку саму рацію естования, що й „бѣсови“¹⁾.

Вислів „бѣша дебрь Кисаню“ представляв доси більше трудностей при вияснюванню — після моєї думки — лиш тому, що передовсім хибно переведжено аналізу його й не узгляд-

¹⁾ Наслідком такого ствердження безцільні будуть усякі звязування слова „босови“ з князем Бусом, з горою Бусовицею від Києвом, і в селом Бусовицькама в Самбірщині, а хочби навіть із ближшими до Пліснеська Бусяками (називаними в давних актах полем „на Восіапо-чветі гнієздзіє“), що знаходять ся ліворуч при дорозі з Підгорець до Ясенова.

нювано ані анальогічних місць зі „Слова“, ані тих відомостей, які передано нан про палеографічні прикмети затраченого рукопису. Аналізуючи сей вислів, я вважаю „бѣша“ (були) присудком, що відносить ся до піднета попередного речення: „врани“. По „бѣша“ не можна сподіватись предмета в 4-ім відмінку; отже „дебрь Кисаню“ може бути лиш прислівниковим означенням на питанне: де? Значить ся, поправка „въ дебри Кисани“ булаб тут ужо відповідна й можнаб її прийняти, колиб ніяк инакше не вдалось аж без трех поправок обійти ся. Але-ж, на щасте, в самім „Словѣ“ читаєть ся, що Ярославна раз „плачеть во Путивлѣ“, другий раз „нлачеть Путивлю городу“. Значить ся, на питанне „де?“ відповідаєть ся іменником або в 7-ім відмінку з приіменником „въ“ або в 3-ім відмінку без приіменника подібно, як і на питанне „коли?“, на приклад: „погасоша вечеру зари“, або „избивая гуси и лебеди завтроку и обѣду. (и ужинѣ)“. Так і в „бѣша дебрь Кисаню“ вистане одна дрібна поправка: замість „дебрь“ — „дебри“, щоб на питанне „де?“ одержати відповідь двома іменниками в 3-ім відмінку без приіменника: „дебри Кисаню“. І ся єдина поправка, яку допускаю, не буде довільна. Спираєть ся вона на палеографічних поміченнях, що їх пороблено при відчитуванню затраченого рукопису, а саме на тім спостереженню, що рукопис був пізною копією, писаною западно-руським скорописом кінця XVI або початка XVII ст. з характеристичним мішаннем подібних графічно букв (а — о, ь — ѣ, п — ш, м — ж — ш), глухих із голосними, з безлічю паєрків, надписних букв, титл і взагалі з невиразністю почерку¹⁾. Глухе ь замість голосного и маємо саме в „дебрь“ замість „дебри“²⁾, як у иншім реченню „Слова“: „печаль жирна тече средь земли рускыи“ замість „среди“ (пор.: въ полѣ незнаемѣ среди земли половецкыи).

Палеографічними прикметами рукопису „Слова“ я оправдую й Вельтманову поправку: „несоша ся“ замість „не сошлю“. Копіюючи зі старшого рукопису писаного уставним письмом, копіст дуже легко робив помилки в розділюванні слів; раз їх не-

¹⁾ Е. В. Барсовъ: Слово о полку Игоревѣ какъ художественный памятникъ Кіевской дружинной Руси, Москва 1887, т. I, ст. 84—86, 90, 93.

²⁾ Приймаю форму 1-ого відмінка однини „дебрь“, що в „Матеріалах“ Срезневського назване дуже звичайним словом зі значінням збіча гори, долини порослої лісом (*φάραγξ*, vallis, convallis).

потрібно стягав, другий раз таксамо непотрібно розділював. Тим пояснюють ся такі писання, як: „къ мети“ (къмети); „свистъ звѣринъ въ стазби; дивъ кличетъ врѣху древа“ (свистъ звѣринъ вѣста; зби ся дивъ, кличетъ врѣху древа); „но морію“ (Поморію); „по Сулію“ (Посулію); „небылонъ“ (не было нь); „повелѣи“ (повелѣ яти); „(сы це и“ (сыцои); „по скочи“ (поскочи); „нужа ииѣся“ (мужайѣ ся); „Затвори Днѣпръ темнѣ березѣ“ (Затвори днѣ прѣ темнѣ березѣ) і т. п. Поправленне „несошлю“ на „несоша ся“ сперте передовсім на шуканню природности вислову в звязку з попередниими реченнями, дальше на стверженім факті мішання букв, а вкінці на часто спостеріганім у рукописах кінця XVI і початка XVII-ст. викидуванню слова „ся“ над дієслово й означуванню його по просту точкою під каблучком (·), що читачеві або й копістові легко було переочити й читати в „Словѣ“: „древо стугою къ земли преклонилось“ і „прѣклонило“; „зби“ замість „зби ся“; „Ярославнынъ гласъ слышитъ“ замість: „слышитъ ся“; „говоръ галичъ убуди“ замість: „убуди ся“; „несоша“ замість: „несоша ся“.

Зредукувавши таким чином поправки в цілім уступі з шести на дрібніших три й умотивувавши їх з увагою на цілий текст „Слова“, читаю поправлений уступ так: „всю ноць, съ вечера босуви врани вѣзграяху оу Плісньска на болони, бѣша дебри Кисаню и несоша ся къ синему морю“, (в перекладі: „всю ніч з вечера бісові ворони грали під Пліснеськом на болоні, були в дебрі Кисані й несли ся до синього моря“).

Щоб запевнити повну незайманість усталеному текстові, оставалось би ще доказати, що той текст справді рисує нам реальний вид галицького Пліснеська так, як він міг представляти ся поетові XII ст. й кождому, кому тільки хоч раз доведеться його бачити. Вказане се тим більше, що пояснюванне „Слова“ стрічало ся й доси ще стрічаєть ся з непереможними трудностями особливо в таких місцях, де нам бракує відомостей з топографії й топографічної номенклатури, наслідком чого в нас нема певности, чи, на приклад, згадувана в „Слові“ кілька разів „каяла“ має дійсно реальну вартість чи тільки поетичну, чи вкінці не є якоюсь иншою попсованою назвою. Тим самим пояснюють ся й трудність у виясненню місця: „Се оурижъ кричатъ подъ саблями половец-

кыми“, де добачують давну українську місцевість Рим (нині то хуторець, то коршму)¹⁾, але й біблійну Раму й иншу всячину. Рівно-ж тільки несвідомість топографічних првкмет і назв із найблизшого окруження Пліснеська була в Буслаєва підставою до творення „дебрьскои Сани“.

Зайнтересованне Пліснеськом, як історичною й археологічною особливістю, виявило ся в Галичині вже на самім початку ХІХ ст. саме завдяки тому, що згадуєть ся воно в „Словѣ“. Вийшло воно в кружка львівських Василян, а першим, що зайняв ся дослідом останків старинного Пліснеська на місци був василіянський прокуратор о. Варлаам Компаневич, історик і археолог по замилюванню.

„В 1810 р., — пише о. Компаневич — щоб ужити свіжого повітря й оглянути приємну околицю, в місяци серині загостив я до монастиря в Підгірцях. Невдовзі прибув туди-ж по найвисшому надворному розпорядкови „фервальтер“ з Унева и. Гайслер в товаристві писаря на перегляд монастиря. Заки розпочав своє урядованне, познакомивши ся зі мною, постановив наперед оглянути положенне місця, іатунок землі, її придатність і т. ин. Від східно-полудневої сторони до монастирської садиби прилягає висока замкова гора, називана загально Лисою; на ній колись був замок, нині тільки сліди знищення; у стіп-же гори веть ся гарний шлях аж до міста Бродів. Були ми также на верху монастирської гори, себ-то на Пліснеську, де знайшли гарну рівнину, поле й монастирський сад; серединою рівнини тягнуть ся вали й рови три рази, в значнім віддаленню від себе, аж через хребет Лисої чи замкової гори; між ними густо засіяні могили, менші й більші, а на них відвічні дуби“.

Не могучи довідатись нічого про минуле Пліснеська і походженне його могил, о. Компаневич і Гайслер, за дозволом домінії, казали розкопати три могили: одну велику і дві менші. „Візвані до того люди — каже о. Компаневич — довго не хотіли діткнути ся мотикою здутих горбів, поки ми урочисто не запевнили їх, що всю пімсту злих духів, яка з того вийшла би, беремо на себе. В розкопаних могилах ми знайшли кости, себто скелети людські, уложені „ріпошо“ на поверхні землі, в менших двох могилах по одному, а в більшій два; при тих скеле-

¹⁾ Ол. Маркович: Замітки до „Записок“ у „Записках“ т. ХІІ, Misc., ст. 2.

тах знаходили ся великі цяхи зелізні, скла і кавалки черепів; земля, що з неї висипано могили, була навожена“¹⁾.

На сім і обмежили ся спостереження о. Компаневича і Гайслера в 1810 р. Тоді-ж забрав ся о. Компаневич і до списання історії монастиря на Пліснеську, зобовязаний до того місцевим ігуменом о. Гімназієм Дашкевичем, котрий дав йому й матеріял — монастирську хроніку (Синописі)²⁾.

В 1833 р. Пліснесько знову звернуло на себе увагу двох любителів старини, ір. Тита Дзялинського і ір. Льва Ржевуського. Вони знову розкопували там деякі могили і відкрили, як каже о. Компаневич, не мало рідких особливостей. Але фахові й докладніші розкопи майже дваццяти могил на Пліснеську перевів аж 1879 і 1882 р. Земенцкий,³⁾ даючи змогу ствердити, що те згадуване в лаврентієвським літописі під р. 1188, а в волянським під р. 1231 Пліснесько переоховало в своїх могилах сліди культури свіжо твореної української держави, з чим згодили ся потім Ізид. Шараневич⁴⁾ і Мих. Грушівський,⁵⁾ котрі займали ся археологічними розкопами в недалекій околиці Пліснеська, в селі Чехах.

Розконуючи в 1895—1896 передісторичні цвинтарища в Чехах і Висіцьку, Шараневич заінтересував ся також Пліснеськом, а саме топографією й топографічною номенклатурою його. Чому одначе на місци сам не прослідив її, невідомо. Щойно вишучи в 1897 р. звітommє до ц. к. Комісії для памяток штуки й історії в Відні, в ціли доповнення його відомостями про знадані в „Слов'я“ болоне і дебру Кисань звертав ся до висіцького пароха о. Юліяна Дорожинського з відповідними запятаннями листовно.

1) Barł. Kompaniewicz: „Wiadomość o Podhorcach i klasztorze bazylińskim“ („Lwowianin“, 1838, т. VII, ст. 27).

2) Заки „Wiadomość“ о. Компаневича появила ся у „Lwowianin-і“, користав з його історії монастиря на Пліснеську кс. Фр. Сярчинський (Ms. бібліотеки Нац. Інститута ім. Оссолінських). Витяг із неї подав Коссак у своїм „Шематизм'ї провінції св. Спасителя Ч. С. В. В. въ Галиціи“ (Львів 1867, ст. 17). Шлийдше, в 1890 р. опис і більші ввімки з „Синописіа“ оголосив Мпрон (Ів. Франко) в „Кіевской Старині“. Літографований вид монастиря на Пліснеську з першої половини XIX ст. подано у львівським Циллеровим альбомі „Galicya w obrazach“.

3) Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, т. I, VIII, XI.

4) Teka konserwatorska, т. II, ст. 16.

5) „Записки“, т. XXXI—XXXII, ст. 21—22.

Від о. Дорожинського одержав я в 1905 р. два дотичні листи Шараневича, а окрім них ще й листи о. Ол. Пристай з Підгорець і о. Теоф. Іутковського з Ясенова, на основі яких о. Дорожинський дав відповідь Шараневичеві¹⁾.

В листі, писанім зі Львова дня 17 лютого 1897 р., Шараневич, запитуючи про Кисань, просив о. Дорожинського провірити, чи не називається так у його околиці ліс, добра, поле, взагалі яке-небудь урочище. Замічав одначе рівночасно, що добра Кисань, певнійше ніж під самим Пліснеськом, була — по його думці — між Чехами й Висіцьком, або між Дубем і Суходолами на урочищі званім доси Золотою Брамою, або між Ясеновом і Підгірцями, де на мапах австрійського генерального штабу зазначено замчище, а недалеко від нього вивіз (wywóz — wawóz). Про болоне писав Шараневич, що по його думці коло Пліснеська болоня т. є. отвертого, рівного поля, нема иншого, як рівне поле між Чехами й Висіцьком. Вкінці просив ще подати йому незвичайні прізвища (cognomina) мешканців Висіцька з давних і новіших метрик.

Щоб відповісти Шараневичеві, о. Дорожинський, не ввідавшись нічого в Висіцьку, звернув ся за потрібними інформаціями до священників сусідів. На відповіді їх чекав довго, бо аж до цвітня. Тоді відповіли йому о. Ол. Пристай з Підгорець листом із дня 2 цвітня 1897 і о. Теоф. Іутковський з Ясенова листом із дня 11 цвітня 1897.

О. Пристай писав, що назви Кисань на Пліснеську і в Підгірцях зовсім нема, а є тільки назви Кицарки або Кисарки і Сеньки. Кицарками або Кисарками з давних давен називається долина і збіч гори на Пліснеську, що звернені до шляху з Бродів на Золочів і є продовженням городища до полудня. Сеньками називають ся дєбри під монастирем на Пліснеську, де нині розкинуті хатки. Стежка, що веде Сеньками називається Топірки. Можливе, — писав о. Пристай — що Кицарки або Кисарки то „перекручене віками“ Кисань.

З Ясенова о. Теоф. Іутковський доніс, що Кисань або Кисаня — то дєбра між Підгірцями і Пліснеськом. Дєбра між Підгірцями і Ясеновом називається дєброю Турчина, або по просту вивозом (wawóz). Замчища в Ясенові не знають; поля від Ясенова в сторону Підгорець називають Лазн-

¹⁾ Всі чотири листи друкую при кінці в „Додатках“.

щем. За доброю чи вивозом Турчина є горб названий Холмець. Надто-ж в в Ясеніві й Кисарева дуброва. Інші топографічні назви відносять ся до давнього ясенівського монастиря.

Відомости одержані від о. Пристая і від о. Гутковського переслав о. Дорожинський Шараневичеві в листах із 5 і 12 цвітня 1897 р., додавши від себе, що в Висіцьку є сіножать на Кисерейовім, а була давнійш родина Кисерейів.

Шараневич, дякуючи о. Дорожинському за оба листи пнемом із 15 цвітня 1897, назвав відомість о. Гутковського інтєресною й дуже важною для української історії та заповів, що подасть її зі своїм коментарієм „въ всеушлишаніе всему рускому н въ загалѣ ученному міру“, як тільки вона дійсно серед народа переховуєть ся. Так вияснилось би в належитий і простий епосіб темпе місце в „Словѣ“, над котрим від 1839 р. домили собі голови, передовсім у Росії, перші корифеї науки. Просячи о. Дорожинського сконстатувати „на певно“ називанне означеної дебри Кисанью, просив рівночасно пересвідчити ся, чи збіч гори Кицарки сходить ся з тою доброю або частію її та чи назва Кицарки в Пліснеську і в Підгірцях прикладаєть ся также до тої цілої дебри, котру в Ясеніві доброю Кисанью називають. Колиб так було, — писав Шараневич — то і виєцьке Кисерей мало би звязок із Кисанью. В тім самім листі запитував, чи не називають ся отверті поля в Пліснеську, Підгірцях або Ясеніві болонями та чи нема такого болоня коло дебри Кисані. Знаючи, що в Чехах є родина Кисїв, яка має походити з Ражнева, просив вивідати ся, чи є в Ражневі родина Кисїв, Кишів або Кпшаїв та чи не ріжнить ся вона будовою лица, чашки, зростом від решти населення. Що до ясенівського Лазища просив переконати ся, чи не є воно схоже з Передізками між Заболотцями і Ражневом. Всі ті відомости причинились би — по думці Шараневича — до вияснення тєнези передісторичних цвинтарищ у Чехах і Висіцьку. В „post scriptum“ Шараневич питав еще раз, чи в Висіцьку нема піль званих болонями і просив прислати йому также топографічну номенклятуру звязану з ясенівським монастирем.

Провіренне потрібних Шараневичеві відомостей було, видко, для о. Дорожинського трудне. Не подав і Шараневич пояснення темного місця в „Словѣ“ до відома ученому світови. Мав, значить ся, деякі сумніви. Що-йно в десять літ опісля появилось (передруком з „Діла“) „Пояснене“ проф. Р. Заклинського, котрий

в осени 1905 р. вибрав ся до Пліснеська, оглянув його з ігуменом монастиря о. Григ. Залуцьким і знайшов там — на захід від Пліснеська — довгу дебру, що „має тепер імя Кисаня або Кисниця“, а за давними валами і ровами замковими (— на північний захід — болоне¹). Таке відкривши, проф. Заклинський написав: „З причини, що інтерпрети потрапали в здогадах, що то могло би значити „б'їша дебрь Кисаню“ і кождий з них викладав ті слова на свій лад, як знаємо (дуже удачно і биструмно професор Омелян Огоновський), то думаю, що споминка про „дебрь Кисаню“ в Слові відносить ся до дійсної Кисані то єсть до дебри повисше згаданої, що називає ся Кисаня або Кисниця. Ми бачимо, що в дійсности єсть не лише Кисаня, але також і „дебрь“. З того видно, що автор Слова висловлював ся зовсім реально, бо згадавши Пліснесько та болоне коло него, споманув також і Кисаню та ще і дебру. Крім того бачимо, що автор Слова не потребував висилати ворон з Пліснеська аж над ріку Сян, віддалену до 300 кільометрів. Так отже видимо, що віднайшла ся Кисаня. Яка-ж то розвязка проста, звичайна, а правдива, до тепер для всіх карколомна. От і розв'язаний іордійський вузлик“²).

Поминаючи на разі питання, на скільки могло би причинити ся до в'яснення темного місця в „Слов'ї“ сконстатованне, що якась дебра під Пліснеськом нині називаєть ся Кисанью, відкритте проф. Заклинського зроблене після давнійших пошукувань Шараневича вважаю що-найменше поверховним. Передовсім забракло Заклинському тої обережности, яка веліла Шараневичови не лиш вибирувати ріжносторонні свідoctва прикладання назви Кисані до якоїсь дебри в околицях Пліснеська, але — і се тут найважнїше — провїрити також матеріал зібраний при помочі інтелїгентнїйших осіб безпосереднім вивїдуваннем серед простого народа. Наслїдком браку такої обережности, або — скажу инакше — тільки завдяки своїй необережности проф. Заклинський знайшов на Пліснеську назву Кисаню, якої десять лїт ранше не міг там знайти о. Пристай, не міг ствердити Шараневич. Легко знайти, де хтось уже згубив. Шараневич своїми пошукуваннями за деброю Кисанью на Пліснеську спопуляризував її так, що пізнїше тямив її вже не один з мешканців монастиря й міг її при-

¹) Заклинський: *op. cit.*, ст. 8—9, 11.

²) *Idem*, ст. 39—40.

своїти собі не один із селян, якого про дебру Кисань у монастири випитувано. Загал селян одначе ані на Пліснеську ані в найблизших околицях дебри Кисані не знає; не називає так ні тої дебри, що її означив проф. Заклинський, ні другої, яку означував о. Іутковський. Інша справа з болонем, але хоч у сій справі й проф. Заклинський може маги рацію, належить відразу зауважити, що слово „болонє“ на означенне рівного, отвертого поля є в українського простого народа, як се замічував уже давно й Калайдович, дуже звичайне¹⁾, а рівних отвертих піль, і то більших, називаних болонями знаходить ся трохи дальше від Пліснеська кілька.

Все сказане з приводу відкриття проф. Заклинського спертей на моїх власних дослідях і провірках пороблених весною 1906 р. в Підгірцях на Пліснеську і в околиці. Помічні були мені при пошукуваннях не лиш ігумен о. Залуцький і мій шкільний товариш о. Сапрун з монастиря, але й доохресні священники, окрім оо. Дорожинського і Іутковського также оо. Григ. Купчинський з Кадлубиц, Тома Дуткевич з Чішок, Юл. Дуткевич з Дубя, передовсім же самі селяни з Підгорець і околиці; в якій топографія й топографічна номенклатура Пліснеська вже хоч би тому популярна, що туди на всякі празники й відпустирік-річно стягаєть ся багато доохресного народа.

Провірюючи відомости зібрані Шараневичем, я переконав ся, що найточніші подав йому о. Пристай з Підгорець. Відомости від о. Іутковського показали ся рівнож точні з винятком тої одної, що дебра між Підгірцями й Пліснеськом, котра є неначе продовженнем дебри під Пліснеськом, називаєть ся Кисань або Кисаня. Впрочім і сам о. Іутковський, пишучи: „Дебра по назві Кисань або Кисаня — єсть то дебра зараз за Підгірцями“ і т. д., не твердив, що так її дійсно називає народ. Писав, прикладаючи більше вагу до показання дебри під Пліснеськом, ніж до питання, чи народ називає яку дебру Кисанью. В моїй устній розмові з ним се вповні вияснило ся.

Як Шараневичеви, так і мені важним видалось було довідати ся, чи дебра між Пліснеськом і Підгірцями, називана Кисарками або Кицарками, називаєть ся таксамо в дальшім продовженню в сторону Ясенова. Показало ся, що ні. А що ясенівську дебру Турчина називають также, навіть частійше,

¹⁾ В Грінченковім „Словарі“ цитуєть ся воно з народних пісень.

вивозом, то кінечним видалось прослідити, чи термін „дебра“ й на Плієнеську не є новішого походження, т. є. чи й він не дістав ся туди з нашої поеми.

В архіві монастиря на Плієнеську актів давніших, як із XVII ст., не знайшло ся. Вони згоріли, як засвідчує вписана в монастирську хроніку „Manifestatio monasterii Podhorcensis de capitali per ignem documentorum consumptione“ з 1720 р. Більше ніж певне, що й перед тим пожаром не було там актів з княжої доби, коли й латинський напис на таблиці вмурований в стіну церкви, що подає історію повстання монастиря, дає йому легендарний початок¹). Для нашої потреби одначе вистане й тих інформацій, які знаходять ся в монастирській хроніці²). Так дня 28 марта 1766 р. в записці про пожар на монастирськїм обійстю читаєть ся між иншим: „non procul a muro veteri (cujus nonnihil adhuc exstat) sito ad praecipitium vulgo przy debrze“. Дня 19 цвітня 1771 р. в часі будови нового монастиря записано: „Plac od południa nad Debrą, leżący naulepszym się zdał y zdawać się będzie podobno w pierwszym nań weyrzeniu y innym na założenie klasztoru“. Дня 13 цвітня 1773 р. зауважено: „Rozebrano stary refektarz, kuchnię czyli piekarnię y dwie celi drewniane, wszystko to budowanie, które częścią dawnością swoją nadpsute było, częścią że na sypaney ziemi stawione na południe od cerkwi teraznieyszey lazło razem w Debrę, zaczym szkodzie zapobiegaiąc y góry y budowli, znie-

¹) Проф. Заклинський, згадавши народну традицію про „царицю“ Єлену, основательку монастиря, в написі на церковній таблиці бачить potwierдження тої традиції (ор. cit., ст. 11—12), дарма що та традиція, яку з монастирської хроніки подав у Lwowianin-і о. Компаневич, є вандрівною легендою, як се давно вже виказав М. Драгомавів (гл. його: „Шолудивий Буняка в українських народніх оповіданнях“ у Збірнику фільолог. секції Наук. Тов. ім. Ш. т. III). Про сам напис проф. Заклинський каже, що він „не є ранійший, як з XVI або XVII століття“. А в написі згадують ся імена синів Яна Собієського, Якова й Константина, котрі чейже не могли жити в XVI ст. Тай церква-ж, на котрій уміщено напис, поставлена вже в першій половині XVIII ст. Се малий, але наглядний приклад критицизму проф. Заклинського.

²) Се друга часть тої хроніки, що її описав Ів. Франко в „Кієв. Старині“. Вона писана по латинськи, декуди по польськи, ріжними почерками, місцями дуже нечиткими. Обнімає своїми записками час 1763—1803 р., з початку сильно наддерта, а на жаль і в середині в багатьох місцях картки повидирані. Разом з першою частию переходуєть ся тепер в архіві Святооунфрейського монастиря у Львові.

sione iest⁴. Вкінці дня 2 мая 1790 р. занотовано: „Na rampiątkę, że przed tym cerkiew była pod tytułem Ścięcia głowy S. Jana Xciociela obok cerkwi wielkiey nad Debrą w pośrzodku parkanów, teraz pozostała kaplica na honor tegoż Świętego została pobita, ponaprawiana, wytynkowana y ozdobiona“.

Наведені записки засвідчують безсумнівно, що термін „дебра“ на означення тої пропасти (praecipitium) під монастирем на Пліснеську від полудня, котру нині також називають деброю і Кисарками або Кицарками, був і в XVIII ст. загально (vulgo) уживаний, був для тої пропасти неначе іменем власним. Загальне уживання тої назви в XVIII ст. вказувало б на те, що вона ранше утревалювалась віками.

При сильнім удержуванні старої топографічної номенклатури серед простого народа трохи дивним повинно видавати ся затраченне назви „Кисань“, коли припустимо, що вона таки дійсно в XII ст., в часі написання „Слова“, загально уживала ся, а не була тільки назвою книжнього походження. Стара назва скорійш може улягти перекрученню, ніж пропасти безслідно. Так, видно, міркував при пошукуванні за Кисанью й Шараневич, коли вивідував ся про подібні старі прізвища (cognomina) і знайдених у Висіцьку Кисереїв готов був звязати з Кисарками під Пліснеськом в разі ствердження, що назва Кисарки розтягаєть ся й на продовженне пліснеської дебри в сторону Підгорець. Мені-ж видить ся, що кращим лучником між тими Кисарками і Кисереями (що є також в Ясенові) буде староруське „кисерь“ (із грецького *κίσσηρις*, від *κισ* задля дір), якого значіння, таке саме як і дебри, пояснено в „Матеріялах“ Срезневського цитатом із „Житій Святих“ (1529): „непроходныя глубины моря и земля акы кисерь имущю вертепы велика и езера великия въ ней и мѣста темна“¹⁾. Кисарки і Кисереї по всій правдоподібности походять від старого кисера. У звязку з кисером і Кисарками буде й прізвище Кись, за котрим допитував ся Шараневич, а котре є не лиш прізвищем родин у близьких до Пліснеська Чехах і Ражневі, але і в Дубю, Ясенові, Кадлубишах, Олеську, а в Заболотцях, як мене поінформував місцевий парох о. Ю. Сухаровський, означає часть піль, давнійше сильно мочаро-

1) В польській мові кисерови в тім значінню відповідало би уживане часто в західній Галичині: *kisiel*.

ватих¹⁾. На основі цього матеріялу на певне можна бодай се одно сказати, що як дебра так і Кисань „Слова“ що-найменше у пни (кисе) не може бути порушена, бо за ненарушимістю її промавляють не лиш нинішні Кисарки, Кисереї, Кисі своїми пнями, але й старе кисеръ таким самим пнем і значіннем. По значінню слова дебра і Кисань являють ся по prostu синонімами.

Віднайшовши в нинішній дійсности одну часть намальованого в „Слові“ виду Пліснеська — дебру Кисань, другу часть того виду — болоне можна би бачити в тім місци, що його означив Заклинський. Та могла ним бути й рівнина між Підгірцями й Загірцями, яку нині народ спеціально називає болонем. Села Підгорець у XII ст. не було. Між Пліснеськом і тим болонем був безпосередній звязок, а такий же безпосередній звязок був між тим болонем і дебрюю під Пліснеськом у продовженню її до нинішних Підгорець²⁾. Одначе такий же звязок із Пліснеськом і його дебрюю, звязок неперерваний новішими оселями, мала й та дальша рівнина, що тягнеть ся ниві на північ від Пліснеська між Чехами й Висіцьком, а в котрій вже Шараневич передовсім хотів видіти старе болоне „Слова“. За нею промавляє найсильніше одна особливість.

Коли їхати з Заболотець на Кадлубища шляхом, що згадану рівнину перетинає більше-менше в тім місци, де ліворуч скручують ся до Висіцька, видно праворуч від шляху ген-ген аж під Чехи, особливо в осінній час, неначе величезне, чорне покривало, без упину якби легеньким вітром раз коло разу морщене, раз коло разу виблискуюче під проміннем полуднішного сонця. Зразу тому, хто такого ще не бачив, навіть трудно зміркувати, що воно. Треба аж близше підїхати шляхом. Тодї раптом перед вами шмат дивного покривала відриваєть ся від землі, з шумом піднімаєть ся в гору й розсипуєть ся меншими, живими шматками в повітрі, допотячи кридами й кракаючи. Ви пізнаєте, що то ворони. Бачите перед собою тисячі, хмари

¹⁾ З ономастики і топографічної номенклатури околиць Пліснеська заслугують на увагу: в Ясенові назви родин: Тули і Тулійчуки, Смаги і Смажчуки; топогр. назви: Страшний кут, Лисівцева долина, Кракалів, Янків, Коптривес, Видюки, Журиха, Лоханя, Жубрі голові, Туре, Занчичі (Замчице?); в Кадлубищах назви родин: Тивуни, Челяди; поле Митник; в Чехах назви родин: Тивуни, Коції.

²⁾ Для зорієнтовання в ситуації послужити може мапка Шараневича (TeKa kouserwatorska II), де означене Пліснесько з Підгірцями і частью околиць, або карта австр. генер. штабу.

воронів, що як бісове насінне висипалось на поля, жирує, колотить ся, тут іскопить ся до лету, там знову сяде, вкриваючи собою кожду пядь землі. І лиш десь-колись вирветь ся якась дружня стая й несеть ся дальше в напрямі Підгорець, Пліснеська й дальше на полудне в сторону гір Вороняків, туди, де їх ціла тьма гніздить ся. Се незвичайний вид. Із першого разу він кожного мусить сильно вразити і перше вражінне жаху полишить ся в нього на довго.

Мені той вид, признаю ся, мямохить і відразу пригадав вид Пліснеська із нашого „Слова“ змальований так пластично невишуканою мовою: „всю ноць босуви врани вьзграяху оу Пліснеська на болони, бѣша дебри Кисаню и несоша ся къ синему морю“... То був уже й ключ до зрозуміння старого поетичного образу.

І Барсов не зле догадував ся основи сполучення воронів з пліснеським болонем і деброю Кисаню в один поетичний образ, коли писав: „Ледви чи не послужило для подібної асоціації сонних явищ те спостереженне, що пліснеське болоне і дебрьска Сань (sic!) були станціями птиць, де найбільш зупиняли ся вони для поживи при своїх перелетах до Чорного моря“¹⁾. Так воно було дійсно. Ті ворони, що їх поет змалював у соннім виді Пліснеська, злітались на його болонях і дебрах, ближших і дальших, у давню давнину певно таксамо, як нині, знаходячи тоді — довкола воєнної кріпости — поживи нераз може й більше ніж сьогодні. То були криваві побоевища — для воронів принада. І тут основа для дальшої асоціації поетової, для звязку зловіщих воронів з Половцями.

Оттак, відчистивши й оправивши старий поетичний вид Пліснеська в сучасні реальні рами, гадаю, що він відчищений у тих рамах набрав більше виразистости як у цілости так і в деталях і став більше прозорий. Зискавши більше світла, кине його бодай одробину певно й на цілий утвір, із котрого винятий; розвіє може дрібку з тих еще численних сумнівів що-до його автентичности, які й французькому слявістови Люї Лежé велили назвати инші, менше прояснені доси вислови старої поеми сильно підозреними („forts suspects) або й рішучо неправдоподібними (absolument invraisemblables)²⁾.

¹⁾ Барсовъ: *op. cit.*, II, ст. 40.

²⁾ *Revue de l'histoire des religions*, т. XXIII, ст. 276.

Д О Д А Т К И.

1. Листъ Изидора Шараневича до о. Юліяна Дорожинського.

Львовъ 17. II, 1897.

„Ваше Высокопреподобіе! Складаючи Sprawozданіе до ц. к. комисіи для памятокъ штуки и исторіи въ Вѣдни — долженъ есмь тое справозданіе дополнити извѣстіемъ: чи не находить ся въ Высоцку или въ окрестности, — или въ околици межи Дубіемъ а Суходолами — или межи Ясеновомъ а Подгорцами — въ мѣстцевой топографіи назва: Кисань — отже чи не зоветъ ся еще днесъ якій лѣсъ или якая дебра (wawoz), — или якое поле такъ, — т. е. нема тамъ урочиска, щобы носило или носить еще назву: Кисань, — или Кисаня дебра, кисане поле, кисаневый лѣсъ, — или що-сь похожего на тую назву или на тое слово. Прийшоль-емъ до того переконаня, що на открытыхъ предисторичныхъ цментарискахъ въ Чехахъ и Высоцку ховались Готы (народъ германьского походженя), котрыи по свѣдѣтельству источниковъ историческихъ (якъ: Jornandy de Getis) въ той околици въ IV вѣку наъ Словянами (Антами) пановали. Къ тому относить ся уступъ зъ знаного поемату руского: „Слова о полку Игоревѣ“ — „у Плѣсниску на болони“ (т. е. на отвертой ровнинѣ при Плѣсниску) „бѣша дебри Кисаню“. — Плѣсноско естъ урочиско коло Подгорець — где стоялъ древный монастырь Василиянскій и еще и нынѣшний монастырь — кажетъ ся, що стоитъ на такъ зовомомъ Плѣсниску въ Подгорцяхъ. Болони (т. е. отвертого ровного поля) коло Плѣсноска или при Плѣсниску нема иншого, якъ ровне поле у Чеховъ, которе заходитъ ажъ за Высоцко. Може въ самомъ Плѣсниску естъ где лѣсъ или дебра того-имени. Но мнѣ ся видить, що она была коло Чехъ — или радше еще коло Высоцка, или межи Дубіемъ а Суходолами, где естъ по нынѣшний день урочиско званное: Золота Брама, — или межи Ясеновомъ и Подгорцами, где на мапахъ генерального штабу читаю — урочиско: Замчище, а недалеко отъ него: Wuwoz (може вмѣсто: Wawoz) и чи той Wawoz — дебра — не зоветъ ся: Кисанемъ. Знаю, що Ваше Высокоблагородіе занимають ся тоже и наукою и що много читають, — не откажѣтъ мнѣ отже Вашей прислуги въ интересѣ науки. Причините ся тѣмъ до розясненія нашей предисторической минувшости. Такожъ радъ бы я знати, чи въ давныхъ метрикахъ или межи нынѣшними господами Высоцка не находятъ ся які-то незвычайни прозвища (cognomina). Я просилъ бымъ, чи не могль бы я отвѣтъ получить отъ Вашего Высокоблагородія уже за 8 день. Между тѣмъ чертаюсь etc..

2. Лист о. Ол. Пристая до о. Юліяна Дорожинського.

Підгірці, 2. IV, 1897.

Всечесний Отче! Даруйте Всеч. О. Добродію, що спізняю ся...

Тут наступають оправдання.

Назви „Кисань“ так як Ви подали у своїм письмі нема на Пліснеску цілковито, а тим менше в Підгірцях; за те сут вирази а взглядно оден, котрий чи не буде віками перекручене: Кисань. Данило Галькевич, тамошний (плісненський) господар, літ понад 50 маючий, оповідав мені, що збіч гори на Пліснеску звернена до гостинця ведучого з Бродів до Золочева, як не менше і долина під збочою називає ся у тамошних людей з давних давен „Кицарки“ і Кисарки“; можливо, що еще ест який варіант того виразу, але Галькевич запевняв мене, що его батько, ба навет дідо говорили: „корови пасут ся на Кицарках“. Збіч згадана ест продовженем в сторону полудня городиска, в тій самій лінії, що монастир теперішний, і в тих „Кицарках“ містит ся також збіч ерекціонального поля, котру бл. п. о. Корчинський, не могучи зорати, казав копати. Дебри, по котрих сут хатки розкинені під монастиром, носят назву: „Сеньки“, а стежка „Сеньками“ тягнуча ся називає ся „Топірки“, але ті всі назви не підходят під Кисань так, як „Кицарки“, тому поки-що мусимо ся задоволити тим, що ест, а дасть Бог прожити, я вивідаю ся ліпше при спосібности. Кінчачи, чертаю ся etc.

3. Лист о. Теоф. Гутковського до о. Юліяна Дорожинського.

Ясенівъ 11. IV, 1897.

Высокоповажаний Отче й душо дорогенька! Простѣтъ менѣ etc.

Тут наступають оправдання в припізненню відповіди.

Дебра по назвѣ „Кисань“ або Кисаня — есть то дебра заразь за Подгорцями, за почтою, тягне ся поподъ цминтарь, переходить шосу и далѣй иде по подъ фільварокъ вѣ лѣсъ, отже лежить межѣ Подгорцями а Плѣснискомъ. — Вѣ Ясеновѣ есть дебра вѣ лѣсѣ, зовуть ю дебра „Турчина“ або и „Wuwoz“, а подъ нею и поля називають ся вѣ Вывозѣ, лежать межѣ Ясеновомъ а Подгорцями. „Замчища“ — назви такой нема у насъ. Але есть ту поле и називає ся „Лазище“, може то мѣсто „Замчище“. Поле тоє лежить тоже отъ Ясенова къ Подгорцямъ. Подаю яко додатокъ, може ся до чого придасть. За тимъ „Wuwozom“ есть горбъ и зове ся „Холмець“. Есть тут тоже дуброва подъ назвою „Кисарева дуброва“. — То все, щомъ ся розвѣдавъ и що Вамъ доношу. Есть ту еще много инныхъ назвискъ, але тіи касаються бѣльше монастиря Ясеновского, которѣ мѣгбымъ тоже вѣ разѣ потребы написати Вамъ.

Дальше відомости приватного характеру.

4. Лист Ізидора Шараневича до о. Юліяна Дорожинського.

Львовъ 15. IV. 1897.

Ваше Высокоприподобіе! За оба Ваши письма (одно зъ 5. IV., а друге зъ 12. цвѣтня) сердечно Васъ благодарю. Оба содержать вѣдомости для мене интересныи, а именно подана въ другомъ письмѣ вѣдомость о „дебрѣ „Кисань“ межѣ Плѣснскомъ а Подгорцями есть дуже важна для русской исторіи — и естли такъ истинно назва той дебри въ Ясеновѣ приховуеть ся у народѣ, то тую вѣдомость подамъ вразѣ съ моимъ коментаремъ въ всеуслышаніе всему рускому и въ загалѣ ученному міру. Оттакъ IX глава пѣсни о полку Игоревѣ въ належитый и простой способъ выяснитъ ся, наъ котрымъ то выясненіемъ отъ г. 1839 ломали собѣ учени мужи — именно въ Россіи — першіи корифеи науки свои головы. Прошу однакожь на певно сконстатовати назву тую „Кисань“ — дебри Вами означенной и чи збочь горы „Кицарки“ есть съ тою деброю или частію той дебри „Кисань“ сходной, и чи словна назва „Кицарки“ въ Плѣснску и въ Подгорцяхъ тоже и на цѣлую ту дебру розтягаеть ся, которую въ Ясеновѣ „деброю Кисань“ народъ сельскій называеть. Естли-бы такъ было, то и назвыско: Кисерей въ Высоцку имѣлобы сходство съ Кисанемъ. Прошу тоже еще мнѣ написати, якъ выглядаетъ поле зване „Лазищемъ“ въ Ясеновѣ, чи оно есть отвертымъ полемъ, чи може маеть положеніе межѣ горбками, такъ якъ бы черезъ него зъ долины до инной (другой) долины перелазило ся. Еще одное: Суть въ Чехахъ господари по прозвищу: Кись — Кись — (такъ мнѣ писалъ госп. Яковъ Сподарикъ); мають они походити зъ Рожнева. Прошу отже Вашего Высокоприподобія вывѣдати ся, проживають ли въ Рожневи родины — Kisz (Киш) або Kiszaje — а естли суть такіи, чи може они фізіологическими чертами (н. пр. возрастомъ, формою лица или чашки т. е. головы) отъ прѣчего народонаселенія не розличають ся. — Есть тамъ межѣ Заболотцами а Рожневымъ горбокъ или лѣсъ на горбѣ, зъ поъ которого поточокъ выпливаетъ подъ назвою „Перелѣзки“ — perelizki, — що тая назва означаеть у простолюдина, чи тое самое, що лазище — отъ перелазити, перелѣзти — и чи не былъ то родъ просмыковъ, которыми зъ одной долины до другой переходило ся — такъ въ Ясеновѣ (Łazyszczce) и межѣ Заболотцами а Рожневомъ (Perelizki). Наконецъ, що у простолюдина означаеть слово „болонє“ (błonie), и чи въ Плѣснску, Подгорцяхъ, или въ Ясеновѣ такіи отвертыи поля „болонями“ не называють, и чи нема въ поближу „дебри Кисань“ поль ровныхъ званыхъ: болонями (błonie). Все тое причинитъ ся тоже до выясненія „генезы“ предисторическихъ цментарискъ въ Чехахъ и Высоцку. Съ серсередчною благодарностію и глубочайшимъ уваженіемъ etc.

П. Скр. О номенклятуру топографическую зъ монастыра въ Ясеновѣ тоже прошу. Чи въ Высоцку нема поль званыхъ болонями?

Жерело звісток Гендльовіка про Запорожців.

Написав *Василь Щурат.*

В десять літ по зруйнуванню Січі часть Запорожців звернула ся через капітана Бедеуса, команданта в Яссах, до австрійського правительства з просьбою, щоб воно дозволило їм осісти в себе при турецькій границі в характері воєнних людей. Цісар Йосиф II згодив ся на те й вони малими відділами перейшли через Семигород і Угорщину та поселили ся в Банаті над Тисою і в бачькьім комітаті. Про тамошній побут їх мало-що відомо. До загальникових споминів Запорожця А. Коломийця, записаних Ф. Вовком, великої ваги прикладати не можна, а певнійші відомости, добуті бар. К. Чернітом з актів віденського міністерства внутрішніх справ, дуже скупі тай уривають ся вони на 1787 р.¹⁾ Тому і зовсім зрозуміле могло бути більше заінтересованне проф. М. Грушевського „останнім документом банатського епізода запорозької Одисеї“, яким видалась йому німецька брошура, надрукована в 1789 р. в Паппенгаймі, п. з. „Ausführliche und wahrhafte Schilderung der Saporoger Kosacken vom Fähnrich von Händlowick, der sich geraume Zeit um die Gegend der Wohnungen dieser Leute aufgehalten hat“. Знана була та брошура давнійш із коротких звісток. „Не вважаючи на скептичні замітки, — писав проф.

¹⁾ Karl Freih. v. Czoernig: Ethnographie der österreichischen Monarchie, т. III, Відень 1855. Використані там акти бувшого архива угорської придвірної канцелярії ч. 6725, 7101, 7134, 7334, 8095, 8275, 10.816 з 1785 р. і бувшого архива семигородської канцелярії ч. 3699, 9189, 10.065 з 1786 р. та ч. 2940, 10.880, 12.044 з 1787 р.

Грушевський — висловлені покійним Антоновичем що-до Гендльовікових оповідань, де мовляв Запорозців помішано тут з сербськими граничарами, — вони варті все таки повної уваги“. Й тому проф. Грушевський вважав корисним надрукувати повний текст рідкої брошури в „Записках“¹⁾. До передруку тексту доданий і Гендльовіків рисунок, що має представляти запорожського полковника.

На скільки слушно Антонович із недовірем відніс ся до того „докладного й правдивого“ опису банатських Запорозців, можна переконати ся, хочби приглянувшись самому зображенню запорожського полковника. Собою самим і свсім одягом той полковник, репродукований також в „Ілюстрованій історії України“ проф. Грушевського (Київ, 1918, ст. 466), схожий на кого хочете, тільки не на запорожського старшину, якого привикло ся уявляти собі зовсім внакше на основі наших старосвітських картин. Ще менше запорожська, ба навіть неукраїнська Гендльовікова термінологія із запорожського побуту: Lukgury (der Pelz), Chemza (Freudenfest), Dscizma (Stiefeln), Chenzowa (Kanzley), Chang (Herren), Sevit (Knecht oder Bedienter), Slibowice (Brantewein). Коли-ж усунути з брошури те чуже сміття, то решта далась би сяк-так приложити до Запорозців у часі їх побуту на Україні, але ніяк до їх життя в бачським комітаті чи в Банаті.

Збираючи від довшого часу друковану всячину, яка про Україну появляла ся в останній четвортині XVIII ст. поза межами Росії, в західній Європі, я завдяки каталоґови віденського книжнього антикваріяту Гільгофера і Раншбурґа (Katalog Nr. 112, Almanache, Kalender und Taschenbücher des 15. bis 19. Jahrhunderts) попав на німецьку статтю п. в. „Saprogoger Kosaken“, уміщену в „Wiener Taschenkalender zum Nutzen und Vergnügen auf das Jahr 1788“. Сам календарик — то незвичайно рідкий примірник першого річника мініатюрного видавництва Валлісґавзена, високо цінений задля своїх 16 картин національних костюмів з Австро-Угорщини і 12 побутових картин Мальвіє (Malvieux), ритих на міді, а стаття про

¹⁾ М. Г.: „Записка Гендльовіка про банатських Запорозців“ у „Записках“ т. CI, ст. 134—141. Текст Гендльовікового оповідання в тім передруку повен похибок: darинnes, Gefandenschaft, sonders, verdiensteten, verstärten, aufzunehm, Viehöfer, Trindhäusern, Streiferegen, eingeschwänkt, braf і т. п. Кому їх приписати — копістови проф. А. Линниченкови чи видавцеві проф. Грушевському, не знаю.

запорожських козаків (ст. 68—74), на жаль анонімна — то, як зараз показуєть ся, єдине жерело звісток Гендльовіка про банатських Запорожців.

Гендльовікова брошура, порівнана зі статтею віденського календарика, являєть ся по prostu безсоромним плягіятом.

Оригінальні в Гендльовіковій брошурі є передовсім титул і розбитте статті на уступи з окремими підтитудами: „Beschreibung der Saporoger Kosacken selbst“ і „Etwas von der Verfassung und den Sitten der Saporoger Kosacken“. Оригінальними моглиб также видавати ся: „Vorerinnerung“ (щось в роді передмови) і „Erklärung der Kleidungs- und Waffenstücke eines Obersten der Saporoger Kosacken, Koschowoj Attaman in ihrer Sprache genannt“. Та в дійсности оригінальне лиш те „Erklärung“, т. є. поясненне до візерунку запорожського полковника. Воно-ж, як певне й сам той візерунок, могло дати Антоновичеві підставу віднести ся дуже скептично до цілої брошури Гендльовіка. Бо як візерунок зовсім не схожий на запорожського старшину, якого має представляти, а скорійш на того Хорвата, що зображений в серії костюмових картин віденського календарика, так поясненне своєю термінологією зраджує чужину далеку українському Запорожцеві. А що до „Vorerinnerung“ то воно може послужити за найкращий приклад оригінальности Гендльовіка — в робленню плягіяту. Вистане його поставити побіч початкового уступу статті віденського календарика й порівнати:

„Vorerinnerung“ Гендльовіка:

Es ist bekannt, dass ein beträchtlicher Theil der Saporoger Kosacken Seine Majestät den Kaiser gebeten hat, Ihnen zu erlauben, sich in dessen Staaten häuslich niederzulassen zu dürfen, um allda zur Beschützung der Gränzen gebraucht zu werden; und dass der Kaiser die Bitten dieser Leute annahm und ihnen im Bacser Komitat bei Czenta (Zenta), und auch im Bannate Wohnplätze anweisen liess. Da nun von diesem Volksmixtum schon so viel in Zeitungen und sonst gesprochen worden, dass manchem, besonders den Zeitungs-

Початок статті від календарика:

Seitdem ein beträchtlicher Theil dieses Volksstammes Se. Majestät den Kaiser gebeten hat, zu erlauben, dasz sie in Dero Staaten ziehen dürften, um allda zur Beschützung der Gränzen gebraucht zu werden, und Se. Majestät dieses Gesuch angenommen haben, wie man ihnen denn im Bacser-Komitate bei Czenta und auch im ehemaligen Bannate ihre Wohnplätze angewiesen hat, die sie auch bereits bezogen; seitdem ist so vieles von diesem Volksstamme gesprochen worden, dasz man vermuthlich die hierfolgende ausführliche und zuver-

lesern, eine genaue und wahrhafte Beschreibung dieser Leute angenehm seyn wird, so nahm ich es auf mich und verfasste diese kurze Beschreibung, die ich als wahr verbürgen kann, indem ich mich lange um und bei diesen Kosacken aufgehalten habe. — Der Verfasser¹⁾.

lässige von einem Augenzeugen verfasste Schilderung desselben mit Vergnügen lesen wird

Дрібні стилістичні зміни, донеде заступленне одного слова иншим, одної фрази другою, часом і вставленне якомсь незначного слівця без потреби — от і вся оригінальність Гендльовіка. Лиш запевненне тої оригінальності і вірності опису виходить у нього, як звичайно у плятіатора, сакраментальніше: „so nahm ich es auf mich (!) und verfasste diese kurze Beschreibung, die ich als wahr verbürgen kann (!!), indem ich mich lange um und bei diesen Kosacken aufgehalten habe (!!)“. Так перецятіювані слова оригіналу: „die hier folgende ausführliche und zuverlässige von einem Augenzeugen verfasste Schilderung“. Плятіаторови мало було назвати себе очевидцем описуваного; він ще мусів запевнити, що „довго“ крутив ся коло козаків і поміж ними. А коли він слова оригіналу: „ausführliche und zuverlässige Schilderung“ заступив словами: „kurze Beschreibung“, то зробив се не по своїй скромности, але тому, що ті слова оригіналу повторив уже в головнім титулі, на чолі брошури: „Ausführliche und wahrhafte Schilderung“.

Коли Гендльовік із початкового уступу статті віденського календарика викроїв так штудерно не лиш передмову, але й сам титул своєї брошури, то можнаб заложити ся, що і його поясненне до віверунка запорожського полковника, а навіть і сам той віверунок рівно-ж викроєні із якоїсь иншої, чужої публікації. Але-ж робленне спеціальних пошукувань у сім напрямі хиба вже ні на що не придасть ся.

Дальший текст статті віденського календарика Гендльовік поділив собі на дві часті. В першій часті, якій дав титул „Beschreibung der Saporoger Kosacken selbst“, крім своїх стилістичних змін, зробив лиш один дрібний пропуск і два незначні додатки. Пропустив реченне: „Sie erwählten aus ihrem Mittel, auszer ihren gewöhnlichen Befehlshabern, auch einen Heerführer, den sie Koschowoi Ottaman nannten“. Пропустив тому,

¹⁾ Похибки в передруку тексту Гендльовіка тут справлені.

бо говорить ся про старшину і в дальшій текстї віденського календарика. А додав при згадці про участь Запорожців у передостанній війні з Турками слова: „und was sie in diesem Kriege annoch leisten werden, stehet zu erwarten“. Так і при згадці про скасування запорожської Січі указом Катерини II додав, що той указ вона „feierlich in allen russischen Staaten bekannt machen liess“. Оба додатки, як бачимо, не дуже змістовні. Поза тим помітне хіба се, що „Setscha“ оригіналу перероблене в Гендльовиковім плятіяті на „Sedscha“, мабуть наслідком етимологічного виводу із пня: „sed“. В другій частині сплятіюваного тексту, затитулованій „Etwas von der Verfassung und den Sitten der Saporoger Kosacken“, впадають в очи передовсім такі зміни:—уміщення частини з останнього уступу в середині; опущення опису правдивого одягу Запорожців, бо инший уже поданий у поясненню до фальшивого візерунка запорожського полковника; додаток, зглядно розширення уступу про подружжя запорожського козацтва: „Hatten sie einander satt, so schieden sie sehr gleichgültig von einander, und es traf sich oft, dass ein Weibstück des Jahrs hindurch an 10 und mehrere Männer kam. Erzeugten sie je Kinder, so wurden die Söhne rohe Kosacken, und die Töchter muszten mit der Mutter fortwandern, oder sie ersäuften sie auch mehrmalen im ersten Bad. Es fand daher keine ordentliche Haushaltung bei diesem Volke stat, sondern jeder that, was ihm beliebte und gut dünkte“; розширення кінцевого речення: „Die meisten dieser ehemaligen Kosaken sind itzt ruhige und fleiszige Ackerleute“ додатком: „besonders diejenigen, so Se. Majestät der deutsche Kaiser im Bacser Komitate, bei Czenta, als Kolonisten aufgenommen“. Крім того уляг у тій частині оригінальний текст у плятіяті Гендльовіка змінам в обсягу термінології з устрою запорожського козацтва; замість властивих термінів знайшлись чужі, замість правильних перевернуті. Про чужі терміни я вже згадав; перевернутими вважаю: „Kure“ замість „Kuren“ і „Chang“ замість „Pani“. Зміні улягло й подане в статті віденського календарика число запорожського війська в 1764 р.: з 27.117 на 47.879. На якій підставі зробив Гендльовік ту зміну, не знати. До слів оригіналу про непостійність числа Запорожців він додав пояснення в нотці: „Sehr hegreflich: es war ja kaum möglich die gewisse Zahl von einem Haufen Gesindel festzubehalten, wo der eine heute kam, und wenns ihm nicht behagte, morgen wieder weglief“.

Тільки і всего вкладу праці і знання Гендльовіка в статтю віденського календарика. Та ні, бо щоб не розминутися з точністю, належить зауважити ще одну дрібничку. Гендльовік у своїм доборі висловів при стилістичних змінах оригінального тексту дає першенство висловам, які обезцінюють і понижують Запорожців. Коли анонімний автор статті в віденському календаріку може лиш під впливом жерел, якими користувався, виражається також не все дуже підхлібно про Запорожців, а загал їх представляє як „die Verlaufenen von allen Nationen“ або „ein gemischter Haufe von Malorossen, Pohlen, Tartarn und anderen Völkern“, то в перестилізованню Гендльовіка ті Запорожці є вже не лиш „Haufen-Gesindel“ але й „Auswürflinge jeder Nazion“ і „allerlei Taugenichtse“ і „Bande“. Так і пригадується тут відразу характеристика Запорожців зложена в указі Катерини II з 3 серпня 1775 р., котрим оповіщено було світові скасування запорожської Січі. Там оплюгавленню імені запорожських козаків зовсім зрозуміле й на місці; воно-ж між иншим мало послужити цариці за оправдання насильного вчинку. Організація „шкідлива розвиткови людства, отже й противна Богу“, громада „усяких збігців і пройдисвітів“, що жили „з рабунку і плюндровання“, жили „без уваги на усвячені звязки й договори“ як не в розбю, то „в безпутнім дармованню, пняиченню і глупоті“, — такий народ — сказано в указі — не міг бути вітчизні позиточний. Автор статті в віденському календаріку, пишучи про Запорожців для австрійської публіки з нагоди прийняття їх на службу австрійському цісареві, не міг повторяти про них усього, що сказано в указі Катерини II хоч ним він безсумнівно покористувався, взявши з нього загальну схему свого оповідання про початок запорожської Січі та її розвиток, про конфлікти з московським правительством і скасування. Взяв він з указу все, що можливо було взяти й доповнив своїми відомостями про устрій і побут Запорожців. Скрупулів, які обмежували його свободу в користанню з указу, не мав плягіатор; він вибирав з указу свої дрібні стилістичні цвіти. Указ Катерини II був єдиним жерелом його плягіаторських добавок і прикрас.

Вказавши, що брошура Гендльовіка є плягіатом статті з віденського календарика, може обмежити ся вже на кілька коротких заміток.

Не могла брошура Гендльовіка дати ніяких відомостей про побут Запорожців на нових оселях в Банаті і в бачькьом комі-

таті, бо автор статті п. з. „Saporoger Kosaken“ не дав їх Гендльовікови, а сам Гендльовік не мав їх. Автор статті п. з. „Saporoger Kosaken“ писав про Запорожців на Україні, на запорожській Січі, а Гендльовік, хочаби додати від себе щось про Запорожців на нових оселях, додав лиш фальшивий візерунок запорожського полковника з таким же фальшивим поясненням.

Стаття п. з. „Saporoger Kosaken“, появивши ся в віденськiм календарикy на рік 1788, мусіла бути написана вже в 1787 р. Колиб навіть був у ній який натяк на банатських Запорожців, не був би пізнішим від останніх вісток поданих Чернітом. Але нема такого натяку річевого ані в ній, ані — се вже розуміть ся — в Гендльовіковiм плятіяті. Тим самим відповідає аргумент проф. Грушевського, який промавляв би за узгляднюванням брошури Гендльовіка, як публікації з вістками про банатських Запорожців пізнішими від Чернітових, хочби й недокладними.

Поява статті про Запорожців у віденськiм календарикy на рік 1788 насуває в кінці ще два питання: перше, чому як раз тоді вона в ньому появилась; друге, хто міг її написати.

На перше питання не може бути вдоволяючою відповідю те, що автор на початку статті пише. Заінтересованне новими поселенцями в Банаті і в бачськiм комітаті було би достаточним поясненням появи статті про них у календарикy, колиб вона не була така спізнена. Під кінець 1787 р. щось инше звернуло увагу на тих Запорожців, що вже від 1785 р. були на австрійськiй службі. Заносило ся тоді на війну Австрії з Туреччиною, котра й вибухла в лютім 1788 р., а в котрiй Запорожці мали відограти свою пробну ролю в характері нових австрійських горожан. Се було досить важним приводом до присвячення їм спеціальної уваги.

Трудніше питання про автора статті. Найважнішою орієнтаційною вказівкою є названне автора „очевидцем“. Описуючи Запорожців на дніпровськiй Січі, той очевидець, розуміть ся, міг бачити їх тільки на Україні; сам мусів бути колись на Україні. Правильна українська термінологія з запорожського побуту (Porogi, Kuren, Chutori, Dobisch) вказує, що то не міг бути чужинець, на приклад, Німець, який пізнав би запорожські околиці лиш проїздом, випадково. Не міг то бути Поляк, бо Поляк не написав би в тім часі про Запорожців, що вони: „unter diesem Namen berühmt waren und in Pohlen unter der Benennung der Haidemacken gefürchtet wurden“. Коли-ж

би то був Москаль, то він, маючи під руками указ Катерини II, котрим з усякою певністю покористував ся, не тушував би ярких висловів негодовання на Запорожців так сильно, як се робив автор статті. По всяким познакам видко, що се був Українець, хоч і з офіційно-російськими поглядами на Запорожців. Виявлені вони в поясненню причин скасування запорожської Січі згідно з укааом, але помірковано, без зайвих рекримінацій, без тенденції безпощадного пониження і осудження при рівночаснім піднесенню кращих прикмет запорожського козацтва, його демократизму, лицарства, пошани для церковних інституцій, відрави до крадежі, чого не підніс би автор без глибокої симпатії для того козацтва. Шукаючи в 1787 р. у Відні очевидця запорожського побуту, який при офіційно-російським погляді на скасування Запорожжя мав би для нього симпатії Українця, я наразі не міг би вказати на кого иншого, як не на того члена російського посольства, про котрого відки-инде знаєть ся, що він від довшого часу вже інтересував ся історією України. Таким був совітник російського посольства у Відні Григорій Іванович Полетика, стрийний брат того Григорія Андрєвича Полетики, котрому нині можна приписувати вже бодай частинне написання популярної „Історіи Русовъ“¹⁾. З переписки братів, яка, на жаль, зберегла ся не вповні від 1772 р.²⁾ довідуємо ся, що запалений збирач матеріалів до історії України, а передовсім українського козацтва Гр. А. Полетика, звертаючись за помічю до всяких людей, не поминав і свого брата в Відні, будив у нього заінтересование для улюбленого предмету і ще в останнім році свого життя (1784) одержав від нього рідку книжку Божимовського (*Żegluga do Lubeka*) з цінними відомостями также про початки козацтва. Принагідним автором статті про Запорожців для віденського календарика совітник посольства Гр. Ів. Полетика міг бути скорше, ніж хто-небудь инший.

1) Евг. Онацький: Ще про автора „Історіи Русовъ“ в „Нашім Манулім“ 1918, кн. I, ст. 147—148.

2) „Частная переписка Г. А. Полетики 1750—1784“ в „Кіевскоій Старині“ 1895.

Д о д а т о к.

Saporoger Kosaken.

Seitdem ein beträchtlicher Theil dieses Volksstammes Se. Majestät den Kaiser gebeten hat, zu erlauben, dasz sie in Dero Staaten ziehen dürften, um allda zur Beschützung der Gränzen gebraucht zu werden, und Se. Majestät dieses Gesuch angenommen haben, wie man ihnen denn im Bacser-Komitate bei Czenta und auch im ehemaligen Bannate ihre Wohnplätze angewiesen hat, die sie auch bereits bezogen; seitdem ist so vieles von diesem Volksstamme gesprochen worden, dasz man vermuthlich die hier folgende ausführliche und zuverlässige von einem Augenzeugen verfaszte Schilderung desselben mit Vergnügen lesen wird.

Die Saporoger Kosaken, welche unter diesem Namen berühmt waren, und in Pohlen unter der Benennung der Haidemacken gefürchtet wurden, sind ihrer Verfassung und Namen nach durch einen Befehl Katharinens der Grossen im Jahre 1775 gänzlich aufgehoben worden.

Sie entstanden zu Anfang des sechszehnten Jahrhunderts von den Malorosianern, die zur Bedeckung der Gränze kommandirt waren. Um im Dienste nicht gehindert zu werden, und ihre Familien keiner harten tartarischen Gefangenschaft auszusetzen, liessen sie ihre Weiber und Kinder stets in ihren Wohnungen zurück. Nach und nach gewohnte sich dieses Kommando so sehr an eine ehelose, ungebundene, kriegerische Lebensart, dasz es keine Ablösung mehr verlangte, sondern stets in seinem festen Lager (Setscha) verblieb, von seinem Volke den Malorosianern auf immer sich trennte, und einen eigenen kleinen Staat errichtete. Sie erwählten aus ihrem Mittel, auszer ihren gewöhnlichen Befehlshabern, auch einen Heerführer, den sie Koschowoi Ottaman nannten.

Inzwischen verursachten sie der Krone Ruszland durch ihre Ausschweifungen über den Gränzen viele Unruhe, und übten in manchen Kriegen auch selbst wider Ruszland Feindseligkeiten aus. Mancherlei Veranlassungen zwangen sie, ihren Wohnsitz Setscha öfters zu verlegen, wobei sie aber immer am Dnieper blieben; und weil sie sich am meisten um die Wasserfälle (Porogi) dieses Fluszes hielten, so bekamen sie den Namen der Kosaken jenseits der Wasserfälle, oder Saporoger. Als sie an den Empörungen des Hetmanns Mazeppa Antheil nahmen, zerstörte Peter der Grosze ihre Setscha. Sie sammelten sich aber wieder unter dem Schutze des Khans von der Krimm, und wurden auch im Jahre 1735 abermals zu Russischen Unterthanen angenommen. Im vorletzten Türkenkriege hielten sie sich gut: allein in dem letzten suchten sie sich unabhängig zu machen.

Als die Gegenden des Dniepers, die vormals dem Russischen Reiche gehörten, itzt wieder erobert, und mit Kolonisten besetzt.

wurden, erklärten sie diesen Theil der neurussischen Statthalterschaft für ihr Land, beleidigten die Kolonisten, und brachten gegen 50000 Malorossen theils mit List, theils mit Gewalt nnter sich. Da sie keinen Vorstellungen Gehör geben wollten, entwaffnete ein Korps Russischer Truppen sie unvermuthet, und ihr Name ward durch obgedachte Akte vernichtet. Hierauf wurde ihr Land neuen Kolonisten übergeben. Indessen erhielten aber die Verdienstesten unter ihnen dennoch Belohnungen; die Ruhigen konnten Kolonisten werden; andere, die ihre Heimat vorzogen, durften sich, sie möchten in oder auszer Landes seyn, ungehindert dahin begeben.

Die Verfassung ihrer kleinen Demokratie war zwar völlig kosakisch, aber weit strenger und härter. Mit den Kosaken hatte sie eine gleiche Eintheilung in Kompagnien, und eben die Stellen für Offiziere. Das Soldatenleben und die Ehelosigkeit waren ihre ersten Gesetze. Auf diese Weise hätten sie aber bald aussterben müssen, und daher nahmen sie die Verlaufenen von allen Nationen auf, ohne auf Religion und Sitten zu sehen. Dadurch wurden sie ein gemischter Haufe von Malorossen, Pohlen, Tartarn und anderen Völkern; ein Haufe, der nicht nur niemals abnahm, sondern eher wuchs.

Alle Befehlshaber derselben standen im Solde der Krone. Die Nahrungsquelle der Gemeinen hätte nach der Weise der Kosaken die Landwirthschaft seyn sollen; aber sie machten die Räuberei auf dem tartarischen und pohlnischen Gebiete sowohl in Friedens-als Kriegzeiten zur Hauptsache. Ihre Setscha hatte eine hölzerne Befestigung, und eine besondere Fortresse mit Artillerie, Waffen und Munitio; sie hatte aber nur wenig hölzerne Häuser, weil die meisten Kosaken in Erdhütten wohnten, die mit Dächern versehen waren.

Die Regimenter der Saporoger glichen den Polk der Kosaken, und waren in 38 Quartiere oder Kuren eingetheilt, die unsern Kompagnien glichen. Jeder Kuren hatte seine Offiziere und einen Attaman, Kurena Attaman; allein alle standen unter dem Koschowoi Attaman, der während seiner Amtsführung grosse Folgsamkeit und auch einige Einkünfte von Fuhrgeldern, den Zoll der Kaufleute, Brandwein und dergleichen genosz, und übrigens den Gemeinen gleich geachtet wurde; denn alle hielten sich auszer dem Dienste für Brüder. Er ward jährlich gewählt, und konnte zuvor ein gemeiner Kosak, wenn er sich nur durch Muth und Klugheit unterschied, gewesen seyn; was er aber war, ward er nach der Abdankung wieder.

Ein Kosak zu seyn, war nach ihren Begriffen eine grosse Ehre, und daher pflegten sie durchreisende Fremde auch vom höchsten Range zu Kosaken aufzunehmen, und ihnen ein Diplom darüber zu ertheilen. Weil alle bei ihnen gleiche Rechte und Freyheiten genossen, ging ein jeder Unzufriedener ohne Verabschiedung, wohin er wollte. Die meisten Kosaken wohnten zwar in der Setscha; indessen hatten aber viele auch in einer Vorstadt, neben derselben, so wie auf ihren kleinen Viehhöfen (Chutori) und in Dörfern in ihrem Gebiete, ihre Wohnsitze aufgeschlagen.

In der Setscha war ein Marktplatz, auf welchem beständig ein Paar Pauken standen, die der Heerpauker (Dobisch)rührte, wenn das

Volk zur Rathsversammlung kommen sollte. Auf dem Markte waren auch Lebensmittel, Kleidungsstücke und allerhand Bedürfnisse feil, welche fremde Kaufleute, die sich in der Vorstadt aufhielten, dahin brachten. Die Kanzley war so nachlässig besorget, dasz sie selten die wahre Zahl der Kosaken wuszte. Diese war sehr ungleich, und wohl eher an 40 und mehr tausend Mann angewachsen. Im Jahre 1764 hatten sie 27.117 Mann, die wirklich Dienste thaten.

Oeffentliche Versammlungen (Rada) wurden auf dem Markte gehalten. Der Koschowoi Attamann erschien mit seinen Insignien, dem Kommandostabe (Poliza) und der Fahne, und der Staatssekretär mit einem Dintenfasz; um die Oberrn stand das Volk, der Koschowoi nannte das Volk seine jugendlichen muntern Brüder, und das Volk die Befehlshaber, Herren (Pani). Oft kam es zum Handgemenge, denn viele, besonders jene, die etwas durchtreiben oder hindern wollten, erschienen besoffen. Vom wem geredet ward, der muszte sich entfernen, weil er Gefahr lief, erschlagen zu werden. Uiber Streifzüge und Räubereien nahmen sie in der Rada wegen des Vorwandes und der Ausführung Abrede, und so wie den Rittern die Stosse allein blieben, so behielten sie auch die Beute.

Bei Erwählung des Koschowoi und der Starschinnen war gemeinlich die ganze Rada betrunken. Der Koschowoi muszte auch während seines ganzen Amtes mit Brandtwein feygebilig seyn, weil er dadurch Folgsamkeit erhielt. Die Malorosianer richteten nach pohlischen Gesetzen, die Saporoger, die nichts schriftliches hatten, urtheilten nach Gewohnheit, und nach Mehrheit der Stimmen. Wenn ein Kosak einen andern erschlug, ward er mit dem Erschlagenen lebendig begraben.

Jeder Kosak verschaffte sich Pferd, Waffen, Kleidung, Munition und Proviant auf Streifzügen selbst. Im Dienste der Krone wurden sie wie andere Kosaken verpflegt; sie hielten es vorzüglich mit Uiberfällen, bei denen wenig zu wagen und viel zu gewinnen war. Auszer dem, dasz die Kosaken der Setscha (recht eigentlich nach der ältesten Bedeutung des Wortes) als verlaufene Leute von Beute lebten, trieben viele auszer der Setscha auf den kleinen Dörfern etwas Ackerbau und Viehzucht nach malorosischer Weise. In Friedenszeiten erhielten alle von ihren Uiberfahrtsgeldern und Zöllen eine kleine Besoldung. Die Fischerei im Dnieper kam ihnen auch zu statten, und sie war nach den Kurens in 38 Revieren vertheilt. Manche in der Vorstadt legten sich immer mehr auf Handel und gemeine Professionen in dem Maasse, als ihre Streifereien eingeschränkt wurden. Sie kleideten sich ganz pohlisch, oder vielmehr den pohlischen Uhlanen gleich, mit sehr weiten Hosen, engen Brusttüchern, nicht sehr langen Röcken, ein jeder in solche Zeuge und Farben, als ihn gelüstete. Ihr Anzug war ansehnlich und kriegerisch.

In der Setscha lebten sie in Vergleichung mit unserm Geschmacke, recht schlecht und roh. Jeder Kuren war eine Tischgesellschaft, und ein Paar Kosaken warteten auf, und waren zugleich Köche. Ihre täglichen Speisen waren Mehl, oder Grüzbrey, und Fischsuppe mit Mehl, die sie aus langen Trögen mit Löffeln assen. Selten bekamen

sie Fleisch, noch seltener Brod. Brandtwein sofften sie, so lang Geld verhanden war, diesz fehlte aber manchem mehrere Wochen hindurch.

Eine ordentliche Liebe war ganz von ihrer Verfassung ausgeschlossen; es durfte auch kein Weibsbild in die Setscha kommen. Denen es glückte, von Pohlen oder Tartarn Weiber zu rauben, oder lüderliche Weibshilder aus Kleinreuzen zu überkommen, die lebten mit ihnen als Eheleute auf den Viehhöfen, und die Söhne wurden rohe Kosaken gleich den Vätern. Weder Heurath noch Haushaltung durfte sie abhalten, die Beschlüsse der Setscha auszuführen. Wer Kosak wurde, muszte sich zur griechischen Kirche bekennen.

Wenn sie gute Beute machten, bedachten sie die Kirche und deren Diener reichlich, verschafften sich schöne Kleider und Waffen, und bewirtheten jedermann in den Trinkhäusern, der nur kam, und wurden daher bald wieder nakt. Bei ihrer sorgenfreien Armuth und räuberischen Lebensart hielten sie das Stehlen unter sich für sehr schimpflich. Ein Dieb muzste drey Tage am Pranger stehen, und ward mit so vielen Schlägen bestraft, dasz mancher den Geist aufgab. Die meisten dieser ehemaligen Kosaken sind ltzt ruhige und fleiszige Ackerleute.

Іван Лаврівський.

Один із піонерів українського відродження в Галичині¹⁾
(1773—1820).

Написав *Амврозій Андрохович*.

Редакція віденського „Вѣстника“ в 1852 р. заявила в початкових числах готовість подавати посмертні згадки про виднїйших сучасних діячів австрійської України. Вислїдом тої заяви була між иншим і допись в ч. 21 п. з.: „Бп. Іоаннъ Лавровскій крилошанинъ Перемискій. Цвѣтка воспоминанія на гробъ давно помершого“. В нїй пригадує незвїсний кореспондент, що Лаврівський був вірним товаришем еп. Снігурського в його славних подвигах, але „доселѣ еще не было писателя, дабы приличнимъ перомъ великіи его заслуги про церковъ, державу и челоувѣчество передалъ намъ въ наслѣдѣе“. Дальше величаєть ся високопарним словом прикмети духа і великі заслуги покійника. Причиною мовчанки про Лаврівського є — по здогаду кореспондента — мабутъ його просте жите і оминанє розголосу. Тому він задалегідь остерігає, щоб не стало ся з памятю Лаврівського, як із Гомером, котрий „за жита пищалъ кусня хлѣбця, а по смерти з городы тяжались межи собою за его отъ себе происхожденіємъ“. Кінчить ся допись пересторогою: „Уважаймо абы-сьмо ся не опознили“, і зазивом до товаришів та родини помершого, щоби збирали матеріали до житєпису. Слїдом за тим

¹⁾ Ся розвідка, написана автором в 1908 р., пролежала в рукописї цілих 10 літ. За той час появилсь деякі праці проф. Студинського, проф. Тершаківця, М. Возняка і ин., близькі до неї предметом, на що звертаєть ся увагу. — Редакція.

зазивом появила ся в 25 ч. „Вѣстника“ допись, в котрій М. К. з Виснича¹⁾ стає в обороні простоти житя Лаврівського. На жаль, побоюваня першого дописувателя не були пусті. Гарячий зазив прогомів без наслідків і глуха мовчанка прикрила на довго память Лаврівського. Ніхто не збирав житєписних матеріалів. Чужі спромоглись еше перед згаданими дописями, зарав по смерти Лаврівського, на короткий житєпис²⁾, а свої майже зовсім за нього забули. Яків Головацький³⁾, Антін Добрянський⁴⁾, видавець анналів Михайла Гарасевича Михайло Малиновський⁵⁾, Юліян Пелеш⁶⁾, Омелян Огоновський⁷⁾, Юстин Желехівський⁸⁾ і Заневич⁹⁾ кількома стрічками збули його память. Першою і єдиною доси пробою житєпису Лаврівського є коротенький біографічний начерк (з портретом), владжений Петром Полянським¹⁰⁾. І знову перед 12 літами відсвіжив чужинець, проф. Л. Фінкель¹¹⁾, память Лаврівського і так звернув увагу на цікаву стать того подвижника з доби відродження галицької Руси. В 1906 р. помістив д-р Свінцицький в „Матеріялахъ по исторіи возрожденія Карпатской Руси також переписку Лаврівського з Кеппеном¹²⁾. Повного одначе, жерельного житєпису, на який безперечно заслугує память Лаврівського, не діждав ся він і доси. За час від його смерти занастидось

1) Михайло Качковський. — За редакцію: В. Ш.

2) Gazeta lwowska. 1846. ч. 79. Dodatek nadzwyczajny.

3) Очеркъ основанія галицко-русской Матицѣ и справозданіє першого собору ученыхъ и любителей народнаго просвѣщенія. Львів 1850. І. Слово говорене І. Левицкимъ на общемъ засѣданію на сѣнадѣ ученыхъ русскихъ д. 16/10 1848, О первомъ литературно-умственномъ движеніи Русинновъ въ Галиціи со временъ австрійскаго владѣнія въ той землѣ (Наук. Сборникъ Матици. Львів, 1865).

4) Перемишлянинъ, 1856, ст. 63.

5) M. Harasiewicz: Annales Ecclesiae ruthenae. Львів, 1862.

6) Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom, т. II, Відень 1880.

7) О. Огоновскій: Исторія литературы русской. Ч. II/I. Львів 1889.

8) Ю. Желеховскій: Иоаннъ Свѣгурскій, его жизнь и дѣятельность въ Галицкой Руси, Львів 1894.

9) Заневич: Літературні стремління галицких Русинів. Жите і Слово. Львів 1894.

10) Временникъ Ставроп. Иаститута Львів 1892.

11) L. Finkel: Historia Uniwersytetu lwowskiego do r. 1869. Львів 1894.

12) Д-р Свінцицький: Матеріялы по исторіи возрожденія Карпатской Руси. І. Сношенія К-вой Руси съ Россіей въ І. половину XIX. в. Львів. 1906.

чимало жерел. Загинула його численна кореспонденція, загинуло много рукописних творів його, так що теперішній дослідник стає перед тяжким завданням, мусить із уривочних, часто суперечних вісток відтворювати інтересну статтю найвизначнішої побіч Снігурського людини.

Мимохіть насуваєть ся питане, чому по смерті Лаврівського ніхто з родини або з прихильників не подав про нього обширнішої життєписної згадки, хоч матеріяли легко було ще зібрати, хоч накликувано до того й не хибувало одиниць спосібних, про що свідчать численні життєписи інших людей з того часу. Відповідь на се легка. Така визначна особистість, як Лаврівський, вимагала обширнішого зображення, але саме тому матерія ставалась дуже дразлива. Біограф був би був приневолений витягати на дневне світло не одно із діяльности передових людей з 1800—1820 р., а до того не було в нікого цивільної відваги. Не булаб допустила до того й цензура, яка довго оставала під безпосереднім впливом митроп. Левицького і його окруження. З другої сторони довелось би було біографови Лаврівського згадати й про деякі недостачі также в його характері, особливо в добі його побуту у Львові, а се не булоб йому по нутру з огляду на загально прийняту максиму: *de mortuis nil nisi bene*. Всеж таки наведені причини тільки в часті оправдують тогочасних прихильників і свояків Лаврівського, бож могли здобути ся бодай на шаблянової „панегирик“, де були би відмічені хочби вагальні біографічні дати. Але й того не зробили і в тім їх вина! А пізнійші письменники, заняті іншими актуальними питаннями ширшого значіння, призабули за тихого робітника в первопочинах відродження галицької України і віддавали тільки принагідно честь його пам'яті в коротеньких згадках.

Саме тому, що в дослідях над життєм Лаврівського накопичують ся в наслідок недостачі і уривочности жерел на кождім кроці великі перепони, забрав ся я до збирання матеріялів до життєпису Лаврівського. Замічу при тім, що біографічні начерки, поміщені в „Gazet'i lwowsk'ij“ з р. 1846 ч. 79 і в „History'i Uniwersytetu lwowskiego“ проф. Фінкля подали мені загальні вказівки, де належало шукати за жерелами. Я переглянув точно львівський університетський архив, головно протоколи, подавчі дневники університету і філософічну матрикулу, де знайшлось доволі багато коротких, але автентичних вісток про студії і вчительоване Лаврівського та філософічно-богослов-

ський Інститут. В актах митрополичої капітули у Львові мав я нагоду знайти багато урядових документів і листів, які дотикають учительованя Лаврівського, його префектури, ректорату й крилошанства в часі побуту ві Львові та відносин до капітули і митроп. Левицького. Крім того знайшов дещо в бібліотеці „Народного Дому“, „Наук. Товариства ім. Шевченка“ та в університетській. Матеріалів призбирало ся несподівано багато, тим більше, що дехто із нашого духовенства і свояків Лаврівського також радо поспішив з інформаціями. Тому що занятя не дозволили мені переглянути актів і бібліотеки перемиської капітули, а зібраний матеріал відносив ся головню до побуту Лаврівського у Львові, рішив ся я обмежитись поки-що до нарису життя й літературної та суспільної діяльності Лаврівського до часу його крилошанства в Перемишлі, себто до кінця 1820 р. Житєпис Лаврівського з 1773—1820 р. ділю на 2 доби. Перша доба 1773—1814 р. обнімає вістки про його батьків, студії і учительську діяльність. Друга доба 1814—1820 р. обнімає час семинарського ректорату Лаврівського. Одну і другу часть закінчую короткою характеристикою особи Лаврівського і таким же коротким оглядом його письменської та суспільної діяльності. Тут не можу здержати ся від деяких заміток про досліди над добою, яка попережала і підготовлявала відроджене галицької України. Діяльність перших підготовників національного відродженя галицької України може, правда, сьогодні видавати ся мінімальною. Заки одначе визначимо їй ціну, належить докладно пізнати жите й обставини, серед яких довелося їй розвивати ся. До того-ж і найменша дрібничка нераз може показати ся придатною. А що до літературної діяльності перших піонірів національного відродженя галицької України, то результати її можна би з малими виїмками вважати по просту задрукованим папером. Одначе не треба забувати, що ті піоніри й сучасна їм суспільність уважали їх невдачні проби „literal-pemі prасamі“ і що в письменстві мало що више стояли й тогочасні галицькі Поляки. Пізнанє того задрукованого паперу має вартість не лиш для бібліографії, воно безперечно причиняєть ся й до характеристики тих так мало нам звісних часів¹⁾.

¹⁾ Тут подаю поясненя скорочень при відсилці до жерел:

Proth. Cons. = протокол університетського сенату, бо сенат називано урядово „consistorium“.

Proth. Consess. = протокол начальної шкільної управи в Галичині, званої „Consessus studiorum“ (1792—1802).

I.

В XVIII століттю жила в перемиській епархії священнича родина Лаврівських, з котрої виходили одиниці, що вибивали ся знанем та огладою понад загал гр. кат. духовенства. З тої родини походив Іван Лаврівський, що в половині XVIII століття був довгий час деканом богословських студій в колегії Театинів у Львові і членом каменецького крилоса львівської епархії. На старість він покинув учительоване і переніс ся на парохію в Мшані, де рівнож надано йому уряд декана дуклянського⁴⁾. З тої родини походив і Василь Лаврівський, що в часі прилученя Галичини до Австрії був священником у гірським сільци сяніцького округу, Терці. Жінка його Целятія з Терлецьких родилась і виховалась у Терці; вона була правдоподібно дочкою тамошнього пароха²⁾. Молодому подружю вродив ся 15 мая 1773 перший син, що одержав при крещеню імя Іван³⁾, може в честь висше згаданого вченого свояка. Дім о. Василя Лаврівського був щиро український, як майже у всіх тогочасних українських священників⁴⁾. О. Василь вирізняв ся зпоміж сучасних, сільських священників висшою освітою. Можливе, що завдяки згаданому своякови укінчив теологію в театинській колегії. Був то чоловік дуже меткий та підприємчивий. Обнявши парохію в Терці в 1780 р. (до того часу був, правдоподібно сотрудником притестеви Терлецькім), почав енергічно заводити лад у приході. Передовсім подбав про матеріяльне обезпечене пароха. За при-

Proth. fac. phil. = протокол філософічного виділу.

Proth. fac. theol. = протокол богословського виділу.

Index = подавчий дневник сенату і концесу.

М. б. = митрополича бібліотека.

В. Нар. Д. = бібліотека „Народного Дому“.

Exhib. sess. перем. конс. = exhibita sessionis перемиської консисторії; в се протокол рефератів із засідань консисторії, виготовлюваний для кожного засіданя окремо.

Прот. львів. конс. = протокол львівської митрополичої консисторії.

Прот. митр. ордин. = протокол митрополичого ординаріату.

1) Паст. лист М. Левицького в р. 1841.

2) Временникъ Ставр. Института в р. 1892, ст. 192; Письмо парох. уряду в Смільнику в $\frac{4}{3}$ 1906. Відпис із метрик і надгробних таблиць батьків Лаврівського.

3) Временникъ Ставр. Инст. 1892, ст. 192; Gazeta lwowska 1846, ч. 79. Dodatek nadzwyczajny.

4) Заневич: op. cit. пік I, книжка II, ст. 211; Jahrb. f. slavische Litteratur. 1846, ст. 365.

водом його купила громада приходські ґрунти, які в тодішніх часах були майже єдиною підставою удержання священика. Хоч кількох синів приходилось нараз посилати до шкіл, зумів при ошадній господарці своїм коштом поставити всі парохіяльні будинки, ба навіть власним коштом побудував церкву в Терці й подбав про внутрішнє і зовнішнє укрaшенє її. З дідичем Терки, Петром Каршницьким, що мешкав у Завозі, жив довго в згоді і приязни. Се рівнож доказ, що справді мусів мати висшу освіту, бо звичайними сільськими попами погорджували пани дідичі, як би і підданими. Визначна, як на ті часи, діяльність о. Василя Лаврівського зустріла ся з признанем перемиської консисторії, бо він став деканом балигородським. Особливо завзято виступав усе в обороні церковного маєтку против халчливости дідичів, які радо присвоювали собі „iure caduco“ приходські ґрунти. Не обійшлося без того і в Терці. Посесор пана Каршницького М. Краєвський почав по 1800 р. загарбувати помалу приходські землі в Терці, але стрівив ся з рішучим спротивленем о. Василя. Наслідком того дідич і посесор стали завзятими його ворогами. Він переніс ся в 1804 р. до Смільника, але боротьби з ними в обороні церковного маєтку не покинув. Заперечував довго Каршницькому право патронату в Терці, бо побоював ся, щоби презентований Каршницьким парох не позволив на загарбанє ерекціональних ґрунтів. За те метили ся Каршницький і Краєвський брехливими доносами на нього, але Лаврівський все вмів оправдати ся і не дав скривдити церкви¹⁾. Під оком такого батька ріс Іван і батьків приклад мусів мати без сумніву великий вплив на нього в дальшій житю.

Першим учителем Івана став батько, що щиро бажав дати своїм дітям спромогу набути висшу освіту. В батьківськїм домі переймив ся Іван українським духом, любовію рідного слова і обряду. В 1784 р. вступив до новозаснованої нормальної школи в Перемишлі, а по 3 літах перейшов до тамошньої гімназії²⁾. Визначаючись незвичайними способностями, був через увесь час гімназійної науки першим учеником. Гімназію укінчив з відзначенем в 1791 р. і тоді то не знав, якому званю посвятитись. Спершу почував велику охоту до правних студій. Намавляв його до того й дідич Терки, Каршницький, з своїм

¹⁾ Exhib. sess. (перем. конс.) з $\frac{8}{12}$ 1804, ч. 152—183, ч. 155/93. М. 6.

²⁾ Gazeta lwowska, 1846, ч. 79. Dodatek nadzwyczajny; Condu-itliste професорів ліцея з 1805 р. М. 6.

братом Ігнатієм, дідичем Волкові. Тай багато інших знакомих звертало увагу Іванови, що при своїх спосібностях зуміє чи то як адвокат, чи і в державній службі, добитись почесний і маєтку скорше, ніж у духовнім звану, де з певністю загребе талант у господарських і родинних злиднях. Манила Івана сильно вказувана йому перспектива рожевої будучности. Одначе батько бажав, щоб Іван вступив на богословіє, бо не мав спромоги удержувати його ще через 7 літ у Львові, коли молодші сини вже підростали і їх треба було также посилати до шкіл. Заки Іван зробив рішучий крок, звернув ся за порадою до великого прихильника й добродія молодежи, перемиського крилошанина Якова Лапчинського. Був то чоловік загально поважаний і люблений; зазнавав великого поважання у старших і молодших священників, а особливо гімназисти Українці радо горнулись до нього, бо все мав для них батьківську раду або й грошеву поміч. За порадою звернув ся до Лапчинського при виборі звання й молодий Лаврівський. Треба вважати се великою заслугою Лапчинського, що розвіяв туман, наведений на недосвідного молодика. Бо колиб Лаврівський посвятив ся був світському звану, він слідом чеських і німецьких урядників пійшов би на дорогу винародовлення і з певністю не мав би змоги прислужити ся своєму народови так, як прислужив ся. За порадою Лапчинського Іван змінив свій намір, вибрав богословіє, поїхав до Львова і 3 вересня 1791 р. записав ся на філософічний виділ¹⁾. Від часу заснованя генеральної семинарії у Львові правительство давало ціле удержане філософам, що наміряли по укінченю філософії записатись на теологію. Скористав з того добродійства й Лаврівський і покінчив на кошт правительства філософію і теологію.

Філософічні студії з викладною латинською мовою тревали тоді 3 роки, а тільки в викладній українській мові (*lingua patria, ruthena*) 2 роки. Лаврівський, маючи укінчену гімназію, вписав ся, розуміть ся, на філософію „*studii latini*“. Саме тоді об'являв ся вже і в шкільництві зворот против йосифінізму. До смерти Йосифа II львівський університет був завзятим розсадником лібералізму. Під кличем „освічена“ до 1790 р., а в части ще й до вступлення на престіл Франца II, вела ся ціла наука. Але вже Леопольд II видав два розпорядки, з яких можна було зміркувати приклонникам йосифініських течій, що-

¹⁾ Перемишлянинъ 1856, ст. 63.

з гори иншим вітром повіяло в шкільництві. На основі першого розпорядку піднав богословський виділ тимчасово під нагляд латинського архієпископа, що до того часу не мав зовсім права вмішувати ся в виховане духовних кандидатів. Другий розпорядок покасував усі генеральні духовні семінарії та завів наново епархіальні, богословські інститути. Лиш на особлившу просьбу гр. кат. єпископату дозволив цісар задержати генеральну семінарію, але тільки для питомців львівської, перемиської і холмської епархії. Придвірний декрет із 4 жовтня 1790 р. виданий під девізом, що управа шкільництва має належати до загалу вчителів, завів нову надвірну інституцію в галицьким шкільництві: „consensus studiorum“. Консес, будучи найвищою шкільною магістратурою в краю, мав нагляд і над університетом. В склад консесу входили представники всіх факультетів, гімназійних студій, народних шкіл християнських і німецько-жидівських, а проводив ректор університету. Була се посередна інстанція між придвірною комісією просвіти і вчительськими зборами. Губернія і окружні уряди виконували тільки зарядження консесу. Факультети, правда, одержали самоуправу, але нова інституція, що почала урядувати від 1792 р., загорнула помалу всі шкільні справи в свої руки і самоуправа вчительських зборів остала ся згодом лиш на папері¹⁾). При помочи консесу правительство переводило помалу, але з залізною послідовністю реакцію против „освічення“, яке, по думці рішачючих сфер, було у Франції причиною страшних потрясень. З кожним роком щораз більше заострювано цензуру. Цензори мали безоглядно проскрібувати всякі твори, заражені йосифінськими ідеями²⁾). Від 1795 р. підлягали цензурі й докторські тези й інавгураційні промови³⁾). Настоятелям поручено предклатати тайні кваліфікації підчинених. Суворо заборонено всякі тайні товариства й замкнено масонську льожу у Львові, до котрої належали всі визначнійші університетські професори. Кожний доктор мусів при промоції зложити реверс, що не буде належати до масонської льожі. Церква і сильна монархічна власть з безоглядно послушним урядничим апаратом мали бути заборолом проти погубного впливу йосифінізму. Така зміна не осталає

¹⁾ Finkel: op. cit., ст. 67, 68, 145 і протоколи консесу від р. 1792—1802.

²⁾ Edicta et Mandata 1791, ст. 69.

³⁾ Proth. Consess. 1795, ч. 200.

без впливу і на професорів львівського університету. Загорілі раціоналісти „масони“ мусіли, хоч їм се тяжко приходило, наломлювати ся до тих реформ. Не могли вже впокувати в молодіж свobodно раціоналістичних ідей, бо їх обовязком від 1790 р. було саме берегти молодіж перед шкідним впливом „освічення“. Були до того потрібні нові учебники. Одначе правительство не скоро могло на них здобути ся. Виклади відбувались дальше після підручників з Йосифінської ери, але ідеї тих підручників мусіли улягати що раз острійшій критиці з катедри¹⁾. Такий був стан університету в хвили, коли Лаврівський вписав ся на філософію.

Учителі скоро оцінили спосібности Лаврівського. Він через увесь час філософічних студій з кожного предмету одержував найвищу ноту: *primum cum eminentia*²⁾. Науці німецької мови не присвячував ся, бо вже в нормальній школі й гімназії мав нагоду вивчити ся її добре. За те вчив ся французької мови в учителів Fr. Pique de Replonge й I. Glaize³⁾. Правдоподібно вчив ся Лаврівський французької мови дальше в часі богословських студій, бо володів нею опісля плавно, а в трох роках філософічних студій не встиг би був присвоїти собі її так належито⁴⁾.

Більшість учителів Лаврівського зачисляла ся до здекларованих приклонників ідей освічення, але під напором реакції воєвничий дух у них уже слабшав. Вони хоч і як бажали, не могли поглиблювати науки, бо й за Йосифа II і по вім не було вже свободи викладів. Для кожного научного предмету приписувала найвисша постановка підручник, від якого учитель не смів відступати під загрозою суворої догани, а навіть утрати катедри. Відповідно до духових течій XVIII столітя помішано і злучено в філософічних студіях теоретичні і практичні науки⁵⁾. Заслугою вчителів, насланих Йосифом II, було европеїзоване галицької суспільности вщиплюванем нових ідей в той заскорузлий консерватизм, в який попала далека від осередків просвіти

1) Finkel. op. cit. ст. 145—149.

2) Матрикула філос. виділу з 1791—1794 р.

3) Conduittliste з 1805 р. М. 6.

4) Чи володів Лаврівський французькою мовою, ми сумніваємо ся. В „Vorschlagstabelle“, яку він вповнив в 1834 р., кандидатуючи на посаду соборного декана і другого радника консисторії в Череминьлі, про се не згадано. За редакцію: В. III.

5) Finkel. op. cit., ст. 78, потка 1 і ст. 90.

Галичина в останніх часах польської влади. Йосифінська школа і її традиція, що по смерті Йосифа перетривала ще з кільканийцять літ, давала, правда, образоване поверховне, але і ввела силу нових думок і течій у байдужну, прибуту летаріом духову сферу галицької інтелігенції, ввела Галичину в безпосередній контакт із духовим розвитком західної Європи. Спеціально перша українська інтелігенція завдячувала школі Йосифа II дуже багато. Їй, що не мала майже ніякої історичної та літературної традиції, отворилось нараз широке поле нових ідей і швидко зродилось серед неї бажане перевести теорію в практику. Недоставало тільки національної основи; тої західний лібералізм не міг дати, бо в його репертуарі грала головну ролю свобода духа по часті з економічними питаннями, а не націоналізм. В ідеях, заціплених Йосифінською школою, належить шукати жерела того завзята, з яким в останніх роках XVIII і в перших XIX столітя боролись галицькі провідники Українців против угніту, що його зазнавала гр. кат. Церква зі сторони латинської гієрархії, дбаючи рівночасно запопадливо про економічне двигненє тої Церкви. Національний інтерес доволі мало їх захоплював.

В 1794 р. вписав ся Лаврівський на перший рік теології. Її укінчив він также з відзначенем та вже тоді пильною й витревалою працею здобув собі основу того глибокого богословського знаня, яким визначав ся опісля

Загал професорів богословського віділу в 1794—1798 р. складав ся вже майже з самих галицьких уроженців. Завзяті раціоналісти, що прибули до Львова в пору заснованя університету й були завзятими йосифіністами, будьто вимерли, будьто розбрили ся по світу. Їх галицькі вихованці зайшли опороженні катедри, але вони були вже далекі від крайного раціоналізму, що був нестраним кормом для консервативної Галичини. Вчителі-Українці не насаджували ідей ворожих Церкві ще й тому, що Церква, а особливо її гієрархія, була покищо єдиним захистом національного житя тодішнєї гал. України й саме йосифінізм спонукав Українців до оборони гр. кат. Церкви перед римо-католицькою агресивною, Визначив ся між ними передовсім професор Лаврівського крилош. Михайло Гарасевич, котрий побіч василіянина проф. Модеста Гриневецького мав може найбільший вплив на нього. Впливови Гриневецького належить приписати бібліоманство Лаврівського.

Через увесь час філософічних і богословських студій перебував Лаврівський в генеральній семинарії у Львові зразу під

умілим проводом ректора Антонія Ангелловича, потім (пів року) Якова Лапчинського, а вкінці Константина Сабатовського. В тім часі визначав ся він замкненою в собі вдачею; не шукав розривки в товаристві інших богословів, але віддавав ся залюбки читанню. Товариші вважали його диваком; поважали його, але не приянили ся з ним. Зражував собі Лаврівський неодного также своєю впертостю й непомірною амбіцією¹⁾.

Ще на IV році богословія 29 мая 1798 р. приступив Лаврівський до конкурсowego екзамену в цілі осягнення катедри догматики „in lingua patria“, опорожненої по уступленю Гриневецького²⁾. Гриневецький дуже відпрошував ся від українських викладів під покришкою слабого здоровля³⁾, а бажав задержати тільки латинську катедру. Підширав його просьбу богословський виділ і консес; тому й поручила придвірна комісія просвіти розписати конкурс. Хоч конкурсний екзамен випав Лаврівському добре, катедри не одержав, бо правительство, вважаючи український Інститут лиш провізоричним, вже тоді не хотіло обсаджувати катедри на стаде. Одначе по тій першій невдачі доля усміхнулась Лаврівському. Мара душпастирована на селі, якої амбітний богослов дуже бояв ся, відсунула ся від нього. Ще таки в 1798 р. обіймив він просто з університетської лавки заступство богословських катедр і префектуру в генеральній семінарії. Так і отвиралась йому дорога до катедри і до висших духовних достоїнств, бо правительство радо покликувало учителів богословія на посади церковних достойників. При кінці 1798 р. попав ся Лаврівський в члени збору вчителів українського Інститута і аж до хвилі скасування його повнив ревню вчительські обовязки.

Тому що Лаврівський вплив на верх завдяки ректорови Константинови Сабатовському, котрий своєю особою вяжесть ся також з історією богословського Інститута, то не зайвим буде начеркнути коротку силветку тої людини.

По уступленю Ангелловича зі становища ректора генеральної семінарії став ректором 12 липня 1796 р. почесний крилошанин перемиський, Яків Лапчинський⁴⁾. Одначе він помер

¹⁾ Відповідь М. Левицького з д. $16\frac{1}{2}$ 1816 ч. 16 на письмо Лаврівського в справі друкарні. М. б.

²⁾ Просьба Лаврівського з д. $4\frac{1}{10}$ 1819 о катедру бібл. студій М. б. і Proth. Consess. 1798, ч. 484 і 797.

³⁾ Proth. Consess. 1796, ч. 324 і 1798 ч. 112.

⁴⁾ Proth. fac. theol. 1796. М. б.

в осені 1796 р. Із трьох кандидатів, поручених перемиським єпископом Ангелловичем, заіженувала придвірна комісія просвіти ректором Константина Сабатовського, котрий укінчив богословські студії в Відні, був 6 літ помічником Ангелловича в економічному заряді семинарією, а вже п'ятий рік консисторським радником¹). Був то чоловік меткий і дбав з початку щиро про семинарію. Старався ревно про гігієнічні улагодження в семинарії, жадав, наприклад, аналізи воздуха в семинарських будинках і губернії, щоб спекатись його уртенсів, дійсно поручила проф. Гакетови перевести жадану аналізу²). Рівнож бажав він усунути недостачі, які доглянув у богословських студіях. Щоб те осягнути, не зважав ні на що, але форсував завзято свої проекти. Консисторія, богословський відділ, академічний сенат, консес, губернія і придвірна комісія просвіти мали з ним багато до діла. Він звертав безупинно їх увагу на доконечність скорочення українських богословських студій і тим чином дав початок довшій вимині гадок між міродатними чинниками³). Щиро заопікувався спершу й українським Інститутом. Не міг стерпіти, щоби професори вводили замість української мови польську. Дня 19. XI 1797 р. вніс до губернії зажалене на Михайла Гарасевича, що екسهїзу викладає по польськи. Справа оперлась аж о Відень і придвірна комісія наказала Гарасевичеві оправдати ся до 8 днів⁴). За те саме обжалував Сабатовський Михайла Левицького, котрий в 1798 р. обіймав сунпелтуру тої катедри в Інституті⁵). Урґував Сабатовський губернію і придвірну комісію просвіти, щоб українські катедри обсаджено на сталє, а не сунпелнтами⁶). Ставав усе в обороні слухачів Інститута, яких професори-Німці, хоч і не вчили в Інституті, очернювали за „*unanständiges Betragen*“, „*unsittliches Betragen*“, і доказував, що поведене самих професорів не ліпше⁷). Звертав також увагу губернії на недостачу українських учебників⁸). Щоб запобігти тій недостачі,

¹) Пропозиція Ангелловича р. 1794 ч. 5. (Acta praesid. post defunctum Angellowicz). М. 6. і Proth. Consess. 1797, ч. 145.

²) Proth. Consess. 1799, ч. 555.

³) Proth. Consess. 1798, ч. 73, 90, 114, 202, 221, 305, 482, 527, 805, 887.

⁴) Proth. Consess. 1797, ч. 1343.

⁵) Proth. Consess. 1798, ч. 73.

⁶) Proth. Consess. 1798, ч. 484 і 797.

⁷) Proth. Consess. 1798, ч. 301, 678, 1299.

⁸) Proth. Consess. 1797, ч. 211, 460.

просив губернію, при попертю богословського виділу, щоби по-зводила на засноване української друкарні; але губернія відмовила просьбі¹⁾). Рішучо протривив ся іменованю префектів студій без порозуміння з ректором семинарії²⁾). В 1797 р. іменувала губернія на порученє перемиського єпископа Ангеловича префектами Михайла Левицького і Івана Яворського³⁾). Спротривив ся тому Сабатовський і виграв справу на стільки, що опісля все прошено його вказати відповідного кандидата. Сабатовський тому так добивав ся права вказуваня кандидатів на префектів, бо префектура була тоді майже все першим кроком до одержаня катедри на університеті. В разі захорованя професора обіймав суспендуру безплатно або за мірною винагородою якийсь із префектів, поручений ректором. Саме тоді занедужали Мих. Гарасевич і А. Білецький. Новоіменованому префектови Левицькому поручено суспендуру катедри пасторальної „in lingua patria“, а Яворському історії церковної⁴⁾). Одначе Яворський подякував у перших днях серпня 1798 р. за префектуру. Наслідком того опорожнились префектура і суспендура⁵⁾). Відповідного нового кандидата знайшов Сабатовський в особі Лаврівського.

Дня 1 серпня 1798 р. обіймив Лаврівський обовязки префекта поки-що тільки на порученє Сабатовського, що почав зараз сильно підпирати його кандидатуру. На основі прихильної опінії богословського виділу і концессу⁶⁾) затвердила губернія Лаврівського в префектурі 1799 р. і признала йому 100 здр. річної платні і 30 здр. на одєжу, числячи від 1 серпня 1798 р.⁷⁾). Вже 27 серпня т. р. поручив богословський виділ молоденькому префектови суспендуру катедри церковної історії з латинським і українським викладом. Білецький, занедужавши 1797 р. небезпечно, мусів виїхати на село. Вернув, правда, незабаром до Львова, але не відзискав здоровля цілком і обі катедри вимагали постійного заступства. При кінци 1799 р. Білецький покинув зовсім університет і обіймив парохію в Биличи. Тому що правительство з ошадности не радо годило ся на платне заступство, як довго звичайний професор займав ще катедру,

1) Proth. Consess. 1797, ч. 1383.

2) Proth. Consess. 1797, ч. 1303.

3) Proth. Consess. 1797, ч. 802.

4) Proth. Consess. 1797, ч. 1383 і р. 1798, ч. 220.

5) Proth. Consess. 1798, ч. 1216.

6) Proth. Consess. 1799, ч. 481.

7) Proth. Consess. 1799, ч. 723.

вказав мабуть Білецький в просьбі о відпустку, що суплент буде його заступати безплатно. Можливе навіть, що Яворський на те згодився. Коли-ж замість Яворського дістав заступство обох кафедр Лаврівський, не спішилась губернія з виасінованем йому платні.

Викладав Лаврівський церковну історію після приписаного підручника Данненмаєра, з котрого й сам вчився ще на I році богословія. В 1790 р. переклав віцектор семинарії Теодор Захаріясевиц підручник Данненмаєра на церковну мову й надрукував його¹⁾. Тим перекладом користувався і Лаврівський, викладаючи.

В літі 1799 р. жадав Лаврівський від губернії декрету на одержану префектуру і губернія вволила його просьбі²⁾.

Інтересувався Лаврівським перемиський крилошанин Шпонрінї. Лаврівський мав у нього згляди, бо сміло звертався до нього з просьбами о протекцію для своїх світських товаришів³⁾.

В році 1800/1 викладав Лаврівський дальше церковну історію, але тільки в Інституті, бо заступство латинської катедри обіймив вірменський священник Франц Кеверій Захаріясевиц⁴⁾. Для осягнення латинської катедри церковної історії приступив Лаврівський 7 лютого 1800 р. до конкурсу⁵⁾, але Захаріясевиц був сильнішим кандидатом і остався при кафедрі. З ремунерацією за суплентуру обох кафедр історії церковної склалася цікава подія, яка наглядно ілюструє „Sparsystem“ тодішнього правительства, коли треба було видати щось на український Інститут. На просьбу Лаврівського о винагороду за дволітнє заступство визначила йому губернія платню лиш від 6 червня 1800 р., а за попередні літа відмовила⁶⁾. Лаврівський вніс ще раз просьбу до губернії, а підперли ту просьбу богословський виділ і консес⁷⁾. Губернія знову відмовила, мотивуючи тим, що Лаврівський обіймив безплатну суплентуру. Ще й зроблено заміг консесови, що зараз не доніс про суплентуру Лаврівського, хоч консес безпроволочно в своїм часі се зробив. Письмо губернії

¹⁾ Ож. Огоповскій: *op. cit.*, ст. 54.

²⁾ Proth. Consess. 1799, ч. 898.

³⁾ Лист Лаврівського до Шпонрінга в д. 1/10 1799. М. 6.

⁴⁾ Proth. Consess. 1802, ч. 1060.

⁵⁾ Прописьба Лаврівського о катедру студій біблійн. Н. З. в д. 4/10 1819. М. 6.

⁶⁾ Proth. Consess. 1800, ч. 1000.

⁷⁾ Proth. Consess. 1800, ч. 1547.

кінчилось пригадкою, що консес повинен був сам „a limine“ відкинути неоправдану просьбу й не забирати губернії дорогого часу¹⁾ Проти кривдячої постанови вінс Лаврівський відклик до цісаря²⁾. З губернії надійшла викрутна відповідь, що „против найвисших постанов відклик не має місця, а петентови визначають ся ремунація від часу переходу Білецького на парохію³⁾. Але відклик Лаврівського мусіла губернія переслати придвірній комісії просвіти і в Відни инакше полагоджено справу, бо в 1802 р. признала придвірна комісія Лаврівському за суплентуру в роках 1798/9 і 1799/1800 200 злр.⁴⁾ В 1800 р. одержав Лаврівський баккаляврат і приймив у Перемишлі свяченє з рук Ангелловича⁵⁾. Літом 1801 р. предложив консесови через богословський виділ тези в ціли одержання докторату⁶⁾. Консес переслав їх зі своєю оцінкою губерніяльній цензурі і вона, не счеркнувши ані одної тези, дозволила на публичну оборону⁷⁾. Вимоги ставляні тоді докторандам богословія були тяжкі. Кандидат мусів перейти передовсім „*prævos actus*“, себ-то зложити екзамен з кожного научного предмету для одержання степеня „*pro baccalaureatu*“. Що-йно тоді писав тези (*positiones*) з цілого знаня богословського (*ex universa theologia*). Тези предкладав кандидат до оцінки богословському зборови професорів, відси йшли вони знову до оцінки консесу, а консес предкладав їх губерніяльній цензурі, яка не раз счеркувала дещо. Апробовані губернією тези боронив кандидат публично перед цілим учительським збором і запрошеними, духовними і світськими, достойниками. Богословський виділ визначував зпоміж себе професора, який мав вести полеміку з кандидатом ізза його тез. По влучній обороні кандидат ставав доктором і друкував тези коштом або своїм, або виділу, до якого належав⁸⁾. Зложивши з успіхом 4. риторози ще в 1800 р., оборонював Лаврівський дня 24 падолиста 1801 р. публично свої тези. Окремим листом просив Ангелловича, щоби причинив ся „*do uzacnienia tego publicznego aktu obecnością wspranialey swey osoby*“⁹⁾. По обороні появили ся тези в формі

1) Proth. Consess. 1801, ч. 103.

2) Proth. Consess. 1801, ч. 525.

3) Proth. Consess. 1801, ч. 667.

4) Proth. Consess. 1802, ч. 231.

5) Шем. перем. еп. в р. 1845.

6) Proth. Consess. 1801, ч. 867, 1368.

7) Proth. Consess. 1801, ч. 1513.

8) Finkel. op. cit., ст. 140.

9) Лист Лаврівського до Ангелловича з д. 18/11 1801. М. 6.

брошури великої 4-ки в золочених берегах під заголовком: „Positiones ex universis disciplinis theologicis, quas absolutis quattuor rigorosis examinibus coram inclyta facultate Theologica in Alma Universitate Josephina pro laurea Doctoris Theologiae obtinenda publice propugnandas suscepit Joannes Ławrowski Presbyter Saecularis Dioecesis Premisliensis in Universitate Leopoliensi Historiae ecclesiasticae l. p. p. Professor, nec non in Seminario generali Studiorum Praefectus. Die 24 Mensis Novembris MDCCCI Leopoli Typis Gust. Wilh. Wichmann“¹⁾.

Дисертація складається з 50 тез, сполучених так зі собою, що становлять цілість. Для нас цікава сорокова теза, яка рішучо противить ся йосифінській програмі. На думку Йосифа II Церква не є рівноядна державі, але підпорядкована їй інституція, що під зверхнім наглядом держави може управляти ся автономно. Лаврівський станув на принципі рівноядности Церкви в державою, але зробив уступку в справах „mixti fori“, себ то при супружестві признав державі право установи перекон, бо державі можна дивитись на супружество як на „contractus civilis“. Губерніяльна цензура апробувала такий погляд тому, бо вже тоді починав ся сильний зворот від йосифінізму. Цензор з йосифінської ери певно був би цілу тезу счеркнув. Зручно сконструована й 45 теза. Найвисша власть у Церкві прислугує — каже Лаврівський — зборови всіх єпископів; кождий з них залежний від усіх, а всі підчинені „in ordine erga Primatem“. Не ужив тут вислову „Papa“ або „Pontifex Romanus“, але „Primas“, що могло означати будьто папу, будьто примаса. Не завначив теж виразно, чи собор єпископів рівноядний з папою, чи висший від нього й залежний, але зручно уложив тезу так, щоб її можна ріжно толкувати. Все таки ще мусів Лаврівський числити ся в цензурою; зворот від йосифінізму не наступив ще на цілій лїнії; деякі обмеження, на приклад що до вносин єпископів з римською курією, обовязували дальше. Цікаві рівнож тези 47, 48, 49 і 50, в яких Лаврівський доторкнув ся обовязку парохів навчати вірних і дітей. Катихитика і педагогіка були довго підрядними предметами, долученими до пасторальної. Помітали ними вчителі й богослови. Аж наслідком ремонстрації перемиської консисторії²⁾ в 1797 р. поручила губернія консессиві

¹⁾ Примірник в 6. Нар. Д. в відділі: Музей Петрушевича ч. 331.

²⁾ Proth. Consess. 1797, ч. 169.

порозуміти ся з начальним надзором християнських шкіл нормальних (christliche Normalschuloberaufsicht), щоби богословам дати нагоду вчити ся практично катихитики й педагогіки¹⁾. І справді, богослови розпочали педагогічні лекції в християнській школі нормальній. Єще й придвірний декрет виразно зазначив в 1797 р., що кандидати на катихитів і парохів по більших містах мусять виказати ся, що відбули практичні вправи з педагогіки і катихитики в нормальній школі²⁾. В згаданих тезах зачеркнув Лаврівський доволі широко обовязок парохів не лиш „*pascendi oves suae curae commissas verbo Dei, Sacramentis et probae vitae exemplo*“, але теж „*tam publice, quam private instruere*“ й не занедбувати „*debitam parvulorum instructionem ob vilipensionem*“. Лаврівський міг бути певним, що ті гадки найдуть у губернії признане, бо як раз того самого вона домагалась під натиском центрального правління³⁾. — Научного значія „*Positiones*“ не мають. Свідчать хіба, що автор обізнав ся доволі з богословським знанем і був спосібний до самостійної наукової праці. Сучасні вважали, правда, такі „*Positiones*“ літературною роботою, але все таки дивились на неї критично, бо приймали мовчанем. Єдиним признанем, яке могло тоді припасти докгорським диссертаціям, був дозвіл придвірної комісії просвіти на уживанє їх замість шкільного підручника (*Vorlesebuch*), але таке відзначене рідко лучало ся.

В 1801 р. опорожнилось місце канцлера при перемиській капітулі. Подав ся й Лаврівський, а просьбу мотивував у письмі до Ангелловича з дня 24 грудня 1801 р. тим, що правительство мабуть невдовзі скасує українські виклади, бо Лодій переносить ся до Кракова, а Сабаговський „*uczynił żwawą remonstracyę o niepotrzebie ruskich nauk z przyczyny, iż już nader wielka liczba iest słuchaczów łacińskich nauk*“. Дуже побоював ся Лаврівський, що по скасованю українських викладів випадє йому йти на парохію⁴⁾. Хоч Ангеллович підпирав його просьбу⁵⁾, канцлерство припало кому иншому. Придвірна комісія просвіти вважала, видко, Лаврівського ще за молодим до консисторського канцлерства.

1) Proth. Consess. 1797, ч. 350, 688, 726.

2) Proth. Consess. 1797, ч. 1068.

3) Proth. Consess. 1800, ч. 1490.

4) Лист Лаврівського до Ангелловича з д. $\frac{24}{12}$ 1801, М. 6.

5) Лист Лаврівського до Ангелловича з д. $\frac{28}{4}$ 1802, М. 6.

На засіданню філософічного відділу дня 31 грудня 1801 р. заявив професор Лодій, котрий вчив логіки, метафізики і етики в українськiм Інституті, що одержав катедру тих предметів на ягайлонськiм університеті в Кракові й просив, щоб тимчасово встановлено заступство його катедри. Філософічний відділ рішив попросити ректора Генеральної семінарії Сабатовського, щоби вказав відповідного кандидата¹⁾. Сабатовський поручив Лаврівського. На засіданню філософічного відділу 10 січня 1802 р. відчитано письмо Сабатовського і заяву Лаврівського, що обійме суплентуру за 250 здр. річної ремунерації²⁾. На основі прихильної оцінки філософічного відділу передав консес 26 лютого 1802 р. Лаврівському провізорично суплентуру опорожненої катедри³⁾, а 9 цвітня доніс, що придвірна комісія просвіти затвердила се⁴⁾. Логіку, етику і метафізику викладав Лаврівський лиш до кінця шк. року 1802/3, бо вже з початком шк. року 1803/4 замкнено в Інституті I рік філософії, а з початком 1804/5 і II рік⁵⁾.

З кінцем 1802 р. перестав урядувати консес і на основі цісарського декрету з 22 жовтня 1801 р. вибрано наново директорів студій⁶⁾. Тим чином привернено автономію академічного сенату, але тільки в частині, бо вибрані зпоза університету директори перебрали на себе всі атенди деканів, а навіть багато справ сенату. Тому що з огляду на численні домагання центральноє правительство носило ся з гадкою перевести реформу богословських студій в напрямі уменшеня літ науки і стягненя катедр, воно не хотіло обсаджувати опорожнених катедр на сталі і в Інституті, а то тим більше, що й так уважано їх тільки провізоричними, і з круга Українців підносились голоси за скасованем їх⁷⁾. За суплентурами промовляла й фінансова сторона, бо суплентам плачено половину платні звичайного професора, або й менше.

Від 1799 р. почали множити ся в Галичині тайні, польські товариства з антиавстрійськими тенденціями. Центральне правління

1) Proth. fac. phil. 1801, ч. 13 і Proth. Consess. 1801, ч. 1331.

2) Proth. fac. phil. 1802, ч. 23 і Proth. Consess. 1802, ч. 58.

3) Proth. Consess. 1802, ч. 291.

4) Proth. Consess. 1802, ч. 501.

5) Proth. fac. phil. 1803, ч. 31 і Proth. Consess. 1805, ч. 63.

6) Proth. Consess. 1802, ч. 1542.

7) Proth. Consess. 1802, ч. 152 і лист Лаврівського до Ангелловича з д. 28/4 1802, М. б.

бояло ся, щоб і урядники до них не належали. Тому вийшов в половині 1801 р. розпорядок, щоб усі урядники виставили реверси, що не беруть участи в ніяких тайних товариствах або стоваришенях¹⁾. Виставили такі реверси і всі богословські професори, значить ся й Лаврівський²⁾. В 1802 р. поручив центральний уряд, щоб такий реверс виставляв кожний урядник на вступі до служби при складаню службової присяги³⁾. Цікаві ті розпорядки, бо характеризують тодішні відносини. З них видно, що австрійське правительство не довіряло й насланим німецьким і чеським урядникам, які були зовсім від нього залежні.

В шк. році 1801/2 заступав Лаврівський катедру церковної історії з українським викладом, а від 26 лютого 1802 р. катедру логіки, метафізики і етики в українським філософічним Інституті⁴⁾. Логіку, метафізику і етику викладав після перекладеного Лодієм підручника Бавмайстра⁵⁾, або після уживаної в латинським Інституті книжки Федера: „Grundriss zur Kenntniss des menschlichen Willens“ (Гетінген 1785)⁶⁾. Ті самі катедри займав і в шк. році 1802/3.

Основуючи університет у Львові, оснував Йосиф II при нїм і бібліотеку. Зложили ся на неї між иншим і бібліотеки василіянських скасованих монастирів⁷⁾. А що управителі бібліотеки (бібліотекар Бретшнайдер і кустос Куральт), Німці, не знали церковно-славянської ні української мови, то й дивили ся з маловаженем на монастирські книги й рукописи і продавали їх разом з дублетами купами за безцін на ліцитаціях⁸⁾. Відбулись такі ліцитації в 1791, 1795 і 1803 р.⁹⁾. Ще на гімназійній лавці мав Лаврівський бібліоманську жилку, а під впливом книголюба М. Гриневецького став завзятим бібліоманом і живучи дуже скромно, зумів завсїгди заощадити собі гріш на купно книжки. З доброї нагоди, якою були згадані ліцитації, користав

1) Proth. Consess. 1801, ч. 729.

2) Proth. Consess. 1801, ч. 869.

3) Proth. Consess. 1802, ч. 495.

4) Positiones Лаврівського і Proth. Consess. 1802, ч. 291 і 501.

5) Огоновський, *op. cit.* ст. 51.

6) Finkel, *op. cit.* ст. 73, 74 і 75.

7) Idem, *op. cit.* ст. 117 до 125.

8) Jordans Jahrbuch für slavische Litteratur, Kunst u. Wissenschaft. 1846, ст. 368.

9) Fr. Jaworski. Lwowskie znaki biblioteczne (Додаток до Kurjer a lwowsk-oro Tydzień з 24/11 1906 і прот. концесу з р. 1803, ч. 42.

цільно, дешево набував старі друки й рукописи і тим чином клав задалегідь основу під свою багату опісля бібліотеку¹⁾.

Хоч професорам українського Інститута відмовляли професори-Німці місця і голосу на засіданнях відділів і лиш деякі з них виїмково доступали того права, Лаврівський брав в 1803 р. кілька разів участь у засіданнях філософічного відділу, як суплент логіки, метафізики і етики в Інституті. Професори філософічного відділу признали йому те право, правдоподібно, з огляду на його докторат.

По скасованю I року української філософії, з початком шк. року 1803/4 перестав Лаврівський викладати на філософії і тим самим перестав бути членом філософічного відділу. За те обіймив суплентуру катедр по М. Шанковським. Літом 1803 р. дістав професор морального богословія з латинським і українським викладом М. Шанковський парохію в Городенці²⁾. Обі опорожнені катедри почав заступати Лаврівський³⁾, котрий дальше заступав еще катедру церковної історії в богословським Інституті.

Від 1800 р. стреміло правительство з зелізною консеквенцією до знищення насадженого Йосифінською школою західного лібералізму. Як школа Йосифа завзято його вціплювала, так школа Франца завзялась вигубити його і захоронити мелодіж перед шкідливими течіями Заходу. Школа мала дати молодежи релігійні і моральні підвалини, вціпити узнане установленого ладу державного і суспільного, виховати на безоглядно послушних і вірних підданих. А що філософічна молодеж лопила найбільше дисципліну і переймалась „пагубними“ ідеями; рішила придвірна комісія просвіти декретом з 2 лютого 1804 р. завести на філософії катедру релігії. Професор нової катедри мав обовязок що неділі і в кожде р.-кат. свято давати молодежи моралізаторські ексорти. Введенє катедри релігії було, значить ся, вислѣдом нового напрямку в австрійським шкільництві⁴⁾. Губернія письмом із 1 червня 1804 ч. 21016, поручила філософічному відділови розписати конкурє на катедру релігії, щоб уже в шк. році 1804/5 відбувалась наука. Філософічний відділ визначив реченець конкурє до 1 серня і повідомив про се консисторії всіх трєх

1) Вѣстникъ 1852, ч. 21.

2) Лист о. пароха з Городенки з 16/7 1906 (виписки з метрик).

3) Нота сенату академ. з д. 30/10 1810, ч. 256, на просьбу Лаврівського о крилошанство. М. 6. і Schem. f. Galiz. 1805.

4) Finkel, op. cit. ст. 155, 156 і 162.

обрядів¹⁾. Зі східної Галичини зголосило ся двох кандидатів: суплент морального богословія з українським викладом, префект семінарії Лаврівський і латинський сотрудник і катихит у Львові, Августин Льомкав²⁾. На засіданю філософічного віділу дня 1 серпня дано обом кандидатам клявзурову письменну задачу. Вироби предложив професор Земанчик філософічному директоріатови, а той „circulando“ передав їх усім професорам філософічного віділу до оцінки й назначив день 3 серпня на устний екзамен. Дня 3 серпня зібрав ся цілий факультет під проводом директора філософічних студій, губерніяльного радника Ертли. Обом кандидатам завдано питанє: „Effatum Salvatoris in monte: Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum coelorum — quo modo studiosae iuventuti exponendum est? Liberum est Dno Candidato hunc statum vel exegetice, vel per modum exhortationis enucleare“³⁾. Оба кандидати мали виклад на згадану тему. По відході їх піддав директор під голосованє професорів, котрий з кандидатів вивязав ся ліпше. Професори по черзі висказували ся, мотивуючи свої оцінки. Всі признали, що виклад Льомкава був ліпший. На самім кінци озвав ся Ертль. Оцінка його интересна тим, що показує наглядно, як тяжко приходилось людям, вихованим під гаслом „освічення“, наломитись до нового духа реакції. „Die pauperes spiritu — казав Ертль — sind jene, welche erkennen, dass alles, was sie Vorzügliches oder Gutes haben, ihnen von Gott aus Gnade geschenkt sey, davon sie guten Gebrauch machen sollen. Ławrowski hat den Text von dieser Seite nicht angesehen, sondern nur nach der Mönchsart erklärt. Lomkav that im Anfange seiner Exhortation meistens das Nämliche. Endlich hat er aber doch umgelenkt und die rechte Erklärung gegeben. Sein Vortrag auch vermuthlich wegen der Übung im Predigen besser; der des Ławrowski aber auch gut“, Губерніяльний радник Ертль не міг здержати ся, щоб не зачепити черців, закидуючи Лаврівському „Mönchsart“. По іспиті предложив Ертль письменні вироби кандидатів ще львівській, латинській консисторії⁴⁾. Відтам відіслано всі акти через губернію до придвірної комісії просвіти. Хоч оцінка філософічного віділу випада для Лаврівського й не дуже прихильно, він таки

1) Proth. phil. fac. 1804, ч. 18.

2) Proth. phil. fac., ч. 38.

3) Proth. phil. fac. 1804, ч. 40.

4) Proth. fac. phil. 1804, ч. 52.

одержав катедру релігії, мабуть завдяки заходам Ангелловича. З виїмком ексезуїта Гольфельда, інші члени екзаменової комісії були світські люди, що моглоб видавати ся нині дивно. Одначе причиною того був декрет придвірний з 20 цвітня 1786 р., який нормував обсаду катедр. Після того декрету кандидат давав докази знаня клявзуровим письменним виробом, а метод навчаня мав показати в устнім викладі. Оцінку давали всі звичайні професори виділу, при чім звертано більше увагу на педагогічну снагу, ніж на ширину знаня¹⁾.

В шк. році 1804/5 був Лаврівський вже звичайним професором релігії на філософічнім виділі і заступав українську і латинську катедру морального богословія²⁾. Новоіменований професор релігії був наймолодшим членом збору поміж звичайними професорами. Після ухвали академічного сенату з 1785 р. промовляв при отвореню шкільного року звичайно наймолодший в службі звичайний професор до молодежи і публики, зібраної в обширній бібліотечній сали. З одержанєм катедри припало Лаврівському промовити з початком шк. року 1804/5³⁾. Тому що інавгураційні промови підлягали від 1795 р. туберніяльній цензурі, Лаврівський в вересни предложив свою промову тубернії до затвердження. В кілька днів звернула тубернія апробовану промову і дня 3 падолиста Лаврівський виголосив її на торжественнім отвореню шкільного року⁴⁾. Інавгураційні промови укладано і виголошувано в латинській або в німецькій мові. Коли промова визначалась гарною формою і займавим змістом, друковано її коштом виділу, до якого належав бесідник. Тодішна інтелігенція львівська дуже цікавилась такими промовами, бо то були неначе нариси поглядів і розпорядків правительства у висшім шкільництві. Часом наказувала тубернія умістити дещо в промові, а счеркувала все, що противилось офіціяльним поглядам⁵⁾. Промова Лаврівського не збереглась ані в рукописі ані в друку. Видко, не зробила вражіня і не друковано її. Була вона останною на йосифінським університеті, бо вже в найближшій шкільнім році займив його місце ліцей.

¹⁾ Finkel, op. cit. ст. 131 і 132.

²⁾ Нота сенату академ. з д. ³⁰/₁₀ 1810, ч. 256. М. 6. і Schematism. f. Galiz. 1805 і 1806.

³⁾ Proth. Cons. 1804, ч. 63.

⁴⁾ Proth. Cons. 1804, ч. 73.

⁵⁾ Proth. Consess. 1800, ч. 1554.

Декретом з д. 9/8 1804 переніс цісар Франц університет зі Львова до Кракова. У Львові організовано в 1805/6 р. ліцей з 4 студіями: філософічним, богословським, правним і хірургічним. Час науки богословія скорочено до 3 літ. Сенат складався з директорів студій, іменованих цісарем зпоміж світських і духовних достойників зпова ліцея. Директори полагоджували справи своїх виділів, заступаючи деканів¹⁾. — Дальший зворот против йосифінізму проявився в новім, знаменнім розпорядку центрального правління. Губернія повідомила в 1805 р. сенат, що дійшло до відома найвисших кругів, будьто би много урядників „aus einem sträflichen Aufklärungsdünkel“ не придержувалося постанов св. віри, не вчало на богослуженя і вважало церкви „nur als profane Unterhaltlokal“. Тому поручила губернія директорам студій і вчителям виконувати точно всі релігійні обовязки й не ширити згіршеня занедбуванем їх²⁾. Оттак постановлено ужити релігії як середника против шкідливих впливів західного лібералізму.

В 1805/6 р. займав Лаврівський катедру релігії як звичайний професор і заступав моральне богословіє в українській мові³⁾. Катедру моральної і пасторальної в латинській мові одержав у літі 1806 р. вірменський священик Богдан Мараморш, що від 1805/6 р. заступав латинську катедру моральної⁴⁾.

Основуючи катедру релігії, правительство постаралося про підручник. Написав його професор релігії на віденському університеті, Фрінт. Треба-ж знати, що придвірна комісія просвіти найрадше давала апробату учебникам віденських професорів, бо про їх лояльність могла мати на місці найліпші інформації. Хоч Фрінт видавав підручник від 1805 р. частинами, він одержував апробату і придвірна комісія поручала професорам релігії набувати безпроволочно часть апробовану. В 1806 р. повідомлено урядово Лаврівському, що вже вийшла 2-а часть I-ого тому, а по якимсь часі, що й 1-а часть II-ого тому надрукована. Губернія поручила Лаврівському набути згаданий підручник безпроволочно⁵⁾. По уступленю Гоча (Gotsch) опорожнилась на правні виділі катедра політичних наук і статистики. Хотів

¹⁾ Finkel, op. cit. ст. 153, 160 і Proth. Cons. 1805, ч. 41.

²⁾ Proth. Cons. 1805, ч. 64.

³⁾ Schem. f. Galizien 1806.

⁴⁾ Finkel, op. cit. ст. 166, і Proth. Cons. 1806, ч. 118.

⁵⁾ Proth. Cons. 1806, ч. 53, 153.

дістати її Лаврівський. Здержав його від того Ангеллович, щоб не виставляв ся на посміховище, не маючи правних студій¹⁾. Згадану катедру одержав в 1806 р. Рорер (Rohrer)²⁾.

В 1805 р. став Лаврівський екзамінатором львівської гр. кат. епархії при конкурсних екзаменах³⁾. Ординаріяти нерадо іменували молодих професорів екзамінаторами, бо не бажали мати при екзаменах людей мало залежних від себе. Професори звертали ся все з зажаленнями до губернії і аж під напором покликувано їх до конкурсних екзаменів⁴⁾. З початком 1806 р. мав Лаврівський перепалку з директором богословських студій, вірменським архієпископом Симоновичем. Він зажадав від Лаврівського програми екзаменування.—Лаврівський відмовив, заслонюючись тим, будьто би йому не вільно було зраджувати урядової тайни з засідання богословського віділу. Аж на рішуче домагане Симоновича вволив його волю⁵⁾.

При кінці 1805 р. почав Симонович заходитись коло перенесена богословських викладів з генеральної семинарії до ліцейного будинку⁶⁾. Мотиви легко відгадати. Управа семинарії мала фактично нагляд і вплив на справи богословського віділу та в разі якої-небудь неправильности вносила зажалене прямо до губернії. В кожній найдрібнішій справі мусіли директор богословських студій, губернія і сенат порозумівати ся з ректором гр. кат. семинарії, бо в семинарських мурах відбували ся всі богословські виклади. Вірменські і латинські професори і богослови почували себе при переважнім чилі гр. кат. богословів і професорів у семинарії немовби в комірнім. Се очевидно не було по нутру тодішнім латинським і вірменським гієрархам. Симонович, підпираний сильно латинською і вірменською консисторією, розпочав сильну акцію против того. Противили ся завзято його заходам ректор Сабатовський, обі гр. кат. консисторії і директори інших студій, бо в ліцейній камениці було за мало убікацій на нові викладові салі. З початком 1806 р. призначила губернія одно крило семинарії на військовий шпиталь, а теологічні виклади перенезено тимчасово до ліцейної салі танців і до

1) Відповідь Левицького з д. 1⁶/₂ 1816 ч. 16. М. 6.

2) Finkel, op. cit. ст. 168.

3) Schem. f. Gal. 1806.

4) Proth. Consess. 1798, ч. 13; 1801 ч. 597 і 1744.

5) Відповідь Левицького з д. 1⁶/₂ 1816, ч. 16. М. 6.

6) Finkel, op. cit. ст. 165.

салі етики¹⁾. По кількох місяцях звернула губернія семинарії замяті військом комната²⁾. Богословські виклади перенесено знову до семинарії, лиш деякі відбувались далше в ліцейнім будинку, бо в семинарії остали ся ще військові движимости³⁾. Проти того вніс Симонович відклик до цісаря, просячи, щоб виклади відбувались в ліцею, доки цісар не порішить справи⁴⁾. Одначе відклик не мав успіху. Губернія приказала перенести безпроводно всі богословські виклади до семинарського будинку⁵⁾. Остаточно добив ся таки свого й Симонович, бо придвірна комісія рішила 12 лютого 1809 р., щоби з II півроком перенесено богословські студії в цілости до ліцейного будинку⁶⁾. Опороженні комнати в семинарії зайняла знову військовість на шпиталі⁷⁾.

При кінци 1806 р. наступила зміна в управі гр. кат. семинарії. Сабатовський, котрий з початку так щиро займав ся семинарією і Інститутом, почав уже від 1806 р. занедбувати ся в обовязках так, що став ся на своїм становищі неможливий. В семинарії підупала карність, бо ректор своїм житєм давав згіршене питомцям. Як спершу був великим прихильником і опікуном українських викладів, так від 1801 р. став завзятим противником їх. В 1801 р. поставив навіть у звідомленю до губернії і придвірної комісії просвіти внесенє, щоби скасовано український Інститут. Коли-ж до того прилучили ся ще й не правильности в економічнім заряді, усунула його з ректорства придвірна комісія просвіти рішенням з дня 9 січня 1807, ч. 481⁸⁾. Ректором іменувала перемиського крилошанина Теодора Фединкевича⁹⁾.

По перенесеню богословських викладів з семинарії до ліцейного будинку відбувались там у богословських аудиторіях также виклади погасаючого українського Інститута, але в надзвичайних годинах¹⁰⁾.

В 1806/7 р. заступав Лаврівський катедру морального богословія в українській мові, був звичайним професором релігії

¹⁾ Proth. Cons. 1806, ч. 7, 14 і 16.

²⁾ Proth. Cons. 1808, ч. 68, 71, 117.

³⁾ Proth. Cons. 1806, ч. 88.

⁴⁾ Proth. Cons. 1808, ч. 331.

⁵⁾ Proth. Cons. 1808, ч. 352, 353, 354.

⁶⁾ Proth. Cons. 1808, ч. 327 і 1809, ч. 224.

⁷⁾ Proth. Cons. 1809, ч. 245.

⁸⁾ Лист Лаврівського до Ангеловича з д. ²⁴/₁₂ 1801. М. 6.

⁹⁾ Копія згаданого декрету. М. 6.

¹⁰⁾ Proth. Cons. 1806, ч. 171.

на філософії і вчив грецької мови, як надобовязкового предмету, богословів „studii latini“¹⁾. З початком 1807 р. старався одержати парохію при Волоській церкві. Підпирав його старання генеральний вікарій Гарасевич. Лаврівський просячи в Ангелловича відпустки з перемиської єпархії, просив у нього й підпертя в управі Ставропілїї: „Sądze, iż zostawszy umieszczonym na Parochyi Stauropigialney, stałbym się w wielorakim względzie użyteczniejszym publiczności, niżli dotąd byłem“²⁾. Парохії Лаврівський не одержав. А залежало йому дуже на одержанню її, бо заворушення між філософами, що звертали ся головню против катедри релїгії, могли потягнути за собою втрату або завішене катедри.

Як префект студій оставав Лаврівський в безпосередних зносинах з перемиською консисторією, що вважала його своїм довірочним інформатором про моральне поведене і наукові успіхи перемиських питомців у семінарії. Тому інтересував ся Лаврівський особливо перемиськими богословами. В справах, які не терпіли проволочки, зверталась консисторія прямо до Лаврівського. Коли, на приклад, в 1806 р. побільшив цісар число кандидатів до віденського конвікту для кожної єпархії з 3 на 5, перемиська консисторія поручила Лаврівському представити відповідних кандидатів³⁾.

Заснована в 1784 р. генеральна семінарія підлягала безпосередно губернії, а галицький гр. кат. єпископат не мав за Йосифїнської ери ніякого впливу на виховане духовних кандидатів⁴⁾. Губернія приймала питомців на внесене ректора й вона рішала в кожній, хочби найдрібнійшій справі. В 1790 р. просили гр. кат. єпископи, щоб цісар віддав семінарію під їх нагляд. Вказували на різні непорядки, які вкрались до семінарії лиш тому, що губернія приймала невідповідних кандидатів, наслідком чого в семінарії не можна удержати карности. Придвірна комісія дала єпископам відмовну відповідь. Остав ся дальше „status quo“, ректор був дальше залежним від губернії. На нові ремонстрації єпископату сконстатували губерніяльні комісії дійсно багато недостач у семінарії, але знову не зарадили

¹⁾ Schem. f. Gal. 1806; просьба о катедру бібл. студ. Н. 3. з р. 1819 і нота сенату з р. 1810, ч. 256.

²⁾ Лист Лаврівського до Ангелловича з д. $23\frac{1}{2}$ 1807, М. 6.

³⁾ Exhib. sess. перем. конс. з д. $5\frac{1}{7}$ 1806 ч. 1125—1164, ч. 1139/677, М. 6.

⁴⁾ Harasiewicz: Annales: ст. 805.

їм. Губернія дальше управляла семинарією, а маючи на приміті тільки скорє помноженє духовенства з огляду на брак сільських парохів, толерувала недостачі й не зважала на ремонстрації єпископату. Упадок обичайности, що від давна проявляв ся між світськими студентами, не оставав без впливу й на семинаристів і збільшав некарність у семинарії. Положенє семинарської управи було тяжке, бо при щирій волі ректор мав руки звязані. Безуспішними остались представленя єпископату і в 1803—1804 р. Семинарія ставала ся стаїнєю Автія. Непослух, пияченє, а навіть ледаче житє не були спорадичні¹⁾. Непорядки більшали, бо й ректор Сабатовський давав лихий приклад молодежи. Справу санації семинарії проволікала губернія, інспірована головно латинськими гієрархами, які кривим оком дивились на просвітне вихованє гр. кат. духовенства й раді були би бачити дальше гр. кат. семинарію в занепаді. В 1806 р. домагав ся Ангеллович у просьбі до цїсаря²⁾: 1) щоб усунено хиби, які губернія вже передше сконстатувала в семинарії; 2) щоб ректор переписував ся з губернію через консисторію; 3) щоб єпископат мав безпосередний нагляд над вихованєм духовних кандидатів; 4) щоб установлено для них сповідника. Саме тоді став губерніяльним референтом для справ усіх католицьких обрядів д-р Андрій Цайзль (Zeisl), що все дуже ворожо відносив ся до гр. кат. Церкви³⁾. Він почав спинювати й санацію генеральной семинарії. Тимчасом згодилась придвірна комісія на три останні домагання Ангелловича, а що до першого жадала від губернії звідомлення. Цайзль розпорядком комісії почув ся глибоко діткнений і розпочав боротьбу з гр. кат. єпископатом⁴⁾. Але наслідком невсипущих заходів Гарасевича і Ангелловича придвірна комісія віддала рішенем з 14 січня 1808 ч. 39/3 економічний заряд і дисциплінарний нагляд над семинарією митрополитови та визначила на удержанє семинарії 55.300 злр. Губернія мала від тої пори лиш контролю видатків і могла висилати делегатів на екзамени. Гр. кат. єпископат добив ся того, чого бажав. Ніхто вже не міг вступити до семинарії, кого не приймив єпископ. До єпископа належав вибір кандидатів і право усуненя з семинарії непридатних до духовного стану. Переписку з губернією

1) Exhib. sess. перем. копс. з д. 5/7 1806. М. 6.

2) Harasiewicz: Annales ст. 767.

3) Harasiewicz: Annales ст. 803.

4) Лист М. Гарасевича до якогось радника в Відні з д. 16/7 1806, в бруліоні. М. 6.

мусів ректор перервати. Установлено сповідника, а вибір кандидатів на ту посаду належав до митрополита, котрий рівнож поручав кандидатів на префектів, віцеректорів і ректора. Число префектів збільшено, бо вже кілька літ був лиш один, Лаврівський. В 1809 р. іменовано другим префектом Стефана Матлаховського¹⁾. Санації в семінарії, правда, не можна було відразу перевести, але помалу взяли ся Ангеллович із Гарасевичем до діла і не безуспішно. Вже 1809 рік показав, що санація поступила наперед, бо навіть при заворушеннях підчас одномісячної польської влади зуміла управа удержати семінарію в карності.

Роки 1806 і 1807 принесли ліцейним професорам, а головню філософічним, многу клопотів і неприємностей. Тому що справа вяжить ся з особою Лаврівського, зображу її обширнійше.

Вже дуже скоро молодіж філософічного віділу і академічної гімназії, сполученої зразу в університетом, а потім з ліцеєм, почала вести ся за свобідно, бо була наділена привілеями академічного горожанства на рівні з богословами, правниками й медиками. В 1797 р. наказала губернія суворо ушімнути студентів за пекольні крики²⁾, а в 1801 р. зложила окрему комісію для уложеня дисциплінарних приписів. До комісії входили ректор, 2 члени консесу і 2 члени сенату. Проект мала комісія переслати губернії³⁾. Правдоподібно скінчила ся справа на нічім, бо в 1804 р. префект гімназії і педель жалували ся, що молодіж гімназії нищить по варварськи шкільні знадоби⁴⁾. Тому поручила губернія доносити мерщій про всі нарушеня шкільної дисципліни⁵⁾. До того часу одначе сваволя молодежи не прибирала грізної форми. Тимчасом потягнула за собою реакція против освіченя заострюване шкільної дисципліни. Помалу й послідовно вводила ся у шкільництві система, якої цілею було впокувати в молодіж безумовний послух для світської і духовної власти. Наміри правительства в тім згляді висказав канцлер ір. Роттенган, председатель ревізійної комісії просвіти, в меморіялі надрукованім 1804 р.: „Школи — каже він — стались атітаційними, а не виховними заведеннями: хлопець переймаєть ся вже в гімназії релігійною і політичною вільнодумністю, яку опісля

1) Schem. f. Gal. 1809.

2) Proth. Cons. 1797, ч. 8.

3) Proth. Cons. 1801, ч. 8 і 11.

4) Proth. Cons. 1804, ч. 15.

5) Proth. Cons. 1804, ч. 98.

розвивають філософія, право, а навіть теологія. Тому належить завести в школі свого рода державну поліцію та зважати більше на моральне й релігійне виховане молодежи і тим чином хоронити її перед шкідливою вільнодумністю та іншими посторонними впливами¹⁾. Одначе уряд Франца сам собі суперечив. Зладжені в вільнодумнім дусі шкільні підручники з йосифінської доби уживали ся дальше в школі, а змаганя вчителів, що були обовязані придержуватись тих підручників, не могли охоронити молодежи перед вільнодумністю. В Галичині причинились до того ще й сучасні політичні події. Надії на відбудоване Польщі Корсиканцем находили сильний відгомін серед польської молодежи, а до розполітикованя її причинялись тайні товариства з протидержавними стремліннями. Тим тяжше приходило ся молодежи навикати до що раз суворійшої карности. Дня 14 червня 1806 р. прийшло між філософами до острих сварок і грізних бійок „cum scandalo publico“²⁾. Занепокоєна губернія поручила ще того самого дня академічному сенатови вибрати комісію в ціли прослідження справи. До комісії ввійшли: професор релігії Лаврівський, професор історії Ценмарк, професор математики Гольфельд і професор фізики Ільойзнер. Провід поручено Лаврівському. Другого дня Лаврівський предложив комісійне звітмлене про заворушеня не лиш філософічному директорови Ертелеви, але й богословському Симоновичеви, бо в заворушенях брали участь і філософія-семинаристи. Молодїж не вшанувала і дому божого, бо кустос позвуїтського костела, в котрім відбували ся богослуженя для лицейної молодежи, Мікуліньський просив у серпни 1806 р. через сенат Лаврівського, щоб за його впливом слухачі філософічного виділу відкупили понищену утвар³⁾. Сенат поручив Лаврівському висказати свою гадку. Що було причиною червневих заворушень і як полагоджено справу, не записано в актах. Правдоподібно вжито репресій, бо 12 падолиста 1806 р.⁴⁾ в незвісної причини устроїли філософі. І року розрух перед клясою професора догматики Гриневецького. На жажалене його зарядила губернія слідство, але що проводирів розруху не висліджено, то уділила догани Гриневецькому, як колиб студентський розрух був наслідком його лагідности й по-

1) Finkel, op. cit. ст. 156 і 157.

2) Proth. Cons. 1806, ч. 89.

3) Proth. Cons. 1806, ч. 104.

4) Proth. Cons. 1806, ч. 179.

блажливості¹⁾. В січні 1807 р. доніс губернії Ценмарк, що в сали льотіки (I року філософії) поломано лавки²⁾. В марті повторились заворушення між філософами I року³⁾. Студенти знищили катедру, піч і вікна. Виклади на I році перервано і розпочалось довге слідство, бо губернія наставляла на висліджене винувників бунту⁴⁾. Ще в літі 1806 р. предложив Симснович губернії свій проєкт заведеня лїцейної поліції (Liceal-Polizei) до затвердженя. Губернія приняла проєкт, але закн його введено в жите, прийшли січневі і мартові заворушення 1807 р.⁵⁾. Показало ся, що треба суворійших середників. Новий проєкт заведеня острійшої лїцейної поліції зладив комісар поліції і професор права, Рорер⁶⁾. Він радив поділити кожду клясу на дві групи. Кожду групу мав би наглядати тайно примірний і довірений ученик. Ученикам належало би заборонити ходити в кестурами. Студії відділювалось би стїнами, а при екзаменах наглядали би празительственні комісарі. Сенат передав проєкт Рорера директорам студій до оцінки й на основі її рішив, що проєкт не до принята. Від себе предкладав сенат тільки введене фіскусів (fisci). Між тим придвірна комісія просвіти затвердила губерніяльний засуд 4 головних винувників січневого і мартового „бунту“. Покарано Антона Бжозовського, Петра Венцлавського, Семена Левицького й Озіа Підлісецького виключенем, 14-дневним арештом і зворотом шкоди в квоті 657 злр. 45 кр.⁷⁾. Крім того згодилась придвірна комісія на введене фіскусів⁸⁾. Від тої пори кождий професор вибирав фікусом найліпшого та довіреного ученика, щоб сидів з боку та пильнував порядку в клясі підчас викладів. Фікус був цензором співтоваришів.

Часті заворушення нанесли багато шкоди правильному веденю науки; повага і научний уровень заведеня потерпіли сильно. Багато прикростий зазнали й професори філософічного виділу, а між ними Лаврівський. Катедру релїгії оснувало правительство нарочно, щоб паралїзувати непожадані впливи на

1) Proth. Cons. 1806, ч. 212.

2) Proth. Cons. 1807, ч. 25.

3) Proth. Cons. 1807, ч. 106.

4) Proth. Cons. 1807, ч. 140.

5) Proth. Cons. 1806, ч. 108.

6) Proth. Cons. 1807, ч. 138 і Finkel: op. cit. ст. 172.

7) Proth. Cons. 1808, ч. 1.

8) Proth. Cons. 1808, ч. 25.

молодіж, а між тим уже в другім році естования її вийшов розрух на І році філософії і ціла справа оперлась аж о Відень. Що було причиною заворушень? Можна би припускати, що то була або демонстрація прогив австрійського правительства, або перша проява польсько-українського антагонізму між молодіжю, або — і се найправдоподібніше — демонстрація проти введеня катедри релігії. Серед заворушень побили філософи Лаврівського. Дізнавши ся про те, Ангеллович хотів жадати від придвірної комісії суворого покараня виновників. Але зажадавши від Лаврівського інформації, одержав виминаючу відповідь: („non possum dicere, quod studiosi me percusserint“), хоч перед Михайлом Левицьким раз отверто заявив, що студенти дійсно побили його. Ангеллович відступив від наміру¹⁾. А про Лаврівського треба сказаги, що поступив дуже розважно. Бо колиб Ангеллович стягнув був суворі кари на виновників, то заворушення против катедри релігії і особи Лаврівського не уставалиб; а так, завдяки уступчивости Лаврівського, розярене утихомирилось. І хоч капітуда взяла йому ту уступчивість за зле, академічний сенат бачив у ній заслугу, тому що Лаврівський своєю непомірною уміркованостю і скромностю дійсно причинив ся до поконаня трудностей звязаних із першим запровадженням науки релігії для філософів, а потім для юристів²⁾. Все те потверджувало би тільки, що заворушення були вимірені проти введеня релігії. Молодіж, переймившись західним лібералізмом, вважала введенне релігії ділом обскурантів. Тайні товариства й надії на відбудоване Польщі розбурхали гарячі уми молодежи, а реакція й заострене дисципліни нагромадили ще більше пального матеріялу. У введеню катедри релігії, ексгорг і примусового вчащання до костела бачила молодіж тільки дальше звено в ланцюху реакційних середників, який мав спутати зовсім свободу духа, голошену західним лібералізмом. Молодіж виступила до боротьби з реакцією, а що не все згідно, то вибухали й між нею самою при всіх заворушеннях сварки і бійки. Партія горячійших мала одначе перевагу. Бучі звертали ся радше против реакційних розпорядків правительства, ніж против особи Лаврівського, бо сам він був лагідний і не провокував нікого. Розярене між молодіжю мусіло бути вже крайне, коли вона навіть Лаврівського чинно зневажила. Суворе покаранне проводирів „бунту“ й уступчивість Лаврівського здержали дальші бучі.

1) Відповідь Левицького з д. $16\frac{1}{2}$ 1816, ч. 16. М. 6.

2) Нота сенату з д. $30\frac{1}{10}$ 1810, ч. 256. М. 6.

В 1807/8 р. викладав Лаврівський релігію на філософії, вчив богословів надобовязково грецької мови, заступав моральне богословіє в українській мові і обіймив як звичайний професор еще й катедру пасторальної з польським викладом¹⁾. З катедрою пасторальної було так. При переміні Йосифінського університету на лицей наступила кумуляція богословських катедр. Професор морального богословія мав після нового плану богословських студій (з $\frac{8}{2}$ 1804) вчити також пасторального богословія і катихитики²⁾. А що така кумуляція була шкідлива для науки, то завдяки заходам Симоновича розділено катедри морального і пасторального богословія. Від 1806/7 р. займав обі катедри „studii latini“ Богдан Мараморш. Придвірна комісія просвіти, прихильючись до бажаня Симоновича, поручила сенатови розписати до 31 липня 1807 р. конкурсу на катедру пастирського богословія і катихитики з платнею 600 здр.³⁾. Станув до конкурсу й Лаврівський. Але він займав як звичайний професор катедру релігії і не міг дістати нової катедри без нової кумуляції. Проворний Лаврівський порадив собі. Як лиш вийшов учебник релігії Фрінта, зобов'язався зладити й надрукувати латинський переклад для вжитку галицьких шкіл. В 1807 р. переклад не був еще готовий. Лаврівський у поданю о катедру пасторальної просив дозволу на задержане катедри релігії, щоб мав при чім зайнятись обіцаним перекладом⁴⁾. Придвірна комісія просвіти прихилилась до просьби Лаврівського⁵⁾. Хоч ніхто потім і не бачив перекладу Фрінтового учебника, Лаврівський задержав обі катедри й на дальше⁶⁾. Викладати пасторальну почав аж на весні 1808 р., бо в семінарії були еще військові движимости⁷⁾. Основою викладів пасторальної був спершу ще підручник Гіфтшица в польським перекладі М. Скородинського.

Занепад шкільництва в наслідок довгих воєн і недостачі фондів спонукав цісаря до відновлення придвірної комісії просвіти (якийсь час була ревізійна комісія просвіти) і до всіх коронних країв вислано комісарів, щоб розслідили на місци стан шкіл і предложили внесеня до поправи їх. До Галичини в жовтні

¹⁾ Нота сенату в д. $\frac{30}{10}$ 1810, ч. 256. М. 6. і Schem. f. Gal. 1808.

²⁾ Finkel: op. cit. ст. 157.

³⁾ Proth. Cons. 1807, ч. 309.

⁴⁾ Відповідь Левицького в д. $\frac{16}{2}$ 1816, ч. 16. М. 6.

⁵⁾ Proth. Cons. 1807, ч. 309.

⁶⁾ Відповідь Левицького в д. $\frac{16}{2}$ 1816, ч. 16. М. 6.

⁷⁾ Proth. Cons. 1808, ч. 68, 71, 167.

1808 р. прибув патер Йоган Йосвф Грuber, референт важних справ у придвірній комісії, а пійзнійший сольногородський архієпископ. Звиджував він усі школи і виховні заведеня¹⁾. Зявився і в гр. кат. семінарії в товаристві Ангелловича, Мих. Гарасевича і професорів богословія. Всі богослови зібрали ся з настоятелями в авлп. Грuber бажав пізнати уровень знаня їх і поступ у науці. Просив професорів, щоб перепитували. Прийшла черга й на професора пасторальної Лаврівського, котрий викладав пасторальне богословіє після звичаю прийнятого від заснованя університету по польськи для теологів „studii latini“. Невідомий польської мови Грuber просив Лаврівського, щоб питав по латинськи або по німецьки. Просили його й інші професори і сам Ангеллович. Одначе Лаврівський упер ся („quaestiones lingua polonica firmari debere“) і не хотів ужити иншої мови. Наступила прикра ситуація, з якої остаточно виратував зібраних Гарасевич, бо почав сам питати по латинськи. Другого дня Лаврівський, правда, перепросив Грубера і оправдував перед ним свою упертість, але Ангелловича й Гарасевича не вдалось йому перепросити²⁾.

З кінцем 1807/8 р. не було вже й українського Інститута³⁾. Останнім професором, що еще викладав по українськи, був суплент морального богословія Лаврівський, бо інші професори (Мохнацький і Мараморш, а може й Іван Гарасевич) викладали по польськи. Минув ся український Інститут, не оставивши по собі й сліду в духовім житю галицької України, бо чужий був для неї викладною мовою. І в літературі минув ся незамітно. Лодий видав, правда, переклад книжки Бавмайстра в помосковщений мові, а Захаріясевич переклад історії церковної Данненмаера в церковно-славянській мові, але прецінь обох тих перекладів не зачислимо до української літератури. Поза тим у часі ествованя Інститута не появил ся ні один учебник у його викладній мові, дарма що й губернія звивала професорів до виготовлюваня учебників „in lingua patria“ й ремунеровала їх. І ні одного слова протесту не підніс ніхто против скасованя українських викладів. Таких, якими вони були, Українці не бажали собі, а правительству не залежало на них, бо збільшене число гімназій доставляло вже доволі кандидатів вишко-

1) Finkel: op. cit. ст. 174 і 175.

2) Відповідь Левицького з д. ¹⁶/₂ 1816, ч. 16. М. 6.

3) Schemat. f. Gal. 1809 і 1810; Огоновскій: op. cit. ст. 57; нота сенату акад. з д. ³⁰/₁₀ 1810, ч. 256. М. 6.

лених у латинській мові. Як спершу витано з одушевленням заведене українських викладів, так потім прийнято з холодною байдужністю скасоване їх, бо Інститут обманув усі надії. Мертва мова і байдужність професорів занастили добрий почин і українське слово на катедрах замовкло. Що-йно в десять літ по скасованю українських викладів озвав ся голос в обороні їх і то з уст одного з гробокопателів. Той сам Гриневецький, що так дуже відпекував ся українських викладів, дораджував Снігурському в часі його побуту у Львові в 1819 р. просити в правительства привернення їх в цілі помноження духовенства. Гриневецький звертав Снігурському увагу на те, що в рідній мові наука лекше набуваєть ся, ніж у чужій, бо Снігурський признавав: „*że nic nie iest zbawienniejszego, iak w języku ouczystym uczyć się*“, хоч рівночасно й замічував, що „*Rząd dla oszczędzania funduszu zaledwie pozwolił by i nam samym w tych okolicznościach, gdzie między łacinnikami iesteśmy, własna nasza polityka o to prosić nie pozwala*“. Фальшива амбіція, щоб образоуванем у латинській мові зрівнувати ся з римокатоликами, і гадка, що священники з українського Інститута „*są dobrymi parochami na wsi, wszelakoż w naukach drugim wyrównać nie mogą*“, здержали Снігурського і Левицького від заходів коло відновлення того Інститута¹⁾.

В 1808/9 р. викладав Лаврівський релігію, пасторальну, катихитику і грецьку мову як надобовязковий предмет для богословів²⁾. Заступав также катедру герменевтики Нового Завіта³⁾ і під кінець шк. року катедру грецької мови на філософії⁴⁾. Крім того обіймив науку релігії на I році права⁵⁾. Греку до філософічних студій впровадила реакція в шкільництві як середник против раціоналізму освічення⁶⁾. В викладах філософів послуговував ся Лаврівський підручниками: „*Lectiones graecae in usum auditorum philosophiae*“ і „*Grammatica patavina*“⁷⁾.

Цісарським рішенням з 29 цвітня 1802 р. дозволено монастирям заводити для себе приватні богословські студії після університетського плану наук, при чім одначе мусіло вчити

1) Лист Снігурського до М. Левицького з д. $\frac{2}{7}$ 1819. М. 6.

2) Schem. f. Gal. 1809 і 1810; нота сенату з д. $\frac{30}{10}$ 1810, ч. 256. М. 6.

3) Нота сенату з д. $\frac{30}{10}$ 1810, ч. 256. М. 6.

4) Finkel: op. cit., ст. 164.

5) Нота сенату з д. $\frac{30}{10}$ 1810, ч. 256. М. 6.

6) Finkel: op. cit., ст. 163 і 164. 7) Idem: ст. 163.

бодай 4 учителів, які мали би апробату від богословського відділу¹⁾). Скористали з того львівські Кармелити, Бернардини і Францискани, а щоб скорше одержати дозвіл на приватні студії, уживали університетських професорів, котрі в вільних годинах вчили за відповідною винагородою. Отворилось для професорів богословія жерело побічного доходу. Лаврівський від 1809 р. аж до кінця 1814 р. вчив у Францисканів і Бернардинів догматики²⁾).

Воєнна буря 1809 р. прошуміла і над львівським лицем, спинюючи на якийсь час правильний хід науки³⁾). З початком року 1809 почалось горячкове оружене й рекрутація. Лицейних студентів, що виказували лихий поступ у науці, взято до війська⁴⁾). Богословські виклади перенесено до будинку лиця, а опорожнені салі побіч семінарії займили жовнірі⁵⁾). Дня 8 і 10 мая поручила губернія відправити богослуження по церквах і костелах, щоб Бог пощастив австрійській армії⁶⁾). Відбулось богослуження і в церкві св. Юра. Патріотичну проповідь виголосив Лаврівський, в якій представив справедливість і konieczність війни, задрівав до витриваня в вірности для династії, кріпив упадаючих на душі й не забув зазначити свого віддання для правительства⁷⁾). Став він речником тодішних почувань усіх Українців. Провідники їх з Ангелловичем на чолі в тій критичній хвилі були по стороні австрійського правління. Ангеллович заманіфестував уже ранше свій австрійський патріотизм брошурами: „Kto jest powodem do wojny Austriya czyli Francya“ (Львів, 1805) і „Uwagi patryoty austr. nad niektórymi artykułami Gazet zagranicznych“ (Львів 1809)⁸⁾). Знаючи льояльність Лаврівського і проповідницький хист його, він поручив йому виголошене проповіді, з чого Лаврівський вивязав ся знаменито. Проповідь зробила сильне вражіння і не осталась без впливу. Вона, правда, не задержалась, але се певне, що основою її були гадки, висказані Ангелловичем у його брошурах. Та не так склало ся, як бажало ся. По занятю Львова військами поль-

1) Proth. Consess. 1802, ч. 1026.

2) Просьба о катедру студій бібл. Н. З. з д. $\frac{4}{10}$ 1819. М. 6.

3) Finkel: op. cit., стр. 175—178.

4) Proth. Cons 1808, ч. 438.

5) Proth. Cons. 1809, ч. 257 і 271.

6) Proth. Cons. 1809, ч. 278.

7) Нота сенату в д. $\frac{30}{10}$ 1810, ч. 256. М. 6.

8) Finkel: op. cit. ст. 84, нотка 1.

ського генерала Рожнецкого Ангеллович із Гарасевичем дня 9 червня спасли ся утечею. Українське духовенство почало зазнавати напастий. Управа гр. кат. семинарії ледви могла здержувати питомців від сутичок з бундючними жовнірами Рожнецкого¹⁾. Видко з того, що й молоді питомці трібували виступати против них ворожо. Дня 15 червня зажадало польське правління від професорів ліцея підписаня реверсів послуху й вірности для себе. Але реверси доручено аж дня 19 червня, а вже 20 червня польське військо опускало Львів. Реверси остались непідписані²⁾. Вернув давний лад у Львові. Наука в ліцею знову почала відбуватись правильно, але ще довшого часу треба було, щоб розбурхані уми вернули до рівноваги. Непевні хвилі за польської влади у Львові пережив і Лаврівський. Всі події, що доторкались семинарії, ліцея і митрополії, ворушили його живо і він, як і всі Українці, з радістю повитав поворот давного правління. Шасливо оминули його прикрости зі сторони польського правління за австрійську льюальність, особливо за патріотичну проповідь.

Рік 1809 з одномісячною польською владою влїчив багато Українців з польонофільства. Мали нагоду побачити той рай, який чекав би їх під постійним польським панованем. Наглядним прикладом того Гарасевич, котрий був до 1800 р. ревним поклонником ідеї відбудованя Польщі. По 1800 р. він уже отряс ся грохи з польонофільства в боротьбі, яку зі Скородинським і Ангелловичом вів против латинської та вірменської консисторії, а від 1809 р. рішучо відвернув ся від Поляків, щиро помагав Ангелловичеви у здобуваню прав для гр. кат. Церкви.

По 1809 р., коли Краків стратив звязок з Галичиною, став львівський ліцей найвисшим научним заведенем у Галичині. Щоб здержати польську молодіж від краківської академії і варшавського ліцея, мусіло правительство подбати про помножене катедр, а вкінци й про відновлене університету. Ішло воно одначе пиняво ізза недостачі фондів³⁾. Правительство знайшло ся по році 1809 в прикрім фінансовім положеню; звернуло ся до жертволюбя підданих, щоб заплатити високу военну контрибуцію⁴⁾. Тоді то приняв ся й Лаврівський доволі важкого обо-

1) Proth. Cons. 1809, ч. 304.

2) Proth. Cons. 1809, ч. 318.

3) Finkel: op. cit. ст. 178 і 179.

4) Proth. Cons. 1809, ч. 396.

в'язку коллекти між професорами і урядниками ліцея. Як вивязав з того обов'язку, скажемо даліше.

В шк. році 1809/10 був Лаврівський звичайним професором релігії й на філософії на I році права, викладав пастирське богослов'є і надобовязково грецьку мову для теологів, а в заступстві й на філософії, та вчив даліше догматики у Бернардинів і Францисканів¹). Згадані предмети викладав постійно аж до обняття ректорату в 1812/13 р. В жовтні 1810 р. мусів зректи ся префектури в семинарії. В перших днях серпня 1810 р. приїхав до Львова Мартин Барвінський, котрий покінчивши саме богословські студії в віденському кенвікті, сподівав ся катедри Нового Завіта. А що він на разі не мав удержання, то консисторія на приказ Ангелловича поручила 15 серпня ректорови Теодорови Мохнацькому, щоб звільнив Лаврівського з префектури і ввів на його місце Барвінського. Ангеллович поступив собі „iure caduco“, бо митрополитови прислужувало тільки право пропонування кандидатів на префектів, а іменувала і усувала їх придвірна комісія просвіти. Тому й Лаврівський не хотів уступити з префектури, ще й загрозив ректорови рекурсом. Ректор, настрашившись, не сповнив приказу Ангелловича. Тоді, одержавши поновний приказ „*exekwowania dokoniecznego przymuszony I. X. Ławrowskiemu woli i ochocie rekursowania*“, приймив Барвінського тимчасово на харч до семинарії²). Лаврівський побачив, що з Ангелловичем справи не виграє й уступив з префектури. Рішив одначе вже тоді використати свою уступчивість. При кінці жовтня 1810 р. подав ся на посаду крилошанина при львівській консисторії. Академічний сенат замість йому виставляти свідоцтва, переслав консисторії урядову ноту, а губернії звідомлене³). В ноті до консисторії виставив Лаврівському дуже гарне свідоцтво. Директори філософічних, богословських і правних студій згідно виказали, що Лаврівський, займаючи численні і різні катедри, визначав ся „*durch gründliche Gelehrsamkeit, unermüdlischen Diensteifer, und frommen, musterhaften Lebenswandel*“. Порахувало ся йому в заслугу, що причинив ся до усунення перепон при введенню релігії на філософічних і правних виділі. Сенат похвалив його діяльність,

¹) Нота сенату з д. ³⁰/₁₀ 1810, ч. 256. М. 6.; просьба о катедру студій бібл. з д. ⁴/₁₀ 1819. М. 6.; Schem. f. Gal. 1810.

²) Лист Барвінського до М. Гарасевича з д. ²²/₁₀ 1810. М. 6.

³) Proth. Cons. 1810, ч. 256.

показану в проповіді 1809 р. Вкінці заявив, що Лаврівський став ся гідний найліпшого порученя на посаду крилошанина¹⁾. Поручене сенату не помогло; крилошанства Лаврівський не одержав.

З початком 1811 р. Лаврівський позаходив ся, щоб одержати уряд цензора польських друків. Губернатор довірочно спитав 26 лютого 1811 р. генерального вікарія Гарасевича, чи Лаврівський має потрібне знанє, чи льояльний і чи службові занятя не стануть йому жа перешоні. В імени Ангелловича відповів Гарасевич, що Лаврівський посідає відомости потрібні цензорови, для австрійської держави—є як найльояльніший, але з огляду на численні катедри, які занімає, ледви чи міг би виконувати обовязок цензора. Вкінці кинув Гарасевич еще й підозріне на Лаврівського, що його погоня за всякими занятями зраджує користолюбіє²⁾. Наслідком такого порученя Лаврівський не одержав уряду цензора.

Дня 2 вересня 1811 р. приступив Лаврівський до конкурсу о катедру морального богословія³⁾. Тої катедри Лаврівський не міг дістати, бо занімав її тоді Б. Мараморш⁴⁾. Лаврівський хотів лиш одержати дозвіл на приватне навчанє морального богословія у Кармелитів і справді вже в 1811/12 р. вчив у них того предмету⁵⁾. Брав приватні лекції не з користолюбія. Був то час, коли він справді мусів зарабляти. Роки 1812—1813 принесли Австрії страшний фінансовий крах⁶⁾, який зруйнував матеріально неодного. Потерпіли й учителі ліцея, бо їм, як загалом усім урядникам, виплачувано ремунарації банкочетлями номінальної вартости; що-йно на спеціальну просьбу всіх урядників у Львові рішила губернія задля шаленої дорожні виплачувати в металевій монеті⁷⁾.

Губернія повідомила Лаврівського в осени 1812 р., що придвірна комісія просвіти рішенем з 24 липня 1812, ч. 1419 апробувала підручник А. Райхенбертера н. з. *Pastoral-Erweisungen zum akademischen Gebrauch* (Відень 1812)⁸⁾. Лаврів-

¹⁾ Нота акад. сенату з д. $\frac{30}{10}$ 1810, ч. 256. М. 6.

²⁾ Відповідь М. Гарасевича з д. $\frac{16}{3}$ 1811 з Перегинська в брулоні. М. 6. і лист Гарасевича до Левицького з д. $\frac{5}{3}$ 1816. М. 6.

³⁾ Просьба о катедру студ. бібл. Н. З. М. 6.

⁴⁾ Finkel: op. cit. ст. 166.

⁵⁾ Просьба о катедру студ. бібл. Н. З. М. 6.

⁶⁾ Proth. Cons. 1812, ч. 389.

⁷⁾ Proth. Cons. 1812, ч. 185.

⁸⁾ Proth. Cons. 1812, ч. 261.

ський зараз переклав його на польське для вжитку студентів, а крім того забажав надрукувати переклад для духовенства всіх трьох обрядів. Єще перед одержанєм „*imprimatur*“ від цензури надрукував 1 лютого 1813 р.: „*Ogłoszenie prenumeraty na polskie tłumaczenie dzieła o Teologii pastoralney*“¹⁾. На просьбу його займались консисторії збиранєм передплати по деканатах. Поскладали передилату латинські й вірменські парохі²⁾. Аж тоді предложив Лаврівський рукопис гuberнiяльній цензурі до апробати. Губернiя переслала його до оцінки консисторії, а консисторія Мартинови Барвінському, що був тоді вже професором біблійних студій Н. З. в лицю. Оцінка Барвінського випала крайно некорисно: „*In hacce versione excerpta partisagogica fidelitas et claritas, essentialis haec cujuslibet versionis dos, in omni fere pagina desideratur, ut adeo illa, si ita prouti ad praesens comparata est, lucem publicam aspererit, fini suo non responsura, originali suo derogatura, ipsumque sinistro iudicio expositura sit*“³⁾. Лаврівський не одержав „*imprimatur*“. Однак невдачею не зразив ся. Сама амбіція не позволяла йому залишити намір. Забрав ся вдруге пильно до справлення помилок, переглянув точно цілість і з кінцем 1813 р. знову віддав рукопис до цензури. На порученє гuberнiї консисторія передала вдруге переклад Лаврівського до рецензії Барвінському. Друга оцінка була трохи кориснійша⁴⁾. Лаврівський дістав від цензури дозвіл на друкованє, але зволікав з ним, бо згодом сам пізнав недоладність свого перекладу, а в додатку мав ще клопоти з друкарями. В 1814/15 р. заступав Лаврівський як ректор семинарії катедру пастирського богословія і тоді сам переконав ся, що слухачі того буквального перекладу не розуміли. Тому постановив владити парафрастичний переклад. Дехто почав уже глузувати з перекладу Лаврівського, який одержавши з великою бідою апробату, мав остати ся вкінци „*inter anecdota sui auctoris*“⁵⁾. Що сталося опісля з тим перекладом, скажемо дальше.

Дня 28 червня 1813 р. звістила гuberнiя каноніка Михайла Левицького, що цісар іменував його перемильским еписко-

¹⁾ Левицькій: Бібліографія т. I, ч. 28.

²⁾ Відповідь Левицького з д. $\frac{18}{2}$ 1816, ч. 16.

³⁾ Письмо Барвінського з д. $\frac{13}{9}$ 1813. М. 6.

⁴⁾ Письмо Барвінського з д. $\frac{27}{1}$ 1814. М. 6.

⁵⁾ Лист Гринецького і Радкевича до еп. Левицького з д. $\frac{19}{1}$ 1814. М. 6.

пом. На просьбу Левицького Лаврівський уложив йому перший лист пастирський до вірних перемиської єпархії в польській мові. Левицький лиш дещо назмінював у нїм, основа осталась незмінена¹⁾. Лист уложений шабльоново й перетиканий густо реченнями із Св. Письма.

В січні 1813 р. поручила губернія ліцейному сенатови збирати між учителями і урядниками ліцея добровільні датки на військові шпиталі й запомоги для інвалідів. Сенат вибрав Лаврівського постійним колектором, бо вчив на трех виділах, а губернія надала йому почесний титул комісаря добродійности. Коли Лаврівський в марті 1814 р. став крилошанином і ректором генеральної семинарії, зажадала губернія через сенат від нього виказу складок²⁾. На просьбу Лаврівського львівський маїстрат дав губернії виказ, кілька гроша зібраного в ліцею зложив Лаврівський, кому маїстрат його передав і де та на що його вжито. По уступленю Лаврівського з професури напливали добровільні жертви слабо і губернія відновила своє поручене в 1813 р. Сенат попросив знову ректора Лаврівського, щоби зволив дальше занімати ся збиранем датків, одначе Лаврівський відмовив ся вже ізза недостачі часу.³⁾

Подаючись в 1813 р. на опорожену посаду ректора генеральної семинарії, Лаврівський заявив, що в разі іменованя його ректором подарує свою бібліотеку митрополичій капітулі. Велика й цінна мала бути вже тоді бібліотека Лаврівського, коли його заява спонукала Ангелловича числити ся з нею⁴⁾. Завдяки тій заяві став Лаврівський в марті 1814 р. крилошанином і ректором генеральної семинарії⁵⁾. Тоді зложив учительський уряд, задержав собі лиш суплентуру катедри пастирського богословія на рік 1814/15⁶⁾.

*

*

*

Шіснайцять літ був Лаврівський учителем і переживав усі ті перемиїни, яким за той час улягав університет, а оісля ліцей.

1) Бруліон Лаврівського і Левицького. М. 6.

2) Proth. Cons. 1814, ч. 81 і 119.

3) Proth. Cons. 1814, ч. 161, 179.

4) Лист Гарасевича до Левицького з д. ¹⁹/₁ 1816. М. 6. і відповідь Левицького з д. ¹⁶/₂ 1816, ч. 16. М. 6.

5) Proth. Cons. 1814, ч. 81 і Schem. f. Gal. 1814.

6) Лист Гринецького і Радкевича до Левицького з д. ¹⁹/₁₁ 1814. М. 6.

Шість літ учителював на університеті, а 10 в ліцею. То заступав як суплент, то займав як звичайний професор 13 катедр, а з тих 3 з українським викладом. Вчив на філософічним, правнім і богословським виділі. Хоч се були різні катедри, Лаврівський зумів учити різних предметів на повне вдоволене директорів студій, губернії і придвірної комісії просвіти та не одержав за весь час ані одної догани. Після теперішних понять уважали би ми таку кумуляцію й перемену катедр шкідливою монструальністю й доказом поверховного трактованя науки. Не треба одначе забувати, що діялось воно при кінці XVIII і з початком XIX столітя, коли залежало на придбаню широкого, хочби й поверховного знаня й коли університет не мав на цілі розвитку науки, але насаджуване знаня в межах зачеркнених докладно придвірною комісією просвіти. При обсаді катедр зважано більше на педагогічну снагу, ніж на глибінь знаня кандидата і спеціалізацію в однім фаху. Після інтенцій тодішнього правління мав університет продукувати інтелігенцію масово і скоро, бо її тоді в Галичині майже зовсім не було. Про научну працю в нинішнім розуміню й мови не могло бути. Обсяг знаня, що його професор мав подати молодежи, обмежували, правда, приписи, але, коли взяти на увагу, що молодіж вступала на університет слабо підготовлена, бо гімназії марнували час головно на вивчене латинської і німецької мови, то випадє признати, що становище професора тоді було доволі трудне. Мусів він знати добре свій предмет у границях шкільного підручника й бути в викладі зручним популяризатором. Крім того забирали йому багато часу піврічні экзамени, а брак карности у молодежи, лихе уміщене аудиторій й переповнене їх та недостатка добре улаженої бібліотеки тільки спинювали правильний хід науки. Всеж таки й при тих усіх невгодах спосібніші одиниці поміж студентами і професорами вибивались понад пересічну міру і пильною приватною лектурою доповнювали своє знанє. Навіть твори західних вчених, що їх жиди-пачкарі потай від цензури перепачковували, можна було у Львові набувати.

Як Лаврівський учителював серед тяжких обставин, свідчить признанє безпосередних властей. Визначав ся він після їх оцінки: „durch gründliche Gelehrsamkeit, unermüdlichen Diensteifer und frommen, musterhaften Lebenswandel“. Широке знанє придбав собі Лаврівський пильною лектурою. Ще як

відзначаючий ученик гімназії читав завзято, що лиш під руки попалося. Не закинув лектури і в часі вчительованя. Тоді й поклав основу під свою багату бібліотеку.

Серед учителів зазнавав Лаврівський загально поважання, хоч приятелів не мав¹⁾. Не так то й легко було в тій товпі, зібраній з ріжних закутин німецьких країв, здобути собі приятель. Хоч протоколи сенату і консесу повні взаїмних обжаловань більшої части професорів, Лаврівський там не фігурує. Він зражував собі професорів головню своїми відмінними думками про всякі справи²⁾. Богословські-ж професори не могли йому простити кумуляції катедр³⁾. Він одначе катедри обіймав легальною дорогою, очевидно заслугуючи на них, бо протекції не мав. Молодим кандидатам не замикав дороги до катедри, бо про обсаду катедр рішав конкурс на основі педагогічної снаги і знаня кандидата без огляду на вік і інші обставини. Заміти против Лаврівського мали жерело в зависти.

Поважане і вплив мав Лаврівський также серед молодежи⁴⁾. Занімаючи-ж через дванайцять ліг посаду префекта в семинарії, не мав ні разу непорозумінь з ректором. Сабатовський, Фединкевич і Мохнацький були все вдоволені з нього.

Пера спробував перший раз, пишучи в 1801 р. свої докторські „Positiones“. Потім 1804 р. виступив з інавітураційною промовою. Визначаючи ся проповідницьким талантом, укладав проповіді, які хоч і не друковані; мали свою славу, на приклад, патріотична з мая 1809 р. По 1806 р. забирав ся до написаня історії українського народа („de conscriptione historiae gentis ruthenae multa locutum esse“). Визичив навіть у Ангелловича багато книжок в тій цілі. Але минуло кілька літ, а Лаврівський ані історії не написав, ані не віддавав книжок Ангелловичеві. Аж на домаганя його („urgentia mandata a Sua Excellentia“) звернув їх⁵⁾. З подібним результатом трудив ся від 1806 р. над зладженем учебника релігії Фрінта. Наслідком того дивили ся його товариші на той труд Лаврівського як на маневр ужитий в цілі одержаня катедри⁶⁾.

1) Відповідь Левицького з д. $16\frac{1}{2}$ 1816, ч. 16. М. 6.

2) Відповідь Левицького з д. $16\frac{1}{2}$ 1816, ч. 16. М. 6.

3) Ibidem.

4) Нота акад. сен. з д. $30\frac{1}{10}$ 1810, ч. 256.

5) Відповідь Левицького з д. $16\frac{1}{2}$ 1816, ч. 16. М. 6.

6) Ibidem.

В 1813 р. написав Левицькому перший лист пастирський. Йому-ж обіцяв по 1813 р. написати малий катехизм („elaborationem catechismi pro instructione parvulorum“¹). Але даром сподівались того катехизму. Катехизм написав Могильницький, а Лаврівському не пощадив Левицький догани: „quod Idem multa promittere, nihil autem dare consueverit“²). По 1812 р. забрався Лаврівський перекладати пасторальну Райхенберґера („Postremo ingenti clamore annunciat Idem traductionem“³)²). Але знову не мав щастя.

Як бачимо з того огляду літературних підприємств Лаврівського, він багато починав, а мало що викінчував. Яка-ж тому причина? До літературної праці не ставало Лаврівському при накопиченню занять часу, не ставало йому й відповідного підготовлення. Забираючись до якого твору, бажав опрацювати його основно, але пересвідчивши ся в короткім часі про свою безсилність, покидав почате і відкладав на пізніше. Потім робив собі інші проекти, й забував попередні.

В українськiм Інституті був Лаврівський одним з останних учителів. Від 1798 до 1803 р. все викладав по українськи і не пішов за прикладом Гарасевича, Левицького, Мохнацького, що вводили в викладах польську мову. В суспільнім життю брав у тій добі малу участь. Не мав і на те часу...

Численні заняття були мабуть також причиною, що в продовж 16 літ ані разу не сповняв уряду декана. В силі віку, бо в 40 році життя, опустив університет.

II.

Коли Лаврівський в марті 1814 р. став ректором, належали до семинарської управи: 2 віцеректори Івач Гарасевич і Іван Фредерович, сповідник Захар Попель і 2 префекти студій, д-р Мартин Барвінський і Осип Ярина³). Мешкаючи в камениці Францисканів, Лаврівський тоді доходив до семинарії. Аж на виразний приказ Ангелловича⁴) переніс сі туди.

Зараз на початку ректорства Лаврівського заманіфестувала семинарія свій австрійський льоялізм із нагоди візду монархів до Парижа. Дня 17 цвітня 1814 р. вечером ілюмінували пи-

¹ Ibidem.

² Ibidem.

³ Schem. f. Gal. 1814.

⁴ Лист Ангелловича до М. Гарасевича з д. 10/7 1814. М. 6.

топці семинарський будинок і церкву. Величаво освітили вежу й умістили на ній великий транспарент з написом: („Francisco I — Imperatori Austriae etc. — Patri patriae — Victori — Seminarium generale Leopoliense R. G. C. — devotum — fidele — gratum“; на другім транспаренті виднів напис: „Foederatis Monarchis — et — Principibus — gloria et gratitudo“. В церковних вікнах ясніли прикрашені різнобарвними лампами цісарські ініціали, а в вікнах семинарського будинку уміщено транспарент з подякою польному маршалкови, кн. Шварценберґови. На другий день відірвав Лаврівський з віцеректорами при участі цілої семинарії богослуження в церкві св. Юра за побіду і здобуте Парижа союзними військами¹⁾.

Маніфестацію устроїв Лаврівський випереджуючи всіх, без відома і дозволу дирекції поліції і губернії; була вона несподіванкою для цілого Львова²⁾. Наслідком того дирекція поліції видала в маю поручення, щоби про всякі патріотичні маніфестації повідомлювано її наперед³⁾. Лаврівського ж стрінула догана від Ангелловича за те, що устроївши на власну руку ілюмінацію семинарії, подав опис до „Lemberger Zeitung“⁴⁾. Ангеллович побоював ся, щоб губернія не взяла йому і Лаврівському за зло, що як приватна сторона з власної ініціативи скорше заманіфестували свій австрійський патріотизм, ніж представники властей, котрі в уряді до того були обов'язані

Та австрофільська маніфестація заслугує на особлившу увагу. Від заснованя консеу (1790 зглядно 1792 р.) попри германізацію жидів переводилась систематична польонізація української молодіжи по нормальних і гімназійних школах, в яких учили вже по більшій часті Поляки, а й на університеті польонізаційна струя більшала з кожним роком так, що польська мова

1) Gazeta lwowska 1814, ч. 32.

2) Львів виступив в ілюмінаціях аж 29 червня на зазив свого бурмістра Льоренца. Тоді знову Лаврівський ілюмінував своє помешкання. В „Denkbuch für Fürst und Vaterland“ (вид. у Відні 1815) звернено особлившу увагу на його транспаренти, що виражали алегорійно побіду, вигляди на щасливу будучину й чесноти монарха — все з підписаними цитатами з грецьких і латинських авторів і оригінальними латинськими віршани. Транспарентами з підписами прикрасили тоді свої помешкання також Фредерович, Ярина й Барвінський (гл. Василь Щурат: На до-світку нової доби. Львів, 1919, ст. 13—15).

3) Proth. Cons. 1814, ч. 145 і 168.

4) Лист Ангелловича до М. Гарасевича в д. 10/7 1814. М. 6.

ставалась загально розговірною мовою української інтелігенції. Польський дух і мова обгортали чим раз більше молодшу генерацію Українців. Плекане австрійсько-німецького патріотизму вважали тодішні провідники Українців антидотом против польонізації. На протиставлене їй свого українського патріотизму не могли спромогтись ті, що недавно тому занастили український Інститут, бо й самі говорили і писали по польськи й по німецьки.

Клопоти з добрами в Галичи і з залізною гудою в Перемиску підорвали до краю здоровле Ангелловича. Лікарі порадили йому виїхати до Карлових варів, але, не маючи на те гроша, він виїхав з початком 1814 р. до Крилоса. По виїзді Ангелловича займав ся пильно його справами ширій приятель і повірник, ген. вікарій Гарасевич. Але тому, що митрополичих справ було більше, то Ангеллович одну з них поручив Лаврівському. Лаврівський одначе не надавав ся до поручень, які вимагали проворности і практичного знання права та ключків австрійської бюрократії. З порученої справи не вивязав ся належно і затруїв останні хвилі життя Ангелловичеви. Роздратований Ангеллович жалував ся Гарасевичеви, що Лаврівський замість справи допильнувати, гадає, що занедбане надолужить оправданями й містифікаціями¹⁾. Чи справді Лаврівський свідомо так тяжко провинив ся, годі на певне сказати. Одначе неприхильні Лаврівському одиниці відгрібували все опісля ту справу, щоб йому шкодити²⁾.

Дня 9 серпня 1814 р. помер Ангеллович. На величавім похороні мав Лаврівський гарну, нагробну проповідь, яка була неначе експіацією за прикрість, заподіяну небіщикови³⁾.

Від часу, як єпископат переймив нагляд і заряд семинарії, губернія радо витягала на верх семинарські неодоладности й видавала будьто з власної спонуки, будьто на жадане єпископату численні розпорядки в ціли усунення недостач. Такі-ж розпорядки видавала й придвірна комісія просвіти. Таких розпорядків багато посипалось від 1808 р. і не можна сказати, що вони були безуспішні. Лаврівський в часі обняття ректорату застав семинарію вже в ліпшій стані. Положене ректора було ліпше, бо мав

1) Лист Ангелловича до Гарасевича з д. $\frac{10}{7}$ 1814. М. 6.

2) Лист Гарасевича до Левицького з д. $\frac{25}{4}$ 1816, М. 6. і відповідь Левицького з д. $\frac{16}{2}$ 1816, ч. 16. М. 6.

3) Gazeta lwowska 1814, ч. 67.

більшу свободу ділання і більші права. Поміж ним і другими членами семинарської управи вийшло відразу напружене і вони немалу один за другим покидали семинарію. По році покинув префектуру Барвінський, потім Ярина, що обіймив катедру релігії. За їх приміром пішов Фредерович, перенісши ся на канцлерство до Перемишля. Не видержав довго й Попель, бо уступив рівнож по році. Малькотенти (Барвінський і Ярина) розголошували, що Лаврівський зглядом них поводив ся нетолерантно; Фредерович не міг знести його непомірних скрупулів, а Попель уважав себе щасливим, що вярвав ся з його прикрого товариства. Всі згідно подавали, що він зражував усіх своїми словами й ділами¹⁾. Лаврівський був педантом, визначав ся доволі упертою вдачею і кермував ся все лиш своєю волею, не числячи ся з чужою гадкою. Він жадав від підчинених, щоб точно виконували свої обовязки і були безоглядно послужні його приказам. Не такий був попередник його Мохнацький, чоловік уступчивої вдачі, що полишав підчиненим широку свободу. Тож і не диво, що не могли вони призвичаїти ся до відмінної тактики Лаврівського і добачували в ній лиш секатуру. Входили при тім в рахунок і особисті упередження. До Барвінського, на приклад, Лаврівський не міг відносити ся прихильно, бо в 1810 р. лиш за його приводом усунув Ангеллович Лаврівського з префектури. Одначе й те не виключене, що Лаврівський спершу за остро поводив ся з усіми. На місце уступивших префектів прийшли І. Честинський і Стефан Теліховський²⁾.

Дня 22 жовтня 1814 р. поручила перемиська консисторія Лаврівському вибір кандидатів з перемиської епархії, які зголошили ся до семинарії, але він просив звільнити його від того обовязку, бо інші занятя займали йому багато часу. За те докоряв йому опісля Левицький, що шукаючи заробітків, не бере собі до серця своїх обовязків³⁾.

Дня 8 вересня 1814 р. заявив Лаврівський, що готов навчати семинаристів української граматики. По скасованю українського Інститута заведено в семинарії науку української мови з конечности, бо приймаєні кандидати не вміли по українськи читати і писати. Лаврівський добровільно взяв ся вчити їх української й церковно-славянської мови. Обовязував ся рівно-

1) Відповідь Левицького з д. 16/2 1816, ч. 16. М. 6.

2) Schematis. f. Gal. 1815.

3) Відповідь Левицького з д. 16/2 1816, ч. 16. М. 6.

часно вчити тих предметів укінчених богословів, які зголосять ся в пресвітеріяльнім домі при генеральній семинарії до свячень¹⁾. Приймаючись добровільно такого обовязку, Лаврівський не сподівав ся, що сам плете на себе батіг для своїх противників, М. Левицького і М. Гарасевича. До їх виступленя протиз Лаврівського притокою були спершу дрібніші справи.

З кінцем 1815 р. між Лаврівським і семинарським реставратором Гефліхом вийшов згіршаючий спір. Гефліх обжалував Лаврівського перед консисторією за те, що Лаврівський казав собі давати через цілий 1814 рік харч на три особи, хоч одержав заплату лиш за одну особу, і що уладжував на його-ж кошт бенкети. Консисторія зажадала від Лаврівського вясненя. Члени семинарської управи на сесії були тої гадки, що домаганя Гефліха оправдані. Лаврівський противно твердив, що оправдані були його жаданя, бо ректором міг бути й жонатий або вдовець в родиню, а тому й він, хоч і безженний, мав право жадати від Гефліха харчу на тільки осіб, кілька буває пересічно в родині. Таксамо й бенкети обовязаний був улажувати Гефліх, бо-ж ректор мусить прецінь належно репрезентувати свій уряд і не може із своєї платні покривати репрезентаційних видатків. Консисторія, видко, признала слушність Лаврівському, бо Гефліх вніс зажалене до перемиського єпископа й митрополита-номіната Левицького. Левицький приказав Лаврівському заспокоїти Гефліха, щоб він своїми наріканями в семинарії перед питомцями і по місті перед знайомими не ширив згіршеня з образою осіб, яких Лаврівський гостив у себе²⁾.

Не обійшлося в 1815 р. й без догани від консисторії й від Левицького за брак нагляду і карности в семинарії³⁾. В виказї укінчених богословів дав ректорат лиху ноту з обичаїв С. Ліхновському. Консисторія не хотїла допустити Ліхновського до свячень, а він, оправдуючись, покликував ся на те, що за час його студій не було ніякого донесеня на нього. Наслідком того консисторія закинула Лаврівському поблажливість⁴⁾. По чий стороні була вина, не знаємо. Запримітити одначе треба, що Ліхновський лиш один рік оставав під проводом Лаврівського, а за той час Лаврівський не міг еще належно пізнати питомців.

1) Ibidem.

2) Ibidem.

3) Відповідь Левицького з д. 19/2 1816 ч. 16. М. 6.

4) Ibidem.

Ворожий настрій Левицького в відношенню до Лаврівського почав проявляти ся вже від початку 1815 р. Перемиська консисторія зробила якісь закиди Лаврівському в письмі з 18 мая 1815 ч. 627. Левицький долучив „ad calcem dicti decreti“ загрозу, що в разі непоправи буде старати ся усунути його з ректорства¹⁾.

Загроза Левицького не була пуста. Озвав ся на неї й М. Гарасевич, що стояв на чолі львівської консисторії. Гарасевич витяг на верх справу пожертвована бібліотеки Лаврівського для митрополії, тому що Лаврівський свого приреченя не виконував. На порученє Гарасевича консисторія повідомила його, що запис приняла й просила — приспішити зреалізоване. Тоді Лаврівський зажадав, щоб йому доручено відданий в 1813 р. катальої бібліотеки. Гарасевич, підозріваючи Лаврівського в якихсь хитрощах, поручив дати йому лиш копію катальога, а первопис, хоч і не підписаний, задержати. Коли-ж Лаврівський усі устні й писемні візваня до підписаня катальога і зробленя формального легату збував нічим, Гарасевич казав акти тої справи зібрати й визначивши Лаврівському реченець, загрозив предложенем актів висшим властям²⁾. Чому Лаврівський не сповнив приреченя, трудно вгадати. Але трудно й припустити, щоб у нього був справді намір зломити його. Тоді він еще не позбув ся аспірацій на висні достоїнства і знав добре, що Гарасевич скомпромітував би його сильно в очах губернії і придвірної комісії, виконавши свою загрозу. Найправдоподібніше стримувала його від передачі бібліотеки відомість, що не все в ній набуте коректно³⁾.

Ще в 1797 р. побивались передові Українці о дозвіл на заснованє української друкарні, а головнє заходив ся коло того Сабатовський. Тоді була пекуча потреба друкарні. Єстувала правда, друкарня при Ставропіїї, але при занепаді Братства не відповідала своїй задачі. Сабатовському залежало головнє на друкованю шкільних підручників для українського Інститута. Хоч заходи Сабатовського підпирали обі консисторії і богословський факультет, губернія відмовила, просьбі. Справа заснованя

¹⁾ Ibidem.

²⁾ Лист Гарасевича до Левицького з д. $\frac{9}{1}$ 1816 і з $\frac{5}{3}$ 1816. М. 6.

³⁾ В. Щурат: З історії памяток нашої культури. („Діло“ 1913, ч. 278).

друкарні стала ся знову актуальною в часі ректорату Лаврівського.

Дня 1 падолиста 1815 р. вніс Лаврівський просьбу до цісаря о дозвіл на засноване друкарні при генеральній семінарії. Від ревіндикації Галичини і Володимирії — писав він — поступ наук не приніс сподіваної користи навіть при батьківській печаливості цісаря й губернії та при ревности талановитої молодіжи. Головною причиною того брак відповідних друкарень. Шідлер занімаєть ся виключно друкованем патентів і обіжників, а Шнайдер друкує німецький і польський двотиждневник. Ставропільська друкарня, котра недавно відшукала свій виключний привилей без огляду на евенгуальні шкідливі наслідки його для літературної публіки, при своїх внутрішніх недомаганнях ледви чи піднесесть ся коли на степені досконалости. Друкарні в Перемишлі і Тернополи убогі й марні. Наслідком того, на приклад, польська і церк.-славянська Біблія в Галичині така рідка й дорога, що священникови тяжко її докупити ся. Рідко де можна набути книжку морального й катехитичного змісту. Не друкують ся ані проповіді, ані гомілії, а інші книжки теж неввичайно дорогі. Тому й духовенство при браку парохіяльних бібліотек набути в школах і семінарії науку по кількох роках найчастійше забуває. Галицькі учені (Феслер, Гакет, Рорер) мусять друкувати свої писаня в заграничних друкарнях, або резигнують зовсім із наукової праці. Тому й сам петент не міг надрукувати свого польського перекладу пастирського богословія й кількох інших писань. Друкарня, яка давала би духовним і світським людям потрібні й дешеві книжки, а также ставала би в пригоді авторам, є дуже пожадана. Петент готов заложити її власними коштами при ген. семінарії. Зобовязуєть ся на свій кошт удержувати фахового управителя друкарні. Хочє рівнож подбати про німецькі, латинські й польські, а згодом і про церк.-славянські та грецькі черенки й усяке друкарське зналіб'я. Всякий дохід із друкарні обертати-ме на удосконаленє її. Буде під наглядом цензури друкувати не лиш богословські, але й позиточні світські книжки, без огляду на більший чи менший покуп їх. Коли поставить друкарню на бажаній висоті й забезпечить їй відповідний фонд, зробить із неї дар ген. семінарії. Бажав би тільки, щоб та друкарня була названа потім іменем свого основателя й посідала всі права і привилєї друкарень університетських і інститутських.

Консисторія віднеслась до того проєкту Лаврівського неприхильно. Крилошани (передовсім Гарасевич) підозрівали, що йому влізло в голову „іак wóz siano“ перемиське єпископство, та що він своїм проєктом хоче собі промостити до нього дорогу так, як колись записом бібліотеки до ректорства. Побожував ся Гарасевич, „щоб такий чоловік, від якого ніколи справді не можна сподіватись добра, не втис ся бічними дорогами, як Костецький“ (звісний перемиський єпископ-номінат, котрого остаточно до єпископства не допущено¹). Консисторія рада булаб сама відкинути просьбу Лаврівського, але щоб надати відкиненню значіння й поваги, переслала її до рішеня перемиському єпископови, тоді вже номінатови-митрополитови Левицькому. Той убив проєкт Лаврівського в зароді. Скористав з нагоди і вірний підшептам Гарасевича виписав Лаврівському обємисту проповідь. Просьба — писав Левицький — недопускаема, бо ректор не покликаний до ставляня таких проєктів. Просьба „нерозумна, нерозважна, арогантна“. Вже у вступі являєть ся такою, коли Лаврівський каже, що від часу прилученя Галичини до Австрії нема в науках того поступу, якого слушно належало би сподівати ся. Як раз від тої пори бачимо в Галичині великий поступ, великий приріст образованих людей, духовних і світських. Сам петент набув прецінь висшу просвіту в галицьких школах того часу. Не має він права кидати каменем на красві друкарні, забуваючи про їх заслуги. Яких то своїх творів не міг у них надрукувати? Чванив ся, правда, перекладом Фрінта, історією українського народа, катихизмом, перекладом пасторальної, але на чваньбі скінчилось. Не винні тому друкарні. Піллер і Шнайдер зовсім слушно не хотіли друкувати перекладу пасторальної, коли петент хотів мати друк за пів-дармо. І зі ставропільської друкарні не виходила ніяка шкода для суспільности. Противно, вона дала церквам тисячі книг, дала школам потрібні учебники. Зреформована скорше відповілаб висшим вимогам, ніж проєктована друкарня петента. Заява, що петент заложить друкарню власним коштом, пуста, бо відкиж гроша на се набрав? Від батька, вбогого пароха, не міг дістати, коли той батько образував його в семинарії задля вбожества на державний кошт. Коли-ж батько полишив масток²), то нехай петент зверне релігійному фондови кошт свого удержаня в семинарії. Коли хотів

¹) Лист Гарасевича до Левицького в д. $\frac{5}{3}$ 1816. М. 6.

²) Помер д. $\frac{8}{1}$ 1813 в Смільнику.

друкувати переклад пастирського богословія, то оголошував ізза недостачі гроша передплату; на засноване-ж друкарні то вже має фонд. Хиба здобув його кумуляцією катедр, не допускаючи до них інших кандидатів. Колиж таким способом призбирав гроша, то справджується поголоска, що він, будучи захланним на гроші, брав їх від студентів за добрі ноти, від кандидатів на парохії за конкурсні экзамени і т. ин. За гріш, що приносить йому нечесть, не повинен хиба закладати друкарню. Не має значіння його заява про евентуальне записане друкарні для ген. семинарії, бо обітниць не додержує. Не віддав ще бібліотеки львівській капітулі. Замість робити семинарії пусті обітницї, волів би виконувати свої обовязки. Богослови виносять із семинарії найліпші ноти, а нічого не вміють. Хоч уже від давна введена в семинарії наука обрядів і української мови, та хоч науки української мови петент підняв ся добровільно, мають богослови тільки в свідоцтвах добрі ноти, а знати не знають нічого. Писати по українськи не знає ніхто з них, їх читане повне помилок, так що при богослуженю згіршає вірних. Нема й доброго нагляду в семинарії. Богослови не набирають ся там світової оглади, хиба що з дому її виносять. По укінченю семинарії питомці в більшій часті не вміють ані ходити, ані стояти, ані говорити, ані старшим пошану віддати. Семинарією належалоб більше зайняти ся ректорови, щоб не треба його усувати. Вкінці удїляє Левицький Лаврівському таких канонїчних упімєнь: 1) щоб не чванив ся вченостю, бо її не має; 2) щоб не стояв уперю при своїх гадках, а вислужував і других, бо вкертостю та завзятем придбав собі багато ворогів; 3) щоб до гадки інших людей не був байдужний, бо такий стоїцизм чести йому не приносить; 4) щоб не чванив ся своїми ділами. Чванить ся тим, що займав багато катедр, бо не мав на оці пожитку студентів, але чваньбу. Чванить ся багатою бібліотекою, але й сам не знає, які книжки в нїй має. Чванить ся лиш тим, що подарує бібліотеку капітулі, бо обітницї не додержав і Ангеловича обманув. Своїми творами нехай не чванить ся, бо з них ні один не побачив світла дня. Таксамо тільки чванив ся, що буде навчати питомців української мови. Щоб почванитись, залучує він усе до своїх подань копицю свідоцтв і вчислює свої 50-літні заслуги. Лиш хвальбу зраджує просьба о дозвіл на засноване друкарні. Між тим не знає ані німецької, ані польської мови, що засвідчує невдачний переклад пасторальної. Нехай отже закине погану чваньбу. За вірець, яким

повинен бути ректор, може послужити йому Ангеллович. 5) Нехай позбудеться скупарства і захланности на гріш. Сю своєю пристрасьтю показав у кумуляції кафедр, у погоні за побічними жерелами доходу, в проєкті заснованя друкарні. Про його скупарство свідчать спори з Гефліхом. Нехай отже вистерігаєть ся ся скупарства, жерела всего зла. 6) Нехай стараєть ся зеднати собі людей, бо має всюди лиш ворогів. 7) Нехай памятає на слова: „Sacerdotēs tui iudent veritatem“ і передаєть приречену бібліотеку митроп. капітулі. 8) Нехай покінчить переклад пасторальної. Словами: „exuat veterem, induat novum hominem“ кінчить ся письмо Левицького¹⁾. Вяслав його Левицький до Гарасевича, а Гарасевич поручив передати Лаврівському за посвідкою одержаня.

Гарасевич побоював ся, що Лаврівський готов вислати просьбу прямо до цісаря з поминенем консисторії. Тому збирав еще дальше закиди против нього²⁾. Та воно вже ні на що не придало ся, бо Лаврівський закинув зовсім гадку про друкарню. Щоб хоч у часті осолодити Лаврівському гірку чашу, вислав йому Левицький в дарунку зеркало. Еще більше озлив ся Левицький, коли довідав ся, що Лаврівський, прочитавши його письмо, сказав: „že się z tego wszystkiego śmieje“³⁾.

Мотиви, якими Лаврівський оправдував потребу заснованя ще одної друкарні у Львові, були оправдані. Майже рівночасно з Лаврівським домагав ся ліцейний сенат у губернії і придвірної комісії просвіти дозволу на засноване друкарні та книгарні при ліцею. Дві книгарні (Шнайдра і Піллера) — писав референт сенату — займають ся виключно друком урядових формулярів, оповіщень і часописів, а книгарні спроваджують переважно твори польські і французькі, а дуже мало німецьких. Сам ліцей буде потребувати ще доволі книжок і вже з їх друку зможе удержуватись друкарня і книгарня⁴⁾. Просьби сенату придвірної комісії не узяли. Львівські друкарі, маючи за собою губернію, зуміли не допустити до заснованя нової друкарні.

Відповідь Левицького інтересна з огляду на відношене його до Лаврівського. З кожного реченя пробиваєть ся ненависть до

¹⁾ Відповідь Левицького з д. $16\frac{1}{2}$ 1816, ч. 16. М. 6.

²⁾ Лист Гарасевича до М. Левицького з д. $6\frac{1}{3}$ 1816. М. 6.

³⁾ Лист Гарасевича до М. Левицького з д. $11\frac{1}{4}$ 1816. М. 6.

⁴⁾ Finkel: op. cit., ст. 201.

Лаврівського. Маєть ся вражінє, що полагоджуєть ся тут особисті порахунки. Злогад стверджують слова Гарасевича: „Jeżeli X. Ławrowski o drukarni podał pismo, to zrobił krok najniezroztropniejszy — i dał nam powód, że się musi o nim powiedzieć wszystko“¹⁾. І справді, в відповіді Левицького знайшли ся навіть очевидні сплетні на Лаврівського. Левицький зненавидів Лаврівського ще тоді, як оба були вчителями, за те, що спосібности Лаврівського більше цінено. Кривим оком глядів Левицький на те, як Лаврівський збирав багату бібліотеку і щадив гріш, якого в Левицького все було за мало. Обурювало його дуже, коли крилошани (Гарасевич і ин.) доносили, що Лаврівський не слухає консисторії і його приказів. Ледви Левицький покінчив довгу боротьбу з номінатом на перемишське єпископство, І. Костецьким, як нараз виступив ненависний Лаврівський з просьбою прямо до цїсаря о дозвіл на заснованє друкарні. Гарасевич, маючи всю надію, що по поваленю Костецького не мине його єпископська катедра, налякав ся, щоб Лаврівський не звернув на себе уваги правління і не втис ся бічними дорогами. Остерігав задалегідь Левицького, що Лаврівський іде „dziś w ten sam trop o Biskupstwo, iak biblioteką o Rektorstwo“ і радив мати на поготівлі все, чим би можна його заходи спараліжувати. Побоював ся того самого й Левицький. Він бажав видіти єпископом у Перемишлі особу, яка у всім далаб собою кермувати, а Лаврівський не був такої вдачі. Такі причини зложились на те, що Левицький не допустив до заснованя друкарні при семинарії.

Зробив Лаврівський, правда, тактичну похибку, пишучи як „allerunterthänigst Gefertigter“ в просьбі до цїсаря про малий поступ наук від часу ревіндикації Галичини. Хоч і назвав причиною того недостачу друкарень, одначе посередно вказав на недбайливість правління, бо ще в 1797 р. добивались Українці безуспішно дозволу на заснованє нової друкарні. Закиди Лаврівського під адресою львівських друкарень оправдані. Доказом того майже рівнозвучний висказ ліцейного сенату в просьбі о заснованє ліцейної друкарні. Левицький добре знав про зле уладженє і перетяженє львівських друкарень від Могильницького, котрий мав великі клопоти з друком шкільних підручників у Піллера²⁾. Про ставропігійську друкарню сам Левицький каже,

1) Лист Гарасевича до М. Левицького з д. $\frac{5}{3}$ 1816. М. 6.

2) Лист Могильницького до М. Левицького з д. $\frac{16}{3}$ 1820. М. 6.

що вона знаходить ся в занепаді. Лаврівський виступив против заходів Ставропітії в цілі одержаня „privilegium exclusivum“ і заявив, що з того моглиб вийти шкідливі наслідки для дїтературної публики. Левицький перекутив той висказ так, будьто би Лаврівський сказав, що із ставропітійської книгарні вже вийшли якісь шкоди для публики. Надії Левицького на удїпшеня в тій друкарни були безпідставні. В р. 1829 Снігурський купив друкарню в Перемишли, бо ставропітійська не давала добрих друків, ані світських, ані церковних¹⁾. Про закид, що Лаврівський не повинен мати гроша на друкарню, скажу на иншім місци. Справді слабою стороною Лаврівського було, що не виконав приреченя в справі бібліотеки. Але Левицький в справі друкарні міг зажадати, щоби пропозиція Лаврівського не була написана „verbis ambiguis“, двозначно, але рішучо і ясно. Тим часом він чіпав ся всего, щоб лиш доказати, що просьба Лаврівського недопускаема.

В відповіді на просьбу о дозвіл на засноване друкарні вилаяв Левицький Лаврівського й за переклад пастирського богословія Райхенберґера. Парохи, що зложили передплату, жалувались перед Левицьким, що вже четвертий рік минає, а перекладу ще не одержали. В жовтні 1815 р. ушїгнув Левицький Лаврівського через архидїякона Давидовича. Лаврівський оправдував ся, що за гроші з передплати купив папір і він уже два роки лежить, бо Шіллер не може забрати ся до друкованя пасторальної, друкуючи для тернопільського округа обїжники, а в Шнайдра черенки збиті друкованем часописів. Пасторальна мала друкувати ся в Перемишли²⁾. Одначе ще при кінци 1815 р. працював Лаврівський над парафрастичною перерібкою II части. Левицький 16 лютого 1816 р. закинув йому, що не друкарі, але його захланність і скупарство спрчинили опізнене друку, бо сам собі закупивши папір, добивав ся у друкарів друкованя пасторальної за дуже низьку ціну. Левицький рішучо візвав Лаврівського, щоб надрукував переклад і розіслав передплатникам, бо в противнім разі приневольть його до звороту предплати³⁾. Але все даром. Лаврівський мабуть сам позвертав передплатникам гроші, бо Левицький не упоминав його більше, хоч

¹⁾ Ю. Желеховскій: Іоаннъ Снігурскій, єго жизнь и дѣятельность въ Гал. Русн. Львовъ 1894, ст. 40 і 41.

²⁾ Лист Лаврівського до М. Левицького в д. ¹⁹/₁₀ 1815. М. 6.

³⁾ Відповідь Левицького в д. ¹⁶/₂ 1816. ч. 16. М. 6.

пасторальна й не вийшла. Бібліограф Левицький згадує про неї. Інформував ся у крилошанина М. Малиновського, котрий йому заявив, що Лаврівський не встиг надрукувати пасторальної задля невідомих причин¹⁾.

Ізза харчу повставали в 1816 р. в семінарії все якісь заворушення. Консисторія підозривала, що сам Лаврівський зі своїми братами веде заряд кухні під фірмою кухаря І. Савицького, котрий тільки десь-колись показував ся. Обжаловував Лаврівського й віцеректор Вен. Левицький о нечисту справу з доставою дров²⁾. В. Левицький очернив Лаврівського мабуть із мести, бо не можна припустити, щоб так досвідний і проворний чоловік, як Лаврівський, пускав ся на обман під оком неприхильного собі віцеректора. Ворожі Лаврівському крилошани постановили скористати в нагоди і завдати йому рішучий удар. Консисторія мала вже готовий вирок на нього: „*censuram suspensionis ab officio ordinum Sacrorum*“³⁾. Плян був обдуманий зручно. Суспендоване булоб підірвало зовсім повагу ректора; скомпромітований він мусів би був уступити з семінарії, хочби й оправдав ся. Одначе йому вдало ся ще в пору зашахувати своїх ворогів. Видячи, що консисторія рада би його втопити в лижці води, попросив державну бухгалтерію, щоб ненадійно перевела обрахунок економічного заряду в семінарії⁴⁾. Около 25 цвітня те сталось; не виказано в заряді найменшої неправильности. Мусіла й консисторія здержати ся з суспендованем і плян зломана Лаврівського розбив ся.

Ще більшим завзятем запалали крилошани, добачивши в покликуваню бухгалтерійного уряду змагане Лаврівського до незалежности від консисторії⁵⁾. Після статутів капітули з 1813 р. належав ся соборному крилошанинови, хоч би був ректором семінарії, голос і реферат на засідах консисторії. Перші два роки користав Лаврівський з того права лиш принагідно, але побачивши, що в консисторії віє для нього неприязним вітром, зажадав з початком 1816 р. від М. Гарасевича місця й реферату для себе⁶⁾. Вчинив те, хоч і нерадо, Гарасевич, але для семи-

¹⁾ Іванъ Е. Левицькій: Галицко-Руская Библиографія XIX ст. I. ст. 300.

²⁾ Лист М. Гарасевича до М. Левицького з д. ²⁵/₄ 1816. М. 6.

³⁾ Оправдане Левицького на зажалене М. Гарасевича, Миленевича і Ів. Гарасевича перед цісарем (в бруліові). М. 6.

⁴⁾ Лист Гарасевича до М. Левицького з д. ²⁵/₄ 1816. М. 6.

⁵⁾ Ibidem.

⁶⁾ Лист М. Гарасевича до М. Левицького з д. ¹⁹/₁ 1816 М. 6.

нарських справ визначав окремі засідання консисторії й не запрошував Лаврівського до участі¹⁾. Інші члени консисторії були тої гадки, що Лаврівському не прислугує право участі в засіданнях консисторії, бо як ректор він підчинений їй. Колп-ж губернія рішенем з 12/1 1816 ч. 959 заборонила Іванови Гарасевичеви брати участь у засіданнях консисторії тому, що рідний брат його, Михайло, був генеральним вікарієм, крилошани рішили не допустити й Лаврівського до участі в засіданнях. Підозрівали, що то Лаврівський спричинив губерніяльну заборону. Він, не знаючи нічого, невдовзі потім явив ся на засіданню. Тоді всі крилошани накинулись на нього за упір і непослух і під загрозою суспендованя „*ab exercitio ordinum Sacrogrum*“ прогнали з комнати нарад. Сталось те в прияві канцелярійних слуг і консисторських асесорів²⁾. Від того часу не бував Лаврівський на засіданнях консисторії, щоб не наражуватись на подібні наруги.

В літі 1817 р. обжалували Лаврівського перед консисторією два жида: різник Хуна Фляйшер і продавець віктуалів Яків Більбель³⁾. Жалували ся вони, що реставратор Савицький, не заплатив їм 1500 здр. за доставлені в 1816 р. віктуали. Лаврівський мав ручити за Савицького, бо властивим державцем семинарської кухні був він, а Савицький давав лиш фірму. На тій основі жадали, щоб консисторія приневолила Лаврівського до заплати. Консисторія письмом з 18/10 1817 ч. 2596 віввала Лаврівського, щоб оправдав ся. Рівночасно внесли жида зажалене й до М. Левицького і той письмом з 1/11 1817 ч. 433 зажадав также оправданя від Лаврівського. Лаврівський прикликав Савицького і той дня 6/11 1817 в прияві другого віцеректора Симеона Вислоцького заявив, що він, а не ректор, був державцем семинарської кухні, і що Лаврівський лиш тому ручив за нього, бо кавція (1000 здр.) була тоді ще чиста. Жида мали тільки тому чіпати ся ректора, що Савицький на разі не міг заплатити їм⁴⁾. Відпис заяви Савицького долучив Лаврівський до свого оправданя⁵⁾. Левицький і консисторія муєли приймати оправдане Лаврівського, хоч дальше підозрівали, що він таки був державцем семинарської кухні в 1816 р. Здогад їх не був зовсім безпідставний. Промовляв би за тим факт, що Савицький

1) Ibidem.

2) Бруліон оправданя М. Левицького в д. 22/6 1822. М. 6.

3) Скарга жидів без дати, доручена Левицькому д. 1/11 1817. М. 6.

4) Відпис заяви Савицького. М. 6.

5) Оправдане Лаврівського з д. 17/11 1817. М. 6.

лиш раз на тиждень являв ся в семинарській кухні, котроку управляли брати Лаврівського. Лаврівський, очевидно, хотів дати братам спромогу дещо заробити при семинарії. Але вони не конче добре господарили, бо спричинювали в семинарії „ustawiczne Auftruty ze strony wiktu“, що підкопувало повагу брата-ректора¹). Тому вже в 1817 р. хтось инший обіймив державу кухні в семинарії.

В 1813 р. поручив був Ангеллович семинарській управі вести в неділю і свята питомців на богослуження до церкви св. Юра, щоби практично пізнавали і вчились обрядів. Весною 1818 р. Лаврівський просив консисторію, щоби звільнила їх від того. Тому що гр. кат. священникам вільно женити ся, — писав Лаврівський — збираєть ся в церкві св. Юра багато всілякого жіноцтва, щоб розглянутись і себе показати. Замість побожної контемпляції в церкві в часі богослуження відбуваєть ся взаїмна обсервація; питомці роблять крадьки знайомости й під усякими позорами випрошують ся на відвідини, що відриває їх від правильної науки. Миленевич перефорсував на засіданю консисторії своє внесенє, щоб жаданя Лаврівського не узглядити. Справа оперлась о Левицького. Досліди його в тій справі виказали слушність домагань Лаврівського і при кінци 1819 р. звільнено питомців від участі в святоюрських богослуженнях²).

В 1818 р. новопоставлений перемиський єпископ Іван Снігурський поручив Лаврівському, щоби предложив йому виказ (tabellas individuales) перемиських питомців. Лаврівський вчинив те, але в кінцем року не предложив уже виказу перемиських питомців Левицькому. Діткнуло те Левицького і він в листі з д. 29/11 1818 вчинив Снігурському докір, що мішаєть ся в обсяг його діланя, бо до тої пори до митрополита належав безпосередний нагляд над питомцями обох єпархій. Снігурський в листі з д. 6/2 1819 (написанім в справі місії в Дальматії) звалив цілу вину на Лаврівського, будьто би він сам не хотів предклати Левицькому виказу перемиських питомців³). Левицький мусів добачити в тім свідоме ігнорованє своєї суверенности і певно не пожалував Лаврівському докорів.

В Перемишли правительство робило приготіваня до заснованя латинського богословського Інститута (studium domesticum)

¹) Лист Гарасевича до М. Левцького з д. $\frac{25}{4}$ 1816. М. 6.

²) Бруллон оправданя Левицького на важаленє крилошан з д. $\frac{20}{6}$ 1822. М. 6.

³) Лист Снігурського до М. Левицького з д. $\frac{6}{2}$ 1819. М. 6.

при латинській консисторії. Латинські і гр. кат. ординаріяти оглядалися за кандидатами на професорів. Снігурський знав за душевне бажане Левицького позбутися Лаврівського з семинарії. Тому не радив Левицькому пропонувати на професорів Венедикта Левицького і Григорія Яхимовича, що могло би потягти за собою утрату катедру у Львові, а вказував на Лаврівського словами: „Czy nie byłby kto taki, qui promoveretur, ut amoveretur, na przykład w Seminarjum“¹⁾. І Снігурський рад був усунути Лаврівського з семинарії, бо не був вдоволений його семинарською управою²⁾. Левицький охотно згодився на проєкт, а Снігурський переймив на себе завдання намовити Лаврівського, щоб старався одержати катедру в перемиськім Інституті. Дня 4/5 1819 р. був Лаврівський в Перемишлі і тоді вичитав йому Снігурський „verba veritatis“ та порадив перенестися на богословську катедру і канонікат до Перемишля. Лаврівський пристав на те й рішився просити в Левицького трохмісячної відпустки, щоб мати змогу розглянутися наперед у Перемишлі. Завдяки відповідному представленню Снігурського³⁾ одержав її. В часі свого перебування в Перемишлі в маю 1819 р. купив Лаврівський на публичній ліцитації від камери Смільник, Волю Мигову й Лупків⁴⁾. Докладних вісток про те купно поки що не маємо, є лиш уривочні згадки. Всі три посілості купив мабуть за 4000 злр.⁵⁾ Не представляли вони, правда, тоді великої вартости, бо були то майже самі ліси і не було до них доброго доступу, але купно все таки видасться за дешево. Правдоподібно загіпотекував Лаврівський решту належитости на купленім маєтку, бо ще в 1835 р. був він обтяжений довгом до 6000 злр.⁶⁾. Тоді-ж або трохи пізніше купив Лаврівський в Воли Миговій від шляхтичів Волянських фільварок із шістьма підданими коло церкви за 6000 злр⁷⁾. Вернувши до Львова, не просив уже відпустки, а Снігурського повідомив, що не вдовольниться самою катедрою без посади крилошанина-проповідника.

¹⁾ Лист Снігурського до М. Левицького з д. $\frac{9}{7}$ 1818. М. 6.

²⁾ Лист Снігурського до М. Левицького з д. $\frac{13}{10}$ 1818. М. 6.

³⁾ Лист Снігурського до М. Левицького з д. $\frac{6}{5}$ 1819. М. 6.

⁴⁾ Лист Снігурського до М. Левицького з д. $\frac{2}{7}$ 1819. М. 6.

⁵⁾ Лист уряду парох. з Воли Мигової з д. $\frac{22}{3}$ 1906. Говорив те 83-літній кривняк Лаврівського, Стетковський, що добре пам'ятав ще Лаврівського.

⁶⁾ Лист Снігурського до М. Левицького з д. $\frac{14}{4}$ 1835. М. 6.

⁷⁾ Ibidem.

В часі побуту в Перемишлі Лаврівський просив латинську консисторію надати йому катедри пастирського і морального богословія, але обі ці катедри призначено вже кому іншому. Осталась ще катедра біблійних студій Н. З. Щоб її одержати, мусів би був приступити до конкурсу, а того собі не бажав, бо вже, як писав до Снігурського, відвик.

Хоч Снігурський побоював ся, що буде мати з ним не мало мозоли, з огляду на семінарію він таки рішив ся сам, навіть без подання Лаврівського, запропонувати його „ex officio“ на канонікат у Перемишлі¹⁾. Поки-що вичікували Левицький і Снігурський нетерпеливо подання Лаврівського. Одначе Лаврівський, хоч у двох листах запевнював Снігурського, що подасть ся, не вносив поданя²⁾. Укінчені богослови з перемиської єпархії говорили Снігурському, що Лаврівський здержуєть ся з поданем, доки правительство не потвердить його закупна. Снігурський побоював ся, щоб Лаврівський не покрутив чого, бо — мовляв — „zawsze on ten sam bałamut zostanie“ і „dał się już dosyć poznać ze swey obłudy“. Ще більше стрівожило Снігурського, що Цайзль мав до когось у Перемишлі написати, що Лаврівському треба буде з кінцем серпня приступити до конкурсу, а звісно, що Лаврівський застерігав ся против того³⁾. Успокоїв його що-йно лист Лаврівського, в котрім доносив, що невдовзі сам буде в Перемишлі. Снігурський надіяв ся, що чейже Бог його натхне для добра семінарії⁴⁾. Бажане Снігурського і Левицького вкінці сповнило ся. Лаврівський, надумавшись, рішив ся уступити з ректорства. Просив 4/10 1819 Левицького, щоби прихильно конкомітував просьбу його до латинського єпископа в Перемишлі, Голашевського, в справі катедри біблійних студій у перемиськім Інституті⁵⁾. Рівночасно просив придвірну комісію просвіти надати йому скромну посаду крилошанина-проповідника при перемиській капітулі⁶⁾. Левицький радо підпер обі просьби, а в конкомітації просьби о канонікат 9/11 1819 ч. 99 зазначив, що нетент не може виконувати дальше обовязків

1) Лист Снігурського до М. Левицького з д. 2/7 1819. М. 6.

2) Ibidem.

3) Лист Снігурського до М. Левицького з д. 23/8 1819 і лист із д. 11/9 1819. М. 6.

4) Лист Снігурського до М. Левицького з д. 29/9 1819. М. 6.

5) Просьба Лаврівського до Левицького з д. 4/10 1819. — Просьба його до Голашевського з д. 4/10 1819. М. 6.

6) Прот. львівськ. консист. з р. 1819, ч. 99.

ректора ізза тяжкого ревматизму, а вповні кваліфікуєть ся на згаданий канонікат [„quod et meritis et qualitatibus ad consequendum Stallum in Capitulo Premisliensi necessariis instructus sit“]¹⁾.

Не дуже радо вносив Лаврівський подане, бо як ректор користував ся „*insigni salario, quali nullus in officio dioecessano constitutus*“²⁾, а до Перемишля треба було переносити ся на меншу платню. Між тим заведено вже 24/11 1819 в Перемишли богословські студії, а Лаврівський ще не мав декрету. Він був певний, що одержить катедру без конкурсу, бо писав до Снігурського, що перед січнем 1820 р. не може виїхати до Перемишля з огляду на шконтр семинарської каси і тому хотів посилати свої записки, щоб о. Михальчик із них міг викладати. Але Голашевський поручив суплентуру катедри біблійних студій Н. З. Кубаєвичеві³⁾. Тому, що еще не прийшов декрет, Лаврівський остав ся дальше у Львові. Канонію в Перемишли надіав ся він рівнож дістати, бо саме оперожилась по Олексі Ступницькім, що обіймив провід місії в Дальматії, а поки що виїхав з порученя Левицького на Буковину в справі унії.

Подане Лаврівського було вже дуже на часі. Левицький хотів уже звернутись до придвірної комісії просвіти, щоб його усунула, але в останній хвили здержав ся. Підпер, правда, стараня Лаврівського, але не без того, щоб не обкинути його замітами в листі до якогось радника в Відни з 4/11 1819 р.⁴⁾ Брак йому таки — писав Левицький — при всіх наукових прикметах і остаточно добрих обичаях тої ревности і розваги, якої треба ректорови.

В часі, коли те все діялось, більшість крилошан в наслідок острих перепалок з Левицьким здержалась від полагоджуваня консисторських справ. Тоді Левицький в конечности визначив Лаврівському реферат у консисторії, але з кінцем 1819 р. звільнив його на власну просьбу від участі в засіданнях, бо Лаврівський не міг дати ради обовязкам ректора і консисторського референта. З того часу полишив ся один його реферат у справі народного шкільництва. Замітний він тим, що дає нагоду пізнати погляди Лаврівського на середники до подвигнення

1) Бруліон Левицького в д. $\frac{9}{11}$ 1819, ч. 99. М. 6.

2) Відповідь Левицького в д. $\frac{16}{2}$ 1816, ч. 16. М. 6.

3) Лист Свігурського до М. Левицького в д. $\frac{30}{11}$ 1819. М. 6.

4) Лист Левицького в д. $\frac{4}{11}$ 1819 до якогось радника. М. 6.

народного шкільництва. Ще в часі завзятої боротьби з губернією й лат. гієрархами о українську викладну мову в народних школах, збирали обі гр. кат. консисторії статистичні матеріали з обсягу народного шкільництва. На основі таких матеріалів зладив Лаврівський реферат і поставив на консисторськiм засіданню 3 липня 1818 р. внесенє, щоби звернутись до губернії в цілі приневолєня деяких доміній болєхiвського деканату до будованя шкiл, а болєхiвському деканови Корецькому і тамошним священникам уділити суворої догани за легковаженє шкiльної справи. Взором для них радиє Лаврівський поставити тих священників, які, не маючи шкiльних будинків, у власних хатах самі вчать сiльську молодiж, як парох Іванкова Антiн Уранович, котрому консисторiя висказала за те горяче признанє. При голосованю впало внесенє Лаврівського. Рiшено видати лиш відповідний обiжник до духовенства цілої архидієцєзії. Уложив його Лаврівський, використовуючи гадки висказані в своїм рефераті¹⁾.

Побiч ректорських занять Лаврівський полагоджував часами й цензурні справи упрошуваний до того губернією на основі порученя консисторії. Дуже недовiрчиво гляділи тодiшні правлячі круги на спроваджувані з Росії церковні і свiтські друки, боячись ширєня мiж українським народом православної пропaганди, якою латинські гієрархи вiчно лякали центральне правительство. Лаврівський саме й надавав ся на цензора церковних і свiтських друків, московських і українських, бо визначав ся широким богословським знанєм і посiдаючи багату бiблiотеку, мав спромогу познайомити ся з церковно-славянською, московською й українською лiтературою. Лiтом 1819 р., на приклад, привiз жид Самуїл Вайншток з Росії великий пакет церковних книг. Лаврівський на приказ Левицького мусiв перевести цензуру до двох недiль, бi губернiя дуже на те напирала²⁾. Хоч і як сильно занятий в семінарії, він зробив те на час.

Справою канонії й профєсури для Лаврівського занiмали ся мiж тим пильно його поневiльні опікуни, Снiгурський і Левицький. Дня 2 сiчня 1820 р. вислав Снiгурський через губернiю до придвiрної комісії просвiти пропозицію кандидатів на канонію і поручав горячо кандидатуру Лаврівського. Ще й нарочито не згадав нічого про катедру, тiльки просив пiдвисшити відпо-

¹⁾ Реферат Лаврівського в д. $\frac{3}{7}$ 1818. М. 6.

²⁾ Прот. львiв. конс. 1819, ч. 120.

відно платню для крилошанина-проповідника¹⁾. А рівночасно він пильно вивідував ся, чи Лаврівський случайно не задумує чого, що могло би спинити його перенесенє до Перемишля. Для прискореня-ж справи написав лист до Юстля, Лянґа і Венцля в придвірній комісії просвіти з просьбою, щоб йому надано катедру в Перемишлі без конкурсу²⁾. Тому й дуже стрівожив ся вісткою, що Лаврівський наслідком смерти матери змінив свою гадку й мав навіть висказати ся, що колиб не міг остати ся в семинарії, то має надію примістити ся при митрополичій капітулі³⁾.

Саме тоді доїздив часто до Львова Іван Могильницький, щоб наглядати друк свого букваря, до чого не міг нікого иншого зобовязати. Але скорітувавши перший аркуш, переконав ся, що то не легка справа. Тому звернув ся до Лаврівського, просячи помочи, а Лаврівський не відмовив її. Перед Могильницьким він зрадив ся, що мабуть не піде до Перемишля, бо сподієть ся одержати катедру польської літератури на львівськїм університеті⁴⁾. Чи Лаврівський справді робив які заходи в цілі одержаня катедри польської літератури, не знаємо.

Нерішучість Лаврівського в справі обнятя катедри і канонії в Перемишлі спонукала Левицького до строгійшої контролі дисципліни в семинарії. Левицький все знав докладно про всі наміри Лаврівського. Обурила його дуже вістка, що Лаврівський думає остати ся у Львові при консисторії. Тому за всяку ціну рішив ся позбутись його з семинарії і тим способом спонукати до обнятя катедри й канонії в Перемишлі. Почав завзято допикати Лаврівському, щоб приневолити його до уступленя з ректорства. В тім були йому помічні члени семинарської управи, в котрій уже й наступили зміни. При кінци 1818 р. виїхав префект Іван Честинський на місію до Дальматії, а його місце заняв Яків Честинський. Уступив з першого віцеректорства з кінцем 1819 р. Венедикт Левицький. Між ним і Лаврівським відносини від пори безосновного очернення в 1817 р. стали ся неможливі й Левицький мусів уступити, але мешкав дальше в семинарії. Місце його займив Семен Вислоцький, другий віцеректор. Невдовзі уступив і Яків Честинський, діставши адмі-

1) Лист Снігурського до М. Левицького з д. $\frac{8}{1}$ 1820. М. 6.

2) Лист Снігурського до М. Левицького з д. $\frac{8}{2}$ 1820. М. 6.

3) Лист Снігурського до М. Левицького з д. $\frac{6}{4}$ 1820. М. 6.

4) Лист І. Могильницького до М. Левицького зі Львова д. $\frac{16}{3}$ 1820. М. 6.

ністрацію парохії св. Параскевії. Третім префектом побіч Стефана Теліховського і Онуфрія Криницького став Антін Теліховський¹⁾). Вислоцький, Венедикт Левицький, Криницький і Ст. Теліховський доносили митрополитови про кожну провину питомців безпосередно. Він користав поквално з доносів та не щадив доган і погроз Лаврівському, хоч найчастійше не він був винен, але донощики²⁾). Тай не обмежував ся Левицький до самих погроз, бо таки й обжалував Лаврівського перед губерннією³⁾).

Ректорство стало ся вкінці для Лаврівського жерелом вічних упокорень і переслідвань. Воно підкопувало сильно його здоровле. Дня 21/4 1820 р. Лаврівський попросив у Левицького трохмісячної відпустки⁴⁾ а другого дня зложив лікарське свідоцтво, щоб Левицький не ставляв перепон⁵⁾). Левицький доніс губерннії, що Лаврівський зажадав відпустки саме тоді, коли відкрились різні недоладности в семинарії, які він толерував⁶⁾). Дня 24/5 1820 р. зажадав від Лаврівського поясненія, до яких купелів і коли хоче виїхати, щоб міг видати потрібні вказівки в справі нагляду і заряду семинарії на час його виїзду⁷⁾). Спершу Левицький мав навіть намір звільнити Лаврівського з ректорства. Але за порадою Снігурського⁸⁾ зробив инакше для власного святого спокою. На питаня Левицького дав Лаврівський відповідь того самого дня⁹⁾). Левицький дня 29/5 1820 уділив Лаврівському відпустки і поручив при відїзді віддати економічний заряд Вислоцькому, а дисциплінарний Венедиктови Левицькому в прияві консисторського відпоручника, крилошанина Липницького і відпоручника бухгалтерійного уряду¹⁰⁾). Рівночасно доніс Левицький губерннійальному урядови про уділене відпустки Лаврівському на три місяці й про тимчасові зарядженя в семинарії. В тіж же донесеню просив підперти пропозицію

1) Schem. f. Gal. 1819, 1820 і 1821.

2) Оправданє Лаврівського з д. 18/4 1820, ч. 60, і такеж оправданя його з д. 21/4 1820, М. 6.; письмо М. Левицького з д. 29/4 1820 в бруліоні. М. 6.

3) Письмо М. Левицького з д. 21/4 1820, в бруліоні. М. 6.

4) Прот. львів. конс. 1820, ч. 63.

5) Idem, ч. 64.

6) Письмо Левицького в бруліоні з д. 21/4 1820. М. 6.

7) Письмо Левицького в бруліоні з д. 24/5 1820. М. 6.

8) Лист Снігурського до Левицького з д. 6/5 1820. М. 6.

9) Відповідь Лаврівського в бруліоні з д. 25/5 1820. М. 6.

10) Письмо Левицького з д. 29/5 1820, ч. 74 в бруліоні М. 6.

Снігурського, щоб Лаврівському окрім катедри надано й опорожнену по Ступницькім канонію в Перемишлі. Узгляднене просьби Лаврівського — представляв він — вказане не лиш станом його здоров'я, але й добром семінарії, в котрій хорому ректорови тяжко сповняти всі обовязки¹⁾. Дня 3 червня одержала консисторія іменованс Лаврівського професором бібл. студій Н. З. у богословськім Інституті в Перемишлі. Губернія поручила передати декрет Лаврівському, звільнити його з ректорату й вівзати, щоб по трохмісячній відпустці безпроволочно обіймив катедру²⁾. А в два тижні пізнійше донесла губернія Левицькому, що вона поробила у найвисших властей заходи, щоб Лаврівському надано перемиську канонію. Одначе придвірна комісія поручила ждати найвисшого рішення в тій справі³⁾.

Завдяки добрій раді Снігурського уступив Лаврівський з ректорства спокійно. Радів і Снігурський, що справу усуненя Лаврівського вдало ся полатодити мирно. Залежало йому ще на виеднаню крилошанства для Лаврівського. Правительство не знало, що станеть ся зі Ступницьким. На всякий случай резервовало крилошанство для нього. Снігурський ще побоював ся, що Лаврівський готов зректи ся катедри, як би не одержав канонії, і полишити ся у Львові. Тому дораджував йому просити для себе додатку до професорської платні⁴⁾. Снігурському дуже залежало на тім, щоб Лаврівський уступив ся з семінарії і з очий Левицькому. Вкінці воно стало ся. Під кінець серпня зголосив ся Лаврівський у Снігурського і просив визначити йому помешканє в катедральнім домі. Снігурський висказав, правда, гадку, що перед іменованєм не випадало би занімати крилошанського помешканя, але видячи Лаврівського в колізії, а головно маючи все на тямці добро семінарії, поручив деканови капітули визначити для нього помешканє. Перенесене до Перемишля не пригнобило Лаврівського, навпаки він був досить вдоволений; закуплені маєтки навіть при високім оподаткованю і слабиж урожаях дали йому 10% доходу⁵⁾. В перших днях вересня він перевіз до Перемишля свої движимости і книжки⁶⁾. Дня 16 жовтня:

1) Письмо Левицького з д. $\frac{29}{5}$ 1820, ч. 74 в бруліоні. М. 6.

2) Копія губ. розпорядку. М. 6.

3) Губерн. інтїмат з д. $\frac{18}{7}$ 1820, ч. 33831. М. 6.

4) Лист Снігурського до Левицького з д. $\frac{19}{7}$ 1820. М. 6.

5) Лист Снігурського до М. Левицького з д. $\frac{20}{8}$ 1820. М. 6.

6) Лист Снігурського до Левицького з д. $\frac{6}{9}$ 1820. М. 6.

1820 р. в свято Покрова Пр. Діви виголосив проповідь у церкві св. Юра, останну, неначе прашальну¹⁾.

На час від 1814 до 1820 р. припадає польський переклад частини літопису Нестора. Що Лаврівський справді перекладав Нестора, засвідчують слова Авт. Бельовського: „Znam dwa polskie przekłady latopisu Nestora... jeden śp. księdza Ławrowskiego, kanonika Przemyskiego, do- ciągniony tylko do r. 989, drugi całkowity przez Wagilewicza. Oba dotąd są w rękopismach“²⁾. Висказови Бельовського, котрий безперечно мусів або мати в руках рукопис Лаврівського, або знати про нього з певного жерела, не маємо причини не вірити. А що до часу, коли Лаврівський зладив переклад, можна здогадувати ся, що було то ще перед іменованем Лаврівського почесним членом Наукового Товариства в Кракові, т. є. перед 1820 р. Лаврівський вислав жабуть рукопис до Кракова, наслідком чого й було, по всій правдоподібности іменоване його почесним членом³⁾. Ант. Добрянський є тої гадки, що приписуване Лаврівському перекладу Нестора спираєть ся на якийсь помилці⁴⁾. Але в виду категоричного висказу Бельовського гадка Добрянського може свідчити хіба, що переклад Лаврівського повстав ще перед приїздом його до Перемишля й остав ся Добрянському незвісний. Колиб Лаврівський перекладав Нестора в Перемишли, Добрянський був би з певністю знав про переклад і рукопис перекладу знайшовсь би в капітульній бібліотеці. Перекладу в своїм часі не надруковано, а рукопис запропастив ся. Переклад Нестора мав бути неначе відповідю на закиди губернії і польських учених, які заперечували самостійність українського народа, його культури й мови. Польська суспільність у Галичині, яка тоді мало або майже нічого не знала про значіне Нестора для цілого Славянства, а головно України, мала

1) Бруліон проповіді Лаврівського з д. 15/10 1820. М. б. Окрім тої проповіді, наміждованої по польськи, з років 1814—1820 задержала ся ще „Oratio salutoria“, котру Лаврівський виголосив, витаючи митрополита в семинарії, правдоподібно 1818 р. Обі засвідчують про високо розвинений талант проповідника.

2) Bielowski: Wstęp krytyczny do dziejów Polski. Львів 1850, ст. 77.

3) Rocznik Towarzystwa Nauk. Krak. z uniwersytetem Jagiellońskim połączonego. Poczet nowy. T. III. Og. zbioru t. XVIII. Краків, 1847.

4) Перемишлянинъ, ст. 185.

дістати історичний документ на доказ, що Україна розвинула ся культурно і мовно скорше від Поляків.

На час ректорства Лаврівського припадає також перша його проба уложеня граматики української мови. По скасованю українських викладів показала ся конечно потреба вчити богословів не лиш церковно-славянської мови й обрядів, але й української мови, бо хоч і губернія наказувала, щоб лиш уміючих читати і писати по українськи приймаю до семинарії¹⁾, треба було згодом приймати й таких, що не вміли. Перед 1814 р. уділювано науки української мови в семинарії принагідно. Колиж став ректором Лаврівський, він зобов'язав ся добровільно вчити її питомців. Граматики Смотрицького не міг уживати; з конечности мусів укладати власний підручник, узгаднюючи більше народну мову. Все-ж таки оставало ся в тім його підручнику за багато церковно-славянського елементу й макаронізму, бо богослови мало користали з науки й М. Левицький докоряв в 1816 р. Лаврівському, що з укінчених богословів (з виїмком тих, які ще перед вступленем до семинарії навчили ся по українськи читати і писати) „nullus ruthenice scribere scit; lectio eorum in libris ruthenicis erroribus duris aures populi pro devotionibus congregati offendentibus plena est“. І Левицький мав справді підставу докоряти, коли неопресвітер навіть церковщину перекручував і казав: „продаждъ ти Б҃га і Спаса нашего Іса Хр҃та“, замість: „преподаждъ ти“, або: „причашаетъ съ Братъ Б҃жий“, замість: „ракъ Б҃жий“²⁾. Докір не остав ся без наслідків. Лаврівський прикладав ся що-раз пильнійше до навчання граматики, бо пізнійше не робив йому Левицький ізза науки нових докорів. Сам Лаврівський добачував пізнійше недостачі свого першого підручника граматики, бо по 1820 р. забрав ся наново при помочи „Малоросійской Граматики“ Навловського до написання нової „граматики Руснякской“³⁾.

* * *

Роки 1814—1820 то час безупинної боротьби Лаврівського з консисторією і М. Левицьким. В боротьбі з консисторією він

1) Proth. Conssés. 1799, ч. 1057, 1073.

2) Відповідь Левицького з д. 18/2 1816, ч. 16. М. 6.

3) Уривки тої граматики віднайшов д-р В. Щурат у бібліотеці гр. кат. капітули в Перемишлі й вони оголошені в студії М. Возняка: „Галицькі граматики української мови першої половини XIX ст. Львів 1911, ст. 333—340.

знаходив ще підпору в губерніяльнім і бухгалтерійнім уряді, але против Левицького не мав за собою нікого. Був то за сильний противник. Консисторія, Левицький, а вкінці і Снігурський виступали против Лаврівського головню ізза його управи в семінарії. Коли одначе взяти на увагу ту шестилітню управу Лаврівського в семінарії, то мусить ся признати, що він не був, правда, взірцевим управителем, але й не таким злим і недбайливим, як те представляли святоюрські достойники, а вкінці за їх прикладом Снігурський. В семінарії недостачі були, але й не могло бути без них. Лаврівський не знаходив помочи у молодших членів семінарської управи, що протеговані консисторією самі не виконували точно своїх обовязків, а коли їх Лаврівський упоминав, починали виступати против нього, використовуючи його непорозуміння з консисторією. На тім скоро пізнав ся Снігурський і підчас коли Левицький звальював за всякий проступок питомців вину лиш на Лаврівського, Снігурський звертав увагу йому на те, що „niepodobna aby przynaumniey niektórzuy Superiorowie nie mieli byli iakiey wiadomości o wykroczeniach“¹⁾). Він приписував вину цілій управі²⁾). Ні одному членови тої управи не хотів полишати наглядю семінарії на час виїзду Лаврівського: „Aby w niebytności X. Ławrowskiego rząd w Seminarium iednemu z Wicerekatorów oddać, nie mogę i ia na to się zgodzić; lecz wypadalo by kogoś inszego tam postawić, chociaź ten provisorius Rektor tylko dochodził by do Seminarium“³⁾). Бояв ся Снігурський, як і Левицький, віддати управу семінарії котромусь із тих молодиків, що вічно обжаловували в доносах Лаврівського. Лаврівський зовсім не полишив семінарії в гіршім стані, ніж застав. За його управи раз лиш уділила губернія догани не йому, але префектам, хоч його попередникови Мохнацькому раз по раз робила закиди³⁾). Що Лаврівський не був так злим ректором, як то його вороги представляли, доказом факт, що по його уступленю, семінарія замість підноситись що-раз більше підупадала. Коротко управляв семінарією пупіль митрополита, Венедикт Левицький⁴⁾). Лекше приходилось йому копати яму під Лаврівським, ніж самому по мисли свого покровителя управляти семінарією. Його-ж наслідника Дубовицького мусів М. Левиць-

1) Лист Снігурського до М. Левицького з д. $\frac{6}{5}$ 1820. М. 6.

2) Лист Снігурського до М. Левицького з д. $\frac{2}{7}$ 1819. М. 6.

3) Записки Левицького т. зв. Normalia. М. 6.

4) Schem f. Gal. 1821, 1822, 1823.

кий з кінцем 1830 р. усунути по причині неправильностей в економічному заряді¹⁾. Ліпша була закидувана Лаврівському поблажливість для питомців, ніж масові екслюзії, які лихови не зараджували²⁾. Сам М. Левицький змінював помалу свою гадку про Лаврівського і по 1820 р. що-раз прихильнійше висказував ся про його колишню ректорську діяльність³⁾.

Але нікуди правди діти, слабою стороною Лаврівського була погоня за грішми. Не роздобував він, правда, гроший незаконною дорогою, бо вороги були би вихіснували те, шоби його повалити. Горячкове шукане побічних доходів, яким визначав ся ще за часів учительована, було його прикметою і в часі ректорства. Одначе сплетнею є закид Левицького, будьто би він для здобування гроша надуживав свого урядового становища, брав хабарі. Губернія непохибно булаб зарядила против Лаврівського слідство на основі найслабшого підозріння, а про таке слідство нема нігде і згадки. Тільки тому, що він горячково кидав ся за зарібком, витворилась про нього слава, як про ласого на гріш скупаря і склонного й до хабарства. В міру здобування гроша він ставав ся ощаднійший, а в слід за тим більшало справді його скупарство. Вислідом того були й нетактовні спори з семинарськими реставраторами і сплетні їх на нього. Брудним скупарем він не був. Купно земних посілости і зібране багатой бібліотеки оправдують сильно його погоню за грішми, яку на кождім кроці закидували йому святоюрські достойники. Не збирав він гроша для гроша, як інші, але укладали ся в його підприємчивій голові далекосяглі пляни піднесеня промислу (на приклад гуті й броваря в Воли Миговій, як оповідав Стетковський), пляни культурних фундацій (друкарні, бібліотеки), до чого треба було більших капіталів.

Доказом підприємчивости Лаврівського і зрозуміння духових потреб суспільности є гадка заснованя друкарні при генеральній семинарії. На жаль, убили ту гадку в зароді неоправдані підозріння М. Гарасевича й М. Левицького. Лаврівський міг може й думати собі, що зверне на себе увагу й дочекаєть ся якогось відзначеня чи авансу, але на одержанє єпископства не міг мати надії при ворожим відношеню до нього консисторії й митропо-

1) Консисторські акти з р. 1829, 1830, 1831.

2) Jordans Jahrb. f. sl. Litteratur 1846, стр. 371.

3) Численні ремонстрації Левицького на зажалєня крпшоан від 1821 р.

лита, при браку всяких протекцій в губернії і в центральнім правительстві.

В 1814—1820 р. не оголосив Лаврівський друком ні одного твору. Одначе на письменницькій ниві працював дальше, хоч уядові занятя ставали часто перепоною. Прикrostний багато зазнав ізза перекладу настирського богословія. Неначе судьба його переслідувала. По трудностях зі сторони цензури прийшли трудности з друкованєм. Зібране передплати, що мало усунути їх, викликало нові клопоти. Посипались докори від передплатників і митрополита, насміхи від усіх ворогів. Вкінци й сам Лаврівський переконав ся, що слухачі „Wersyi Jego barzo literalney“ не розуміли. Забрав ся наново до перерібки перекладу. Та не судилось йому виконати намірене. Історія українського народа, переклад книжки Фрінта й малий катехизм остались также тільки проектами. Лиш переклад Нестора дав йому бодай той моральний успіх, що його заіменовано почесним членом „Наукового Товариства“ в Кракові. Праця над тим перекладом мала без сумніву вплив і на формоване національної свідомости в Лаврівського. Кріпшала вона може й завдяки цензурним занятям його, які давали нагоду зустріти ся з закордонними українськими й московськими видавництвами. Доказом кріпшаючої національної свідомости в Лаврівського — його спроба уложеня української граматики, яка булаб підручником для науки української мови, котрої навчати взяв ся питомців добровільно. Доказом набуваня яснійшого погляду на українську мову — його пізнійша постанова переробити її, увільнюючи від переваги церковщини, на основі граматики Павловського.

Вважали сучасні Лаврівського певно дуже спосібним проповідником, коли Ангеллович поручив йому в критичнім 1809 р. виголосити в катедрі патріотичну проповідь, яка зробила вражінє, і коли капітула поручила йому надгробну проповідь на похороні Ангелловича в 1814 р., хоча крилошани знали, що Ангеллович нарікав на нього перед смертю. Одначе Лаврівський був лиш талановитим проповідником, а не письменником. Писав для себе лиш начерк проповіді, який що-йно при виголошеню оживлював реторичною штукаю, в якій вправив ся, будши професором і експортатором. З начерків проповідий Лаврівського віднайшов ся доси лиш один. Мусіло їх бути багато, але вони десь запропастили ся. Про ораторський талант Лаврівського свідчить добре также: „Oratio salutatoria“, де окрім

цвітистого стилю замітне і знане історії української Церкви. Лаврівський з гордістю вказує на славних митрополитів Михайлів, ставлячи їх за взір Левицькому. Не безінтересний теж обіжник до духовенства львівської архієпархії, в котрім Лаврівський заохочує духовенство до заснування шкіл по селах і вказує на хосен, який школа приносить народови. Принюсячи честь авторови, той обіжник рівночасно не конче добре свідчить про консисторію, в котрій імени написаний. Замість домагати ся рішучо від губернії, щоби поручила домініям будувати школи по селах, або щоби бодай спинювала ворожі виступи домінії против заснування шкіл, консисторія вдоволила ся розісланем обіжника до духовенства, яким на нього звалювала цілу просвітну працю по селах.

В сумі літературний дорібок Лаврівського в другій добі його діяльності знову незначний. Незначність його тим замітніша, чим більші були в Лаврівського плани й проекти. Та знаючи вже, серед яких умов життя приходилось йому працювати, ми зуміємо бодай в части оправдати його.

Замкнена в собі вдача, завзяте, потуране лиш власній волі й педантерія не покинули його і в часі ректорату. Підчинених собі членів семинарської управи відтрочував від себе своїми ділами й думками, а святоюрських потентатів зражував собі браком сервілізму. Тим то й мав у Львові довкола себе багато ворогів. Одначе побут у Львові був для нього огневою спробою, з якої завдяки безупинній боротьбі з тяжкими обставинами вийшов таки чистий. Померкли молодечі мрії про висшу карієру, збільшив ся житевий досвід. Лаврівський, виїздячи до Перемишля, справді „*exiit veterem, induit novum hominem*“. Покинувши раз на все львівський ґрунт засіяний інтригами, сплетнями й ворожнечами, розпочав при боці незабутнього Снігурського в Перемишлі тиху, хосенну діяльність на письменницькій і громадській ниві. В Перемишлі, як творець фондаций свого імени, положив він ті великі заслуги для своєї Церкви й народа, про які з одушевленем згадувано по його смерті.

„Любушин суд“ в українськiм перекладi Каз. Йос. Турiвського з 1835 р.

Подав *Іван Брик*.

Передi мною розвiдка д-ра В. Щурата, п. з.: „Речник незалежності України в 1848 р. о. Василь Подолінський“¹⁾. Розвiдка iнтересна тим, що дає вельми цiнний причинок до iсторiї українського вiдродження в Галичинi, вiдкриваючи вiтково ясно i смiло висказанi культурнi iдеї та полiтичну концепцiю тої частини української суспiльностi 40-х рокiв 19 в., якої вiдважним i отвертим речником явив ся В. Подолінський. Як автор „Słowa przestrogi“, брошури, арестованої мабуть гр. кат. неремиською консисторiєю, вiн в 1848 р. стає в оборонi нацiональної вiдрубностi українського народу вiд польського i московського i доказує його право до свобiдного культурного й полiтичного життя, право господаря перед напастями i посяганнями гостей-Полякiв. Погляди автора не пересiчні, аргументацiя дотепна i проста, але сильна. Та найiнтереснiше для нас те, що автор брошури високо цiнить живу народну мову i вважає її придатною для культурного розвитку народу, а не маючи нiякого довіря до Австрiї, хоче України вiльної i незалежної та стремить до неї прямо й безпосередно, або через Славянщину.

Заслужений дослiдник приписує найбільший вплив на В. Подолінського Каз. Йос. Турiвському²⁾ i то саме у виробленню його високого поняття про українську мову з його вiдрiжнюваннем правдивої, живої, народної мови вiд офiцiальної мови

¹⁾ Д-р Василь Щурат: На досвiтку нової доби, Львiв 1919; ст. 134—178.

²⁾ Idem, ст. 177.

тодішньої австрійсько-української партії. Поза тим вплив Турівського міг, по думці автора, зазначити ся ще жибя в історичних поглядах автора „Słowa przestrogi“, взагаліж у його безперивнім заінтересованію науковою літературою й публіцистикою, якого свідощтвом безперечно є те „Słowo przestrogi“.

Вплив Турівського на речника тих суто українських поступових ідей, їх взаїмна щира приязнь, та український переклад „Любушиного суду“ роблять Турівського інтересною фігурою.

Уродив ся в 1813 р. в Тарнаві сяніцького повіта¹⁾. Імназіійні й філософічні науки відбував у Перемишлі й укінчив їх 1832 р. Тоді належав до „Сенату або товариства учених“, основаного серед перемиської імназіійної та теологічної молодежи, де своїм талантом і знанням вибив ся на степенъ президента. З нагоди процесу „Інститута ім. Осолінських“, при котрім був практикантом від 1832 р., переслухано й покарано його шестидневним арестом. Тодіж директора Інститута, звісного славянофіла Слотвінського засуджено на 12 літ тяжкої вязниці²⁾. Проживав Турівський в Коростенку коло Хирова і в Репеді коло Ліська. У Львові познайомив ся з гуртком Поляків-славянофілів та конспіраторів, зблизив ся теж до національно освідомленої а славянським рухом захопленої української молодежи. Знаємо певно, що знав ся із Вагилевичем і Ів. Бірецьким. Блище, навіть у приязни, жив із Яковом Головацьким, котрий його в Репеді відвідував. Через Головацького діставав теж книжки. Познайомив ся із Погодіном в часі його побуту у Львові 1835 р.³⁾ Погодін послав йому книжки і перенісував ся з ним. Знаємо певно, що один лист вислав йому із листом до Івана Вагилевича з дня 27 V (8 VI) 1836 р.⁴⁾

Коляр у своїому листі⁵⁾ до Як. Головацького, з дня 7 VI 1836 р. пише: „Litugi že Slawianina od p. Jaszowského nemám. Můžete mi snad z něho wypsati několik znělek tlumačených.

¹⁾ Біографічні дати беру переважно із розвідки д-ра Щурата, де подано, відки вони взяті. При інших відомостях роблю ссилку на жерела.

²⁾ Józef Krajewski: Tajne związki polityczne w Galicyi, Львів, 1903, ст. 40.

³⁾ Письма къ Погодину изъ славянскихъ земель, М. 1879, ст. 536.

⁴⁾ И. С. Свѣнцикій: Матеріялы по исторіи возрожденія Карп. Русс, Львів 1905, ст. 154.

⁵⁾ К. Сгудинський: Кореспонденція Як. Головацького в літах 1835—49, Львів 1909, ст. 5.

od Turowského, abych gá uwiděl gako se z češtiny do polštiny překladata dá“. Причини цього зацікавлення Коляра належить шукати у листі Головацького до Коляра з дня 29 III 1836 р., в котрім між літературними новинами подані й деякі річи, що мали увійти до „Sławianina“ Яшовського¹⁾. Між ними згадав Головацький про переклад зі „Slavy dsega“ Турівського²⁾. Два листя Турівського до Ганки, один з 29 III 1836 р. по німецьки, другий з 17 V 1836 р. по польськи, оба писані зі Львова, подані проф. Францевом³⁾.

Турівський займав ся історією, етнографією, літературою; живо інтересував ся славянським науковим і літературним рухом, був захоплений славянським романтизмом, переписував ся із славянськими ученими. Як те все пригадує нам двох членів „Трійці“, Турівському близьких, Головацького та Вагилевича!

На Турівським замітний сильний вплив системи славянської взаємности Коляра. Згідно з Коляром Турівський є тої думки, що „bez znajomości pobratymczych narzeczy sławiańskich, nawet własnego języka, dla którego nie tylko żaden światły, ale nawet żaden poczciwy człowiek obojętnym być nie powinien, należycie pojąć nie można“. Дальше дає раду: „Niechaj każdy Sławianin prócz ojczystego jednego tylko, najbliższego mu na przykład, pobratymczego narzeczca się nauczy, a przekona się wnet, o ile dzielniej, od innych nieumiejących żadnego pobratymczego narzeczca, własnym językiem władać będzie i ręczę, że nie zaniedba uczyć się jednego po drugiem, dopóki wszystkich sławiańskich narzeczy się nie nauczy“. Nie chodzi tu wszakże o to, пояснює автор, aby każdym sławiańskiem narzeczem mówić, ale o to, aby wszystkie sławiańskie pisma czytać i dobrze rozumieć można⁴⁾

Свої погляди Турівський старав ся перевести, в часті й дійсно перевів у життє: „Ich arbeite bereits — писав Ганці 29 III 1836 р. — seit dritthalb Jahren bei der hiesigen Nationalbibliothek, möchte aber, da ich bereits hinlängliche Gelegenheit gehabt habe mich mit der polischen und kleinrussischen Literatur⁵⁾ vertraut zu machen, auch die

1) Лист у Нар. чеськім музеї в Празі; копія в мене.

2) Sławianin, zebrany i wydany przez Stanisława Jaszowskiego, Łw. 1837 р., дві пісні, ст. 166—167.

3) Францевъ: Письма къ В. Ганкѣ, Варшава 1905, ст. 1127—29.

4) Sławianin: ст. 167.

5) Підчеркнення мої.

Literatur der andern slavischen Schwestersprachen kennen lernen, dazu biethet sich aber hier zu Lande wenigstens nicht so viele Gelegenheit dar, als ich es wünsche. Ich habe beschlossen mich in das meinem Stammlande am meisten verwandte Čechenland zu begeben, und dann, wo Gott will, in die ferneren Slawenländer zu dringen“¹⁾. Турівський має в Бозі надію, що не вважаючи на немалі труднощі й неприємності відвідав „dziewicz-y Sławiańszczyzn y“ і поверне „nie z małym plonem na niwy ojczyste i że wtedy dopiero nie bez prawdziwej dla moich współziomków korzyści będę mógł pracować: Кто терпѣнь, Той спасенъ“²⁾.

Із споріднених славянських мов, найблища була Турівському українська. Вона була йому не тільки найблища; українську народну мову і народну поезію цінив він високо. Ось що читаємо у його вступній замітці до запису українських казок у книжечці „Pisemka“ з 1835 р.: „Недавно тому, як вичуючись ріжних мов, ми на українську мову, ба, що гірше, на нашу власну не зважали. — Український народ мали ми з огляду на цивілізацію ні за що; ми грішили! Українці, як усі Славяни від непамятних часів, то цивілізований народ, але цивілізації їх задрімало ся було; проснула ся вже, протре собі очі, вибе собі з годови сон. Дух часу звернув нашу увагу на Українців, на українську мову. Показала ся граматика о. Левицького. Спасибі йому! Але о. Левицький вибрав собі невинідне становище — ждемо иншої української граматики. Зі збірки Вацлава з Ол. пізнали ми дух простонародних пісень, — чи ж проза не заслугує на увагу? Я взяв ся до збирання українських казок, брав їх живцем із уст оповідача і живцем спольщивши, даю кілька їх публіці. Набивали ми нашу мову на французьке копито і т. д., отже гадаю, що я, вірно придержуючи ся української складні, не прогрішив ся; атжеж українська мова доси зберегла славянську чистість, рожі дівочтва на лицах її не згасли. Посеред инших Славян наші Українці чужого впливу не прийняли — свідком того історія, найбільш очевидним свідком сама українська мова“.

У листі до Ганки з 17 V 1836 р. писав Турівський: „Przygotowując się tedy do podróży zbieram skarby ru-

¹⁾ Францевъ, op. cit., ст. 1127.

²⁾ Idem, ст. 1129.

skiego języka, abym mógł mieć przyjemność służyć niemi WPanu Dobrodziejowi¹⁾.

Погляд автора на красу, чистість і багатство української мови є тим цінніший, що оснований на справдішнім знанню тої мови. Досі мали ми на се хіба докази посередні: висказ Турівського, що граматика О. Левицького його не вдоволяє і що ждемо граматики чистої живої мови; заняття його українською етнографією, збирання казок, пісень, приповідок, колядок, які видає з поясненнями язиковими, річевими, культурно-історичними й історично-літературними; читання в українській літературі. До того можнаб додати письмо до Ганки з 29 III 1836 р., де Турівський писав, що міг би в Празі давати лекції „in der polischen und kleinrussischen Sprache, wobei ich auf die tschische und grossrussische Rücksicht nehmen würde“²⁾. От і все.

У Народнім чеськім музеї в Празі зберігаєть ся український переклад „Любушиного суду“ з 1835 р., котрий вийшовши з під пера Турівського є безпосереднім і наглядним доказом його знання української мови.

Рукопис датований 1835 роком і пересланий Ганці Адамом Росцішевським у 1836 р. Вказуючи на Росцішевського, як на того, що міг би дати Ганці блищі дані про його особу, писав Турівський дня 29 III 1836 р., що Росцішевський „Ihnen baldigst meine kleinrussische Uibersetzung des Sud Libusy senden wird“³⁾. Переклад, не друкований доси нігде, переховуєть ся в некаталогованім відділі музея Шафарика.

Звісно, що старочеська фальсифікована поезія видана по т. зв. Короледвірському і Зеленогірському рукописах викликала подив і одушевлення й діждала ся численних перекладів на мови славянські й інші. Перше видання РК зладжене самим Ганкою у 1819 р. з поясненнями і перекладом А. В. Свободи на німецьку мову. RZ виданий перший раз Раковецьким в його Правді Руській 1820 р., а в 1822 в часописі „Krok“ Юнтіманами, разом з РК виданий що-йно Ганкою в 1829 р. під спільною назвою Kral. Ruk. RK обіймає 8 пісень епічних і 6 ліричних, RZ дві неповні часті: „Sněmy“ і „Libušin soud“.

Найранші переклади на українську мову належать Маркіянови Шашкевичеві й Іванові Вагилевичеві. По словам Якова

¹⁾ Францевъ, op. cit., ст. 1129.

²⁾ Францевъ, op. cit., ст. 1128.

³⁾ Ibidem.

Головацького М. Шашкевич „переложив також із чеського цілую Королеводвірську рукопись в Судом Любушиним“¹⁾.

В „Русал-ці Дявстров-ій“ 1837 р. поміщені переклади із „Корольодворської рукописи“: Китиця, Олѣнь, Лишена і Зазуля. І. Пр. Ковбек в статті²⁾: O Kráľodworském rukopisu s obzvláštnjm ohledem na ginoslowanské překlady geho“ дав в „rukopisných rusinských překladu P. P. Wahylewiče i Šaškiéwiče, na okázku bohatstwj, hebkosti čerwenoruského podnářečj i geho znamenité podobnosti s češtinau (ст. 373) переклади Шашкевича: Кутуца (ст. 396—7), Roza (ст. 399), Lyšena (ст. 400) і Вагилевича: Кутуče (ст. 397—8), Rožě (ст. 399), Оруšчена (ст. 400—1), Súd Lubušin (ст. 409—13). Шашкевичеві переклади, поміщені у „Вѣнку“ 1846 р. ст. 105—110: Китиця, Олѣнь, Рожа, Зазуля, Лишена. Повний переклад RK і RZ, знайдений д-ром І. Свенціцьким у родинному архіві Срезневських, оголосив проф. М. Тершаковець в поясненнями і замітками у Записках Наук. Товариства ім. Шевченка³⁾. Полишаючи на боці переклади RK, займаю ся перекладом RZ, а саме „Любушиного суду“.

І. Ковбек згадуючи про польський переклад Л. Семенського, вид. 1836 р., говорить, що „gestě drjwe Siemieńského zebrał se do přewodu Kráľ. Rukop. na rusinském nářečj (t. g. halickoruském) Markian Ruslan Šaškiewič, buda wsak bolestnau sewžen chorobau, nedokončil geg, dokončiti wšak přislibuge, k čemuž mu srdečně dobrého přegeme zdrawj“⁴⁾. Значить ся, переклад „Любушиного Суду“ в 1838 р. не був ще готовий. Я вповні склонюю ся до думки проф. Тершаківця, що переклад більшої частини RK, а далі і RZ dokonував ся помалу від 1837—1843 р.⁵⁾. Тяжка недуга спинювала роботу до того, що Шашкевич не встиг переложити цілого „Любушиного суду“, а перекладу докінчив Як. Головацький⁶⁾.

Вагилевичів переклад кількох пісень RK і „Любушиного суду“ появил ся у 1838 р. У листі в З X 1836 р. писав Вагилевич Шафарикови, що переложив „на наше нарѣче“ „Слово

1) Вѣнок Русинам на обжинки, Відень 1846, ст. 58.

2) Časopis českého Museum, 1838.

3) М. Тершаковець: Королеводвірська рукопись в перекладі Маркіана Шашкевича. „Записки“ т. LXVIII.

4) Op. cit., ст. 367.

5) Тершаковець: op. cit., ст. 2.

6) Ibidem.

о пльку Игоревѣ“ і „крілеводворску рукопись“. „Тяѣ оба переложєня уже окінченѣ може сегід издам“¹⁾). Тільки до Вагилевича можна віднести вістку Я. Головацького, переслану Колярови дня 15 IX 1835 р.: „Jeden z mlodych przyjaciel moich przelozył na język ruski (małoruski) całkowity króloworski rękopis. Obiecał przekład ten p. Kaubek posłać do Pragi, gdzie ma być umieszczony między przekładami na wszystkie sławiańskie języki“²⁾). Ковбек писав, що між тим як недуга припинила перекладання Шашкевича „důmyslný Dalibor Nikolič Wahylewič, chtěge škodu nemocj rodáka swého powstalau nahraditi, chopil se péra i mage walnau slowanštiny známost, celý swůg wěrný i práwě doslovný překlad ku konci dowedl“³⁾). На підставі поданих вище звісток можна сказати, що переклад Вагилевича був готовий уже в 1835 р. Переклад Турівського буде, значить ся, значно вчасніший від перекладу „Любушиного суду“ Шашкевича, а рівночасний з перекладом Вагилевича.

Лишаєть ся сказати ще кілька слів про літературну вартість перекладу. Зачнемо від перекладу Вагилевича. Переклад вірний, майже дослівний. Мова тяжка, переповнена чехізмами і староруськими та церковно-славянськими формами. Це й дало Ковбекови причину писати про цей переклад: „Wahylewičůw překlad Ruk. Králođ. na rusinském (horinoopólském) nářečj, gimžto lid mluwj w Haliči pod Tatrami i na poričj Dněstru a Sanu — tjm gest důležitějšjm i zanjmawějšjm pro nás. Čechy, čjm wjce nás ono swau podobnostj i přiuhznostj s češtinau překwapiti musj; neb gestliže nářečj małorské wůbec s našj materštinau hogně a důrazně sauhlasj, to tjm wjce geho varietas čerwenoruská swou shodau, ba začasté totožnostj zwuku i wýznamu slow čerwenoruských s našj češtinau nade wšecky sestry slowanské se wyznamenáwá“⁴⁾). Така оцінка Ковбека є рівночасно і обезціненнем перекладу Вагилевича, котрого мова взагалі не була вільна від чехізмів, тим більше в перекладі з чеського.

1) У Нар. ч. Муз. в Празі; копія в мене. Порівн. листи до Погодіна з 22 X і 13 XII 1836 р. (Письма къ Погодіну, ст. 624 і 628).

2) У Нар. ч. Муз. в Празі; копія в мене.

3) Op. cit., ст. 368.

4) Op. cit., ст. 370—71.

Значно ліпший переклад Шашкевича, хоч не без хиб. Проф. Тершаковець оцінив його вірно, зазначуючи, що в перекладі є „нешчасливим повне респектованне оригінального тексту“, ізза чого задержаний не лиш віршовий розмір чеського тексту, але і увійшов цілий ряд чехізмів. Автор є тої думки, що піетизм, з яким Шашкевич відносив ся до Короледвірського рукопису, не дозволяв на „якінебудь зміни“, або на „дрібку вільнійший переклад“¹⁾. Що Шашкевич відносив ся в деяким піетизмом до Кор. Ркп., се правдоподібне. Такий настроій був тоді загальний. Та причини недомагань Шашкевичевого перекладу треба, гадаю, шукати в чому іншому, а саме у чеському первозорі. Полишаю на боці труднощі, які представляла внутрішня форма чеського тексту, бо їх мусіли поборювати однаково всі перекладчики. „Любушин суд“ є твором Йосифа Лінди. Зложений мовою новочеською, ритмічною прозою, але з поетичним полетом, дістає від Ганки старочеську шату язикову й палеографічну. Ганка старав ся, як раз RZ, надати позір як найдавнішої старочеської мови, і тому підправив його поважною дозою мови староруської і церковно-славянської²⁾. Інтересно, що се звернуло увагу і Вагилевича, котрий писав Шафарикови у листі з 3-Х 1836 р.³⁾, що „на предив в словесех а паче в веѣх настроях язика староческа (а прѣто и нинѣшна) стрѣтиѹ-ем нечаянѣ подобя з нашим нарѣчием“. Ні староруські, ні церковно-славянські слова і форми не вражали надто Шашкевича й Вагилевича, які були з тими мовами на свій час добре обізнані. Ізза того і лишали вони їх у своїх перекладах, як щось своє, зрозуміле. Не малу ролю грала тут також не тільки невиробленість нашої тодішньої літературної мови⁴⁾, але і язикова традиція, яка вязала Шашкевича, а ще більше Вагилевича.

Турівський не мав, навіть у приближенню, такого знання староруської і церковно-славянської мови, як Шашкевич і Вагилевич. На ньому не лежала тягаром ніяка язикова традиція. Турівський навчив ся української мови від простого народа, серед якого жив і на ту мову переклав „Любушин суд“.

Переклад Турівського стоїть язиково безперечно найвище. Хоч і він придержував ся десяти-складового вірша оригіналу

¹⁾ Op. cit., ст. 3—4.

²⁾ Stručné dějiny literatury české, 1910, Dr. Jan i Dr. Arne Novák, ст. 147—148.

³⁾ Нар. чеськ. муз., копія в мене.

⁴⁾ На це звернув увагу й проф. Тершаковець, op. cit., ст. 3.

і наслідком того місцями пожертвував поправністю мови, то все таки переклад його вільніший та дає зразок чистої, живої мови, навіть із провінціоналізмами ліського повіта, як: вшиткі = всі вадять ся = сварять ся, меджи = між і т. д.

Переклад Турівського, хоч писаний, на жаль, латинкою, являєть ся вельми інтересною і цінною языковою пам'яткою з доби українського відродження в Галичині. Щоби дати змогу оцінити той переклад, даю місцями паралельний переклад Шашкевича, зглядно Головацького. Перекладу Вагилевича, язиком маловартного, не узгляднюю.

Д о д а т о к.

Sud Libuszy

перевіт на рускій языкъ Kazimir Josef Turowskij (Turowski) Lach wi Lwowi 1835 roku:

Oj Weltawo, czomu mutysz wodu¹⁾,
 Czomu mutysz wodu sribropinu?
 Cy t'ia luta rozwijała bura
 Kruhom z neba zesypawszy tuczu,
 Zelenym horam zmywszy hołowy,
 Zołotopisku rozemywszy hłynu?

*

Jakżeby ja wody ne mutyla,
 Kol śia z sobow wad'iat ridni brat'ia,
 Ridni brat'ia o witne d'idyctwo
 Oj wad'iat śia duże medży sobow,
 Lutyj Chrudosz na Otawi krywij,
 Otawi krywij zołotonoszniej,
 Stahław chrobryj na zymnij Radbuži,
 Oba brat'ia, Klenowyczi oba
 Staroho rodu Popela hałuzu,
 Kotryj byw s Czecha pryjszow połkamy
 Czerez try riki w sesi bujni krai.

*

Pryletila družna łastiwonka,
 Pryletila wid krywoj Otawy,
 Śila na wikonce rozłożyste
 W witnim zołotim libuszynim śidli,
 W witnim śidli świtlim Wyszehradi;
 Zawodyt i narikaje smutno.

*

Jak uczuła jeich ridna sestra,
 Ridna sestra w libuszynim dwori,

¹⁾ У Шашкевича:

„Ой Волтаво, про що мутишь воду,
 Про що мутишь воду с'рб'роп'ну?
 Чи ты люта розвоўнила буря
 тучу з небес зсыпавши широких
 гор зеленых сполокавши главы,
 глин наливши золотоп'сочных?
 Якже менѣ воды не мутити
 Коли-сь сварят два родимі братя
 рідні братя за отця д'дичтво.
 Дуже-сь сварят помежи собою...

Prosyť kniaznu w świtłim Wyszehrad'i,
 Pered porohom uczynytý sprawu,
 I przyzwaty bratiw jej oboch,
 I sudyty jeich po zakoni.
 Każe kniazna wyprawyty posły
 Po Żutosława wid Lubycy biłoj,
 Hde (rozpostert'i) sut krašni dubrowy,
 Po Lutobora hde werch dobrosławskij,
 Hde śia Wrirtycew Laba napawaje,
 Po Ratibora wid hir Krekonoszi,
 Hde Trut lutoho zahładyw smoka,
 Po Radowana wid Kamenno-mosta,
 Po Jarozira wid hir wodoplynnych,
 Po Strezibora wid Sazawy ładnoj,
 Po Samoroda z Myzy srihronosznoj,
 Po wsi kmety, lechi i władyki.
 Po Chruđosza i Stahława bratiw
 Rozwadženych o witne didyctwo.

*

Jak śia znesły lechi i władyki
 W Wyszehradi (w libuszynim śidli)
 Koždyj stanuw po swojij starszyńi
 Kniazna w biłonkim stanula szmatońku
 Na stił wijciwskij w sławnim sobori.
 Dwi rostropni diwki (koło nei)
 Wyuczeńi dobri worożyli.
 U jednoj doszki prawodatńi,
 Druha mecz maje krywdy karajuczuj.
 Protiw nych połomiń prawowistnyj,
 A pid nymy światosudna woda.
 Recze kniazna z stoła zołotoho:
 „Moi kmety, lechi i władyki!
 Zrobit sprawu ot sym obom brat'iom,
 Kotri o swoje wad'iat śia d'idyctwo,
 O d'idyctwo witne medży sobow.
 Cy po zakoni wiczńi żywych bohiw,
 Hodyt śia razem obom panowaty.
 Cy im śia riwnow rozd'ilyty mirow.
 Moi kmety, lechi i władyki,
 Rozsud'itże moi wypowidy,
 Cy po waszim sut ony rozumi.
 Isły po waszim ne budut rozumi,
 Riez wam, nowym staraty śia sudom,
 Rozwadženych pohodyty bratiw.

*

Sklonyły śia lechi i władyki,
 I poczaly tycho howoryty,

Howoryty tycho medży sobow,
 I chwałyty jej wypowiedy.
 Lutobor z dobroślawskeho werchu
 Wstaw i symy howoryw słowamy:
 „Sławna kniaźno z wijciwskoho stoła!
 My zważyły twoi wypowiedy,
 Zberaj hołosy teper po starszyńi“.

*

I sudni d'iwki zberały hołosy,
 Zberały jeich w światoje naczynia.
 I wyklykaty dały jeich lechom.

*

Wstaw Radowan wid Kameno-mosta,
 Wziaw hołosiw chesło prohladaty,
 Wyklykowaty hilszynu w narid,
 W narid na zbori huduczuj:
 „Oba ridni brat'ia Klenowyczi,
 Staroho rodu Popela hałuzy,
 Kotryj byw s Czecha pryjshow polkamy
 Czerez try riki w sešiu bujnu zemlu!
 Tak zhod'it sia na waszim d'idyctwi:
 Budete mu razem panowaty“.

*

Wid krywoi wstaw Chrudosz Otawy,
 Po wutrobi żowt' mu sia rozlała,
 Wszytki stawy tr'asły sia z lutosty;
 Rukow machnuw, ryknuw jarym turom:
 „Sły¹⁾ w hūizdi žnyja pot'iatam hidońka,
 Hirko mužom, sły państwo newisty!
 Mužom hodyt sia panowaty mužom.
 Najstarszyj prawo do d'idyctwa maje“.

*

Wstala Libusza z stoła zołotoho,
 Recze: „Kmetry, lechi i władyki!
 Czujete wszytki moje pohañbłēnia;
 Sud'it že prawo sami po zakoñi.

1) У Шашкевича згл. Головацького:

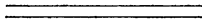
Горе птицям, сли в их гнѣздѣ змя,
 Горе мужам де жена владнує!
 Мужу мужам владнувать подоба,
 Первѣсткови спадѣ дати, се правда.
 Встала Любуша в золотого стола,
 Рече: Кмети, лехи и владыки!
 Чуете мою осьде поганьбу
 Судѣт сами по закону правду...

Ja wam ne budu swarb bilsze sudyty.
Sobi riwnoho wyberajte muža,
Niej wam panuje (kołom) ze żeliza.
Ruka d'iwocka słaba panowaty“.

*

Wstaw Ratibor wid hir Krekonoszi,
I jaw słowamy howoryty symy:
„Ne riez nam prawa hładaty u Němcej,
U nas prawo po światim zakońi,
Kotryj naszi prynesły wijciowe
W seši — — (bujni kraj)“.

Przypisek tłumacza: Pisownia polska s tą tylko różnicą,
1) że współgłoski wtedy tylko mięknią przed i, jeżeli naznaczone są:
('); 2) że w należy wymawiać jak u.

Келестин Скоморівський і його літературна діяльність.

Написав *Ярослав Гординський.*

I.

Про Келестина Скоморівського, що відіграв деяку роль у галицьких випадках 40-их рр. XIX в., знає ширша громада тільки мало. У перше звернено на нього увагу нашої суспільності ще в 1886 р., коли то львівська часопись „Зоря“ помістила його біографію пера Володимира Підманастирського із заміткою Івана Франка¹). До тої статі додано передрук двох поезій Скоморівського. Опісля пригадав нашого поета аж у 1908 р. д-р Михайло Пачовський, що подав у альманаху віденської „Січи“ замітку про К. Скоморівського й напечатав дві його невідомі доси поеми²). Вкінці ще одну поезію Скоморівського оголосив я 1917 р. у львівськім „Українськім Слові“³). Ось і усі важніші відомости про Келестина Скоморівського в науковій літературі.

До його біографії маємо не багато матеріалу. Крім згаданих статей В. Підманастирського й М. Пачовського є ще два більші уривки автобіографічної поеми К. Скоморівського

¹) Зоря 1886 р., ч. 20, стор. 339—340; стаття: Келестинъ Скоморівскій. (Біографічна замітка.)

²) Д-р Михайло Пачовський: Келестин Скоморівський, забутий галицький поет. („Січ“. Альманах в пам'ять 40-их роковин оснoвання товариства „Січ“ у Відні. Зібрали і видали: Д-р Зенон Кузедя і Микола Чайківський. У Львові, 1908, стор. 195—202.)

³) Гл. мою статю: Боротьба за волю в уяві поета-священника 60-тих рр. XIX в. (Українське Слово 1916 р., ч. 103. [274].).

п. з. „Родинне містце“ у рукописах поета, відступлених мені для наукового використання внуком Келестина Скоморівського Володимиром Скоморівським, тепер студентом медицини, котрий додав до них також лист із деякими біографічними згадками про свого діда¹⁾. Цікаві життєві дати знаходимо також у відомій праці проф. Студинського про львівську духовну семінарію в часах Маркіяна Шашкевича²⁾ і в невикінченій ще про переписку митроп. Михайла Левицького з Григорієм Яхимовичем у 40-их рр. XIX в.³⁾ Д-р В. Щурат доповнив ще сї вістки деякими новими.

На основі того матеріалу можна зложити ось який образ життя К. Скоморівського.

Келестин Скоморівський уродив ся 16 цвітня 1820 р. в селі Долинянах, бережанського повіту, де його батько Захарія був священиком⁴⁾. Мати називала ся Анна. Від села Долинян прийняв Скоморівський опісля псевдонім Келестин Долиняненко. Вже тим виявив він велику любов до свого рідного місця. Ся любов полишила ся у нього на ціле житє. Видно се найкрасше з його більшої поеми, написаної коло 1864 р. п. з. „Родинне містце“, з котрої заховали ся, як згадано, два більші уривки (дві перші глави). Та поема автобіографічного характеру кидає цікаве світло на дитячі літа поета.

З неї довідуємо ся, що на малого Скоморівського мала великий вплив гарна сільська природа, серед котрої він проживав і котрою переймав ся. Також жив він близько із селянами. Усе те згадує Скоморівський як хвилини правдивого щастя, котре минуло від тоді безповоротно.

А щасливий диточий вік поета скінчив ся — по його власному признанню — тоді, як він став школярем. Перші

1) За ласкаве відступлене мені рукописів свого діда (вони будуть опісля передаї до „Національного Музея“ у Львові) складаю д. Володимирови Скоморівському прилюдну подяку. Також дякую д-рови Михайлови Пачовському за прислане частини рукописів К. Скоморівського, а проф. д-рови К. Студинському й д-рови В. Щуратови за цінні доповнення до сеї праці.

2) Львівська духовна Семінарія в часах Маркіяна Шашкевича (1829—1843). Написав д-р Кирило Студинський. Львів, 1916.

3) Разом з іншими матеріалами до пізнання культурного житя Галичан в 1795—1857 рр. друкуєть ся та переписка як XIV т. „Українського Архива“, видаваного Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові.

4) Захарія Скоморівський уродив ся 1787 р., висвятив ся 1812 р., покінчивши латинські студії. В 1840 р. дістав парохію Глубоке в богородчанськїм деканаті. (Шематизм львів. гр. кат. архієпархії.)

науки подавав йому батько дома. З вдячністю згадує він про це в своїй автобіографії. Батько, що займав ся ним дуже щиро, впоїв йому в душу засади, що стали опісля для нього провідною зорею рже на ціле житє. Передовсім впоював йому любов Бога. Так виховував ся Келестин Скоморівський із сестрами й братами — він був із молодших¹⁾.

Опісля віддано Келестина до народних шкіл, а далі й до гімназії до Бережан. Не весело згадує він свої шкільні часи. Чужа сторона й чужі люди не дуже дбали про нього й не вмїли його повести. Одиною його рзрадою було, як він вертав деколи в рідний дім, де пригадував собі колишні щасливі хвили. Між учениками визначав ся він совісною працею й взірцевим поведєнем. В часі гімназійних наук трафила ся йому одна пригода, що могла зробити на нього глибоке вражєне. Вертаючи пізно в ночи з лекції (у його батька була численна рідня й у своїй автобіографії оповідає він, що старші мусїли помагати молодшим, бо родичі були незасібні — тому й наш поет удержував ся з лекцій), побачив він, що горить дім директора. Хлопець побудив усіх дома, що спали глибоким сном і булиб може погibli в полумях. Зрештою бїдував він досить, але бїда не відстрашила його — він скінчив гімназію й два роки філософії на львівському університеті. Опісля прийато його до духовної семинарії.

Про його житє в духовній семинарії у Львові подає ряд вісток згадана книжка проф. К. Студинського. Із семинарією увійшов у звязки Келестин Скоморівський за ректорату д-ра Григорія Яхимовича, здасть ся, в осєни 1838 р., бо саме тоді просив він о стипєндію²⁾. Тоді було йому 19 літ; здасть ся, ходило тут о підмогу на філософічні студії, котрі Скоморівському прийшло ся кінчити поза мурами семинарії. В тім самім (1838) році просили о цергифікат такі питомці, як Стефан Качага, Яків Головацький, Антін Петрушевич. Маркіян Шашкевич поки-

¹⁾ Одним із його старших братів був Йосиф Скоморівський. Він уродив ся 1815 р., ординував ся 1838 р. На початку 40-их рр. був адміністратором у Богатківцях, залозецького декавату. До гімназії ходив він у Бережанах о рік пізше від Михайла Малиновського. Тому в семинарії дістав ся під його впливи. Умер із кінцем XIX в. як парох у Березовиці коло Тернополя. Був автором українсько-польського словаря в 5 томах, якого рукописе переходуєть ся в бібліотеці „Народного Дому“ у Львові. (Д-р К. Студинський, *op. cit.*, стор. CCXLV і на основі інформацій д-ра В. Щурата).

²⁾ Д-р К. Студинський, *op. cit.*, стор. CXXXVII.

нув львівську семінарію ще 1837 р.¹⁾, тому Скоморівський не стрінув ся з ним у мурах семінарії; але, були там ще люди з ближшого кружка Шашкевича, як І. Вагилевич, Я. Головацький. Скінчивши о голоді й холоді філософію (може бути, за допомогою згаданої стипендії), вступив Келестин Скоморівський до духовної семінарії у Львові — в осени 1840 р. Але відразу не мав він там якомсь щастя. При вступнім іспиті, котрий здавав дня 8 жовтня 1840 р. як студент II року філософії, виявилось у нього незнане славянської азбуки; а що він був сином священика, висловлено за се його батьковн догану²⁾. Але до семінарії прийнято його таки як слухача II року філософії³⁾. Однак уже під днем 24 серпня 1841 р. читаємо в урядових актах, що Скоморівського видалено з семінарії за лихі поступи в науці⁴⁾. Незабаром прийнято його знов до семінарії, але дня 11 січня 1842 р. відвезено його тяжко недужого до шпиталю й на домагане магістрату, виплачено за його лічене 94 злр. 40 кр.⁵⁾ Як оповідає В. Підмонастирський, занедужав Скоморівський на меланхолію. В шематизмі за 1842 р. фігурує К. Скоморівський як питомець I року теології. Консигторські акти зазначають під днем 29 вересня 1843 р., що він — все ще студент I року теології — не явив ся тоді до іспиту із славянської мови⁶⁾. В. Підмонастирський згадує про 2-річну перерву в богословських студіях К. Скоморівського, бо його після видужання з припадку меланхолії не прийнято чомусь до семінарії. Сюди дістав ся він аж за протекцією намісника Галичини архикнязя Фердинанда д' Есте. І тепер скінчив Скоморівський уже спокійно теологію в 1849 р. Ся остання дата без сумніву вірна, а з неї бачимо, що богословські студії протягли ся у К. Скоморівського яких 10 літ, бо вже в 1840 р. складав він вступний іспит до семінарії. Хоч згадка Підмонастирського про довшу перерву в богословських студіях Скоморівського вже в самих їх початках не справджується актовими даними, все таки очевидно, що мусіла тут бути якась довша перерва

¹⁾ Д-р К. Студинський. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49. У Львові, 1909, стор. L.

²⁾ Д-р К. Студинський. Львівська дух. семінарія, стор. СХХХІХ і. 267.

³⁾ Так називають його акти семінарії (Einreichungs-Protokoll) за 1841 р.

⁴⁾ Д-р К. Студинський, *op. cit.*, стор. 269.

⁵⁾ Там же, стор. ССІІ.

⁶⁾ Там же, стор. 358.

в студіях, — певно більше, як 2 роки, бо Скоморівський не міг сидіти в семінарії цілих 10 літ! Та довша перерва могла наступити по 1843 р., отже тоді, як Скоморівський був слухачем I року теології. Могла вона тревати до 1845 р., коли то, здасться, прийнято знов нашого поета до семінарії. Отже у львівській семінарії міг К. Скоморівський пробувати в літах 1840—1843 і 1845—1849. Час поза мурами семінарії використав наш поет для доповнення свого образования. Він читав тоді багато російських, польських та чеських книжок передовсім про славянське питання. Під впливом лектури взяв ся він за перо.

Перша половина 40-их рр. була часом, коли питомці гр. кат. львівської духовної семінарії стояли в частих зв'язках із польськими революційними кружками, хоч ті зв'язки ослабли дещо за ректорату Григорія Яхимовича¹). Чи Келестин Скоморівський одушевляв ся також сими кружками, не знаємо певно, бо в актах не захоvalo ся про се ніяких вісток, а причини видалювання його з семінарії були зовсім не політичні. Але такі зв'язки Скоморівського дуже можливі. Іван Франко звертає увагу в замітці до статі В. Підманастирського на поезійку Келестина Скоморівського, друковану в летучім листку в 1848 р. латинкою, котрою він витав колишніх учасників польських революційних конспірацій, що були покарані за те в'язницею, а з настанем свобідніших відносин повертали домів²). Та поезійка кидає по гадці Івана Франка деяке світло на неприємности Келестина Скоморівського із семінарськими властями та на жерело його вільнодумства. Вона вказувала би на якісь зв'язки Скоморівського з польськими революціонерами, бо тут являється він просто в рядах тої патріотичної польської молодіжи, котра дня 2 цвітня 1848 р., витаючи на городоцькій рогаці у Львові польських в'язнів стану, що повертали із Шпільберта й Куфштайну, повипрягала з возів коні й сама тягла вози аж до міста. Вірш Келестина Скоморівського звеличує власне той момент. Сими зв'язками з польськими революціонерами пояснює І. Франко протетоване Скоморівського губернатором і одержане по кількамісячній адміністрації парохії в багатім подільським селі.

¹) Гл. про се у проф. Студинського, *op. cit.*, стор. СЛІГ і д.

²) Та поезійка буде обговорена далі.

До сих уваг І. Франка замітимо, що неприємности з семинарськими властями мав Скоморівський, коли вірити консисторіяльним актам, з причини недуги й лихих поступів у науці церковної й української мови та церковного співу. Про його участь у польських конспіраціях до 1848 р. не можемо сказати нічого певного, як се було вже показано. За те можна сказати дещо про діяльність Келестина Скоморівського в 1848 р. на основі згаданої переписки Гр. Яхимовича з Мих. Левицьким. У листі з дня 21 марта 1848 р. доносить Яхимович Левицькому, що саме тоді перебував в Уневі, про заворушене у львівській семинарії, спричинене домаганем польських патріотів, котрі впали з товпою ріжного народа до семинарії, щоб пустити питомців на університет і підписати від ректорату адреси з 11 точок, де домагано ся випущеня на волю політичних в'язнів і т. ин. Ректор не хотів зразу сповнити тих домагань, але його повезено насильно на університет, а до того й губернатор поручив йому сповнити згадані домагання¹⁾. Ту адресу переклав на українську мову Василянин о. Устіянович і приніс свій переклад 22 марта до семинарії та дав до поправки „питомцеві Скоморівському“ — очевидно Келестинові, що був тоді, здається, на III році богословя. Скоморівський і Устіянович удали ся далі до віцеректора семинарії Ільницького й просили його о справлене граматичних похибок. Віцеректор хотів цілу справу відволікти, але прибувши не згодили ся на те. Тоді Ільницький вийшов, щоби ніби то поговорити з ректором, а коли вернув, вже не застав своїх гостей. Переклад постановлено друкувати в українській мові, але в два стовці: українськими й польськими буквами. Зараз віддано його до друкарні Ставропітійського Інститута й замовлено 10000 примірників. Даремне просив Яхимович Вислобоцького, щоби відмовив або хоч здержав друк того перекладу, бо воно — по його гадці — могло довести до непорозуміння між простим народом, спинаючи його від робленя панщини²⁾. Як бачимо, стоїть тут К. Скоморівський у близькій ідейній звязку з польськими патріотами 1848 р. Важним доказом тих звязків являєть ся згаданий його вірш із 1848 р., підписаний криптонімом. Хоч із боку родини Скоморівського впевняли мене, що Келестин не був автором того листка, однак, як побачимо далі, не підлягає сумнівови, що він таки написав той привіт. Видно, що він був одушевлений

¹⁾ Українсько-руський Архив, т. XIV, стор. 302—303.

²⁾ Там же, стор. 307.

польським революційним рухом. Зрештою не без значіння з того огляду буде й се, що в пізнійших поезіях Скоморівського слідний доволі сильний вплив польської патріотичної літератури; він переробляє просто деякі польські патріотичні пісні.

По скінченню теології оженив ся Скоморівський ще того самого 1849 р. з Теклею, донькою Григорія Рогозинського, пароха села Остапе коло Скалата. Після скорої смерти тестя став тут Скоморівський адміністратором, а опісля парохом. Тут прожив він до своєї смерти, що наступила дня 16 цвітня 1866 р. Покинув по собі 4 дітей, з котрих живе до тепер двоє. Його найстарший син Корнило є парохом села Новосілець у бобрецькому повіті. Син о. Корнила Скоморівського Володимир доставив мені саме рукописні твори свого діда.

Д-р М. Пачовський подає таку характеристику Келесгина Скоморівського: „Келестин як чоловік визначував ся заедно чесним характером, ширюю душею та глибокою гуманністю. З його високого чола, з його чорних очей так і біла висока ідея, сповита сумом задля невідрадних суспільних відносин, він заедно сумував, тільки інколи серед своїх приятелів Русинів бував говірким, веселим, а як звелась мова на патріотизм, тоді Келестин ставав горячим, запалистим речником своїх ідей, хоч був спокійної, флегматичної вдачі“. Таким горячим патріотом являеть ся він також у своїх поезіях.

Вже було згадано про його гарний вчинок із часів, як він був ще гімназистом. Се стремління до благородности й до несення помочи ближньому (у своїх поезіях кладе він любов як одну з основ народного відродження) полишило ся у нього зже до кінця життя й спричинило навіть його смерть. У часі тифу, що вибух в Остапю, відвідував він недужих і так набавив ся сам тої недуги. Але хоч лежав тяжко хорий, встав ще з постелі, щоби на Великдень посвятити своїм парохіянам паску. Се й було безпосередною причиною його смерти, що постигла його на 46-ому році життя, у саму провідну неділю.

Живучи на селі, займав ся Скоморівський газдівством, котрѣ любив, бо воно зближає людину до природи. Попри те читав багато передовсім німецьких творів. Після своєї смерти оставив церкві бібліотеку, зложену з яких 300 книжок. Пильно слідив він літературні й політичні події на галицькій Україні, але сам не брав діяльної участі в її публичному житю. Однак кожда важнійша подія в Галичині вражала глибого його чутливу душу й відбивала ся сильним рефлексом у його поезіях.

II.

Келестин Скоморівський став писати, як згадано, ще тоді, як був богословом. Занедужавши на меланхолію, був він приневолений покинути на якийсь час семинарію і взяв ся тоді, здасть ся, у перше за перо й писав без перерви аж до покінчення університетських студій у 1849 р. Тоді мабуть наступила довша перерва в його творчости — не відомо, з якої причини; може бути тому, що — як догадуєть ся д-р Шурат — автор привіту для Поляків вязнів, ставши священиком, не міг далі писати в тім самім дусі: краще було замовкнути, ніж перекидатись відразу в другий екстрем. На ново повернув Скоморівський до літературної діяльності аж у 1862 р. — без сумніву під впливом відродження галицької України наслідком народовецького руху¹⁾. Від тоді писав уже до кінця свого життя.

Отже літературну діяльність Келестина Скоморівського можна поділити на дві часги: 1) 1845—1849 рр.; 2) 1862—1866 рр.

В першій періоді писав Скоморівський багато, але з того дійшло до нас мало²⁾. Полишили ся тільки три друковані твори: 1) „Птиці-посли“; 2) „На честь братей повернувших з неволі“ й 3) переклад драми А. Хомякова „Єрмак“. Крім того є у проф. Студинського рукописна проповідь Скоморівського з того часу.

„Птиці-посли“ появили ся друком уперве у „Вѣнку“ Івана Головацького 1847 р.³⁾ У друге перепечатав сю поемку Іван Франко у згаданій статі в „Зорі“. Вона складаєть ся з 14 строф по 4 стрічки. Для пізнання тодішньої мови й творчости К. Скоморівського подаю її в цілости в додатку⁴⁾. Ся поезійка замітна передовсім тим, що вона є одним із нечисленних творів Скоморівського чисто еротичного змісту (головний мотив: дівчина з туги за милим занедужала, вчарована злими людьми; милий запевняє її через сокола про свою непохитну любов). У пізнійших його поезіях майже не стрічаємо еротики, а як вона й появляєть ся деколи, то поет зараз звертає на патріотичний

¹⁾ Про сей рух розказано в моїй праці: До історії культурного й політичного життя в Галичині у 60-тих рр. ХІХ в. Львів, 1917. — Тут подано найважійшу літературу предмету.

²⁾ Зоря, I. с.

³⁾ Вѣнокъ Русинамъ на обжинки уиѣлъ Иванъ Б. О. Головацкій. Часть вторая. У Вѣднн 1847, стор. 61—64.

⁴⁾ Гл. Додаток ч. 1.

тон. Еротичний мотив стрічаємо у Скоморівського ще тільки раз, у поезії „Вінок“, написаній, здасться, 1864 р., де перероблено відому народню пісню про се, як то дівчина згубила вінок. І у „Прицях-послах“ східний дуже сильний вплив народньої пісні — майже всі поетичні образи позичені з народних уст. Се й головна прикраса тої поезійки. І мова „Птиць-послів“ рїзвиться де в чім від півнійших писань Скоморівського; вона що правда галицька, але має ще не багато характеристичних для Скоморівського висловів, форм і зворотів. Сюди належить пр. фраза: „Бо як ю тримаєш в зводі“ (себ то: як її зводиш). Із заміток Володимира Підманастирського знаємо, що в тім часі читав Скоморівський багато по російськи, по чеськи й по польськи передовсім про славянське питанє. „Птиці-посли“ показують, що він цікавився тоді також українською устною словесністю, котра полишила свій безсумнівний і благодатний вплив на його писанях. Се одушевленє народною творчістю й народною мовою, що почалося ще в дитячих літах, полишило ся у Скоморівського на ціле житє. Бачимо, що наш поет вже від перших починів своєї літературної діяльності пішов дорогою вказаною ще Маркіяном Шашкевичем.

В 1848 р. видав Скоморівський невеличкий, бо тільки на 3 сторінки, летучий листок, де помістив під криптонїмом: S... t. n. S.... r.... і латинкою поезійку: *Na czest' bratej powerniejszych z niewoli.* (2 go [sic!] Bereznia 1848)¹). Деякі українські слова пояснено тут у нотках під текстом по польськи. Усе вказувало б на те, що ся поезійка була призначена для польських кругів. З якої нагоди написано її, було показано висше²). Автор відзиваєть ся тут до польських революціонерів високолетніми словами, повними щирого одушевленя, називаючи їх „ангелами покою“ — себ то такими, що мають принести мир між Українцями й Поляками. Ті вязні-революціонери являють ся Скоморівському представниками вічної правди. І далі в душі польських революційних кличів месіанїзму згадуєть ся про те, як то ті політичні вязні, послїдуючи словам Христа, несли тяжкий хрест вітчизни, йшли тернистою дорогою за Богом і не лякаючись ворожих наклепів, намагали ся вірвати дуби „bratej наших“. Та не тільки самі вони жертвували собою, але брали ще на крила „малі соколята“ — учили сеї горячої любови вітчизни Українців, своїх молодших братів. Але тяжкий

¹) Припірник мав я в бібліотеки д-ра В. Щурата.

²) Поезійка передрукована в Додатку під ч. 2.

ворог — Німець не зрозумів їх. Одначе автор взиває до прощєня не тільки тим ворогам, але й їх „блудним братам“, бо нині вже всі братами. З ворогом заключимо новий завіт, брат на брата не піднесе вже руки й не буде жалувати ся на нього. Про яких тут „блудних братів“ мова? Се очевидно ті Українці, що не пішли за польським революційним рухом, або й звернули ся против нього. Тепер по бажаню автора повинні всі стати справжніми братами. Тому належить нині всім витати повертаючих і дякувати горячо Богу за дану волю, котру Скоморівський завдячує не Австрії, а польським революціонерам. Візванем до згоди (Українців із Поляками) й до праці для загального добра та загрозою божої кари тому, „хто-б надрушив справи“ — кінчить ся та замітна й характеристична для свого часу поезійка¹⁾. Як бачимо, є вона наскрізь неренята кличами польської революції про вітчину, про відносини Українців до Поляків (на них глядить автор із чисто польського становища) і т. д.²⁾ Се поезійка є неначе покаянною віршою Українців. Тут автор запевнює, що Українці, які мали спричинити недолю революціонерів-визнів, побачать свою похибку й Поляки їм вибачать. Се й провідна гадка поезійки.

На безсумнівне авторство Келестина Скоморівського вказує тут не тільки криптонім, який є виразним скорочєнем його імени й прізвища, але й стиль та мова вірша (такі слова, як: *отеньскої*).

В тім самім році, в котрім написані „Птиці-посли“, переложив Скоморівський „Ермака“ А. Хомякова. Друком появил ся переклад що-йно два роки пізнійше під заголовком: „Ермак Сумогляд в пяти Дѣйствах мѣрою сочинєнія Хомякова Алексєя Перевѣд на язык руській Келестином Долинянєнком. В Львовѣ, 1849. Черенками А. Б. Виняржа“. Порівнуючи сей переклад з мѣсковським оригіналом³⁾, бачимо, що Скоморівський держав ся що правда вірно тексту Хомякова, але не всюди вдав його розмір. Тому вірш нераз у нього грішить браком мелодійности; нераз його форма й змінєна. Нічого й говорити, що сей переклад не відповідає вже вимогам нинішнього часу: його мова

¹⁾ Таких поезійок появило ся тоді більше; у д-ра Щурата, наприклад, є ще один подібний летучий листок.

²⁾ Ті погляди польських революціонерів схарактеризовані в праці д-ра В. Щурата: Шевченко і Поляки. Львів, 1917.

³⁾ Я мав у руках виданє: Ермакъ, трагедія въ пяти дѣйствіяхъ. Въ стихахъ. Сочинєніє Алексѣя Хомякова. Москва. 1832.

перетикана декуди мовкалізмами й польонізмами, а там, де перекладчик станув на чисто народньому підкладі, він часто по-звдає собі на самовільні, противні нашій нові скороченя слів, звукові переміни, безцеремонні елізії звуків і т. п. Але помімо того являєть ся переклад Скоморівського з історичного боку замітною появою в тодішній галицькій літературі. Передовсім впадає в очі правопис книжечки — він ріжнить ся від загально принятого правопису тогочасних галицьких видавництв, пр. „Зорі Галицької“, відозв „Головної Ради рускої у Львові“ й ин.¹⁾ Мова перекладу не зовсім ще чиста, але все таки вона у своїй основі або хоч в очевидному бажаню перекладчика — народня, густо перетикана галицькими провінціоналізмами. Чим ближше до кінця перекладу, тим вона ліпша. Далі вражає нас у тому перекладі не тільки стремліне до народности в мові й правописі, але й виразне почуте окремішности української мови від московської, що полишило ся вже у Скоморівського протягом цілого його жита.

III.

Літературна діяльність Келестина Скоморівського до 1849 р. — се найважнійше, що він зділав для українського письменства. Усе инше, що він писав (а заховало ся того більше, як його друкованих творів), не має вже того значіня. Тільки для доповнення образу письменника обговоримо бодай у загальних рисах і його рукописні писаня. Сюди належать твори Скоморівського, писані від 1862 р. й не оголошені друком, бо смерть заскочила його саме тоді, як він задумував напечатати свої поезії.

Рукописні поезії, що лишили ся після Келестина Скоморівського, обіймають 7 зшитків і кілька окремих карток. Зшитки переважно в добрім стані, хоч у деяких недостає карток. Тільки один зшиток сильно знищений — подірваний. У двох зшитках заховали ся й титули: 1) Байки та може — Билыцѣ. — Часть перва К. С.....о — Коломыя. Черенками Бѣлоуса 1865;

¹⁾ -Скоморівський пропускає постійно на кінці слів: ъ та в (де його не чути); буква ъ являєть ся тільки в середній слів замість елідованого: о; далі подибуємо букви: ђ, ѣ, ы; замість є бачимо часто: е і ин. У словотвореню полишаєть ся в імениках середнього роду окінчене: іє замість: е. З ос. однини й множини кінчить ся постійно на: т.; декуди стрічаємо в 3 ос. одн. окінчене: л. Зрештою уступає Скоморівський не багато в народности мови для правопису.

2) Ластовон'ка з-понадъ Збруча Част' III. К. С.....о Коломья 1865 Черенками и накладомъ Бѣлоуса. — В обох зшитках недостав багато карток. Очевидно були ті зшитки (їх було найменше три) призначені до друку в нечатні Михайла Білоуса в Коломиї, котрий взяв на себе також кошти накладу. Та чомусь не надруковано їх.

Усіх поезій у рукописах є 202 чисел. З того багато перерібок тих самих річий, а крім того є й уривки. Без дат є 67 чисел. В 1862 р. написано 5 поезій; далі написано нові, згідно перероблено давніші: 1863 р. — 34, 1864 р. — 90, 1865 р. — 6 поезій. Отже найбільше поезій писав (згл. переробляв) Скоморівський 1864 р. Характеристичне, що більшість поезій написана в перших місяцях року, звичайно від січня до мая — як побачимо, відповідає се й змістови поезій. Ось ще цікаві з того боку дати: 1862-ий рік — 2 поезії без означеня місяців, 3 поезії: лютий — марець; 1863 р. — 12 без означ. місяців, 20 поез.: січень — май, 2 поез.: падолист; 1864 р. — 11 без означ. місяців, 67 поез.: січень — май, 12 поез.: червень — серпень; 1865 р. — всі 6 поез.: січень — цвітень. Отже маємо тільки 2 поезії написані в падолисті і 12 в літі, всі інші — числом 96 — написані від січня (коли вже сонце звертає на літо) до весни.

В тих 202 числах є 114 окремих поезій і 13 уривків. Решта, отже відчислюючи уривки, 91 чисел — се перерібки тих самих поезій.

З огляду на розміри найбільша є автобіографічна поема „Родинне місце“, в котрої заховали ся тільки два уривки: оден — 16 стор., другий 7 стор. — разом 23 стор. Поема „Латані поли“ має 11 стор., а „Весна“ 8 стор. Інші поезії менші розмірами, хоч дуже малих між ними не багато.

Келестин Скоморівський — лірик. Навіть більші його твори мають визначно ліричні прикмети. Звичайно пише він ліричні поеми. Маємо там також 3 байки й 3 шаради. Одна поема означена як „ода“ (Господь иросвіщеніє мое“ і т. д.), хоч з огляду на зміст таких од (не означених виразно сею назвою) є більше. Назвою „думка“ означено поезію „Гадка“; „Похорон жовнярина“ названий поемою; „Теплярня“ — гадкою; є ще й сонети, молитва, елегія, сон, образ природи. Так називає сам К. Скоморівський свої поезії.

IV.

Поезія Келестина Скоморівського зовсім не богата мотивами. Можна навіть сказати, що круг його мислей доволі обмежений, а гадка обертаєть ся раз у раз коло тих самих предметів. Але в тім обмеженім світогляді вмів наш поет розвинути досить велике багатство гадок, зміг поглянути на окружене часом оком правдивого поета, а усе відчув щирим, люблячим серцем. І тому піднімаєть ся він часто понад своє окружене, розсипає у своїйму леті нераз перлини правдивої поезії, огріває все читача подихом щирости й безкорисної любови ближнього.

Мотиви поезії Скоморівського можна поділити на чотири відділи — що поза—ними, се виїмкове й не таке характеристичне. Перша громада — се гадки про поезію й самого себе. Отже се елемент — суб'єктивний. Друга громада — се гадки, навіяні житєм на лоні природи. Се, так сказатиб, елемент декорацийний. Третя громада — гадки про Бога, душу і взагалі про відношене людини до неземного світа та про цілі і призначене людського життя. Се елемент релігійно-містичний. Четверта громада — се гадки про те, що дієть ся у вітчизні поета й чого він домагаєть ся від своєї суспільности. Отже се елемент патріотично-суспільний. Всі ті громади лучать ся тісно з собою, одна доповняє другу, одна з другої впливає. Спільною основою, на якій вони виростають, є глибока релігійність поета й високі моральні ідеали життя. З них впливає як проста льоїчна консеквенція і славлене Бога і любов природи й обурене на неправду та лицемірство. Розгляньмо ті основні мотиви поезії Скоморівського ближше.

Келестин Скоморівський став писати на ново поезії з 1862-им р., як на се вказують дати в його рукописах. Тоді мав він уже 42 літ. До того почав він писати після довшої перерви в своїй літературній діяльности. Усе вказує на те, що на ті його поезії не можемо дивити ся як на хвилевий порив молодечого духа, якому не тяжко вилити ся в ліриках. Повага, що проглядає з кожної стрічки поезій Скоморівського, каже нам розуміти їх як витвір зрівноваженої, свідомої ціли душі, яка не в силі висказати в иншій формі тих мислей, котрі — по її святому переконанню — повинні бути висказані. Відси походить поважне розуміне задачі поета й зовсім природний примус висловлювати гадки в поетичнім виді.

Біографія поета подає нам цікаву вістку про се, як Скоморівський писав деякі поезії. Він будив ся із сну й писав серед ночі. І справді деякі його поезії мають уже в заголовку дописку: „сон“, як пр. „Явір“, „Жито яре“, „Каплиця“. А що сон є відбиткою мислей перед ним, видно, що Скоморівський переймав ся змістом своїх віршів так дуже, що був ним зайнятий не тільки у днину, але й підчас сну. Видно, що ті вірші опановували ціле його ество й не давали спокою його духови, аж доки він їх не списав. Се діяло ся у старшої літами людини — значить, у Скоморівськєм маємо справжнього поета, для якого вірші є зверхнім виразом душі. Тому неприродної штучности в його поезіях не повинні ми шукати. Там є висловлений зміст не все щасливо, а навіть часом надто наївно й нескладно, але ми почуваємо всюди, що автор не стає нечотрібно на котурни й не силуєть ся на поетичність, а отвирає перед нами справді свою душу.

Погляди на поезію, а радше на свої власні вірші, на їх значіне, на їх вплив на автора висказав Келестин Скоморівський вже 1862 р. в одній із ліпших своїх поем п. з. „До моїх гадок“¹⁾. Тут уважає він свої вірші заповідю красшої долі в будучині й тому, хоч „скріплий“, грієть ся їх невинною сваволею, бо вони — се „Русалочки вишнего Дунаю“. Ними хотів би він вгасити свою спрагу, але щож! Їх годі „похватити“ й попестити ся ними, бо вони за тихі й за ніжні й тому скоро щезають, полишаючи тільки тугу за собою. Але для поета й се щастем. Ними розібе він журбу й скріпить ся, ними помолить ся він Богу. Вони будять його духа й учать його любити природу та зносити терпеливо горе. Тими гадками переповнені його серце, груди і почуваня. Їх пізнає він „по дусі ступаню“, а „інородні“ гадки не стануть його друзками, хочби й як вони прибрали ся.

Сею поемою визначена дорога, якою думає поет іти у своїй творчости. І тої дороги держав ся він справді. Ідея обговореної поеми така: жите, що окружає поета, сумне; одиноку розраду знаходить він у поезії. Першою цілію поезії є піднесенє духа супроти невідрадної дійсности. Тому зовсім справедливо називає він свою поезію зірницею будучої долі, (а тую будучу долю бачить він у всевітнім духовім відродженю — воскре-

¹⁾ Як документ впливу Тараса Шевченка на К. Скоморівського друкує сю поезію в Додатку під ч. 3.

сеню) і Русалками вишнього Дунаю — того ідеального Дунаю, який являєть ся у нього символом сплячої долі народу. А що радість не довго триває, тому й хвиля поезії така коротка, що її годі схопити й вона остає все тугою — мрією. Але поет навіть тоді може говорити ще про безмірне щастє, бо поезія прояснює найважніші питання життя.

Також у поемі „Кому на вік, тому на лік“ (1864 р.) розвиває Скоморівський програму своєї творчості, зазначаючи, що він співає тільки про се, що бачив і пережив, отже передовсім про красу рідної природи й про історичну минувшину свого народу. Зрештою уважає поет свої гадки-вірші гіркими, невеселими, а то й просто називає їх жалями („Жалі“), викликаними горем, що засушило йому духа й „здеревило“ тіло, бо його мрії й бажання не сповняють ся.

Однак се не чисто особисте горе поета; він заявляє виразно, що жаліє над людьми. Але власне для того люди не зрозуміють його віршів; вони не для них. Тому поет хоче знести ся своєю поезією понад сей світ і полетіти до сонця („Жалі“). Бо кождий поет, як пророк: обох їх мало хто слухає, хоч вони вкладають цілу душу в свої слова. Звичайно їх голос даремний і хиба після смерті зуміють їх свої оцінити. Тому поет найщасливіший тоді, як живе в своїм власнім світі; колиж погляне поза нього, то вже й по щастю. Мрія-мана — се пожива поета, сльози — наші. А шкода, що так мало слухають поетів, бо якби їх слова приймали ся, „то давно вже дуби пукли були би“ („Поет“). Отже поети повинні бути пророками, що мають вести нарід до освободженя з кайданів неволі („Глас вопіючого“). І не даром так тяжко знайти поетови таких, що слухалиб його, бо його задачею говорити правду, хочби й під видом байки („До моїх байок“). Так ставить Скоморівський поезії за ціль — будити духа до будучого воскресеня при помочи етичного піднесеня до сонця воді й правди. Проти письмаків, що пишуть щобудь, виступає він остро. Розумієть ся, поезія повинна кидати тільки здорове зерно, бо коли вона буде служити ідеалам непевної моральної вартості, се пімстить ся гірко на її авторах, як колись люди прийдуть до пізнаня того.

Бачимо, що в обговорених поезіях виступають дві характеристичні прикмети поезії Скоморівського: 1) він хоче служити красшій будучині народу; 2) він рад би морально піднести свою суспільність. Докладніше розвиває він ці гадки у дальших своїх поезіях.

V.

Вже в поемі „До моїх гадок“ виявив К. Скоморівський глибоку пошану для природи, бо по його гадці повинна поезія довести до розуміння природи й до поклону їй. Так природа стає головним підкладом його поетичного натхнення. Велика скількість поезій, присвячених огляданню природи, є вповні зрозумілою проявою у людини, що значну частину свого життя проводила на лоні природи. Аджеж К. Скоморівський зріс на селі, а хоч школа завела його до міста, він усе таки не зривав звязків із селом; по скінченню шкіл став він священником на селі й займав ся господарством. І він добачив у тихому сільському житю цілу скалку поетичних настроїв: простір, господарство, природні явища, рослини й звірята — ось мотиви його поезії. І в тім обожанню природи рідної землі виявив ся може найкрасше поетичний талант К. Скоморівського. Окрушини щирої поезії розсипані по тих його віршах. Можна сказати, що майже всюди там, де Скоморівський заговорить про природу — чи се буде широкий поетичний образ, чи рефлексія, чи маленьке в кількох словах порівнянє — дає він щось гарного, щось такого, що ще й до нині має бодай частинно артистичну стійність. До того в поезіях тої громади являєть ся Скоморівський для нас близьким, бо він показує нам красу не десь далеко, а таки коло нас самих.

Великий вплив природи на поета проявляв ся вже від дитинних літ („Родинне містце“). Тоді води рідного потока вмiли коїти його плач, око радувало ся надбережними цвітами, а слух любував ся співом пташок. В дуброві знала його кожда деревина й кождий корчик, його приятелями були лісні птахи, зайці, лисиці, а навіть вужі. І тому він не любив свідти дома, а вганяв ціліми днями по садах, левадах і гаях; а в них був він такий щасливий, „якби зразу Адам“! Або родинні поля! Кілько то поетичних згадок лучить поет з ними, передовсім тоді, як він оглядав їх при сході сонця.

Щож любить поет у природі та як він її розуміє? Передовсім любить він безмежний простір, чисте поле. Тут гуляє свобідно його гадка за гадкою. Там усе подасть предмет до роздуми: червак чи мушка чи грудка землі. І колиб ми вмiли читати правду в тій божій книзі, то ми не йшли би на роздорожа й держались би Бога („Простір“).

Огже на вид свобідного простору лине поет гадкою до Бога, а поле видасть ся йому каплицею, де він повинен молити

ся разом із тими птахами, що своїм співом просять божого милосердя для нас („Каплиця“).

Із явищ природи вражають поета найбільше два контрасти: зима й весна, сонце й темрява.

Скоморівський — се поет весни, поет сонця. Туга за весною, безмірна жаждоба сонця — се найбільше помітні риси його поезій. Він не любить зими, яка убиває жите в природі, ненавидить леду, що морозить жите в просторі, його пригнобляє мертвий спокій природи, що заснула зимовим сном. З весною — він оживає. Як тільки елідно перші проблиски весняного життя, немов будить ся й поет і бере за перо, що спочивало зимовою порою. Він радуєть ся світлом, ясним сонцем, бо для нього прикрий туман і темнота.

В знімі зникає для поета вся краса з землі святої й він лякаєть ся того, коли зимна крига леду якби кліщами стисне усе жите в природі („Образ природи“). Зимова заметіль, яка немов грозить цілому світові загиблїю, переймає його правдивим жахом і він жалує дуже того подорожного, що попав у таку заверюху („Крести при дорозі“). І взагалі зима являєть ся для нього лютим живлом, що намагаєть ся усе зморити й зморозити ледом. Неодин корінець закастєнїє й перемерзне на все, а як прийде літо, то воно вже не для нього. І тому треба тяжкої боротьби з тим зимном, щоби не пропастн („Або ся грїймо або пропали!“).

Тому поет глядить із щирою радістю на се, як зима не радо мусить уступати, а лід поводи тає й прибільшує води в ріці. І той розвій весни із кайданів зими є для нього образом духа, що з неволї вириваєть ся помалу на волю й оживає під впливом божого сонця („Образ природи“, „Лід“). Хоч і весна у своїх початках зрадлива („Вербниця“), все таки є вона для поета часом надії й обновлення, порою, коли він взиває рідну землю до воскресєня („Весна“). Без весни й літа нема для поета краси на землі, понурий образ природи є для нього негарний („Злов само ся нївечит“). Весна має й символічне значїне. Поет бажає й для свого народу весни — духового пробудження й віднови життя. Се бажанє весни для свого народу переходить у горячу молитву („Молитва про весну“). І рідня земля повинна пробудити ся, бо для її весни вже усе готове, тільки треба їй прибрати ся. Поки що наша весна барить ся „на крутім Дунаю, на синьому морю“, але вона прийде

до нас, бо вже посилає нам полудневі вітри й топить сніги та криги („Весна“).

З бажанєм весни тісно звязане й бажане сонця, світла, ясности. Глибокий поклін сходячому сонцю зложив поет у згаданій поемі „Родинне містце“. Також у поемі „Кому на лік, тому на вік“ заявляє він, що буде оспівувати світло сонця, що радить його кожній дитині.

Як поет тужить за сонцем, так йому здаєть ся, що й сонце тужить за землею й хоче її освічувати та проганяти з неї туман і лід. Тому, коли землю покрив „чорний світ“, то „сонце сплакалось“ і „лучі слезаві... розпустило“ („Жито яре“). А противно, коли сонце поборе з весною зиму, тоді настає у природі радість і всюди будить ся нове весняне жите. Гарний і широкий образ такої повільної боротьби сонця з ледом дав поет в „Образі природи“.

Де сонця нема, там прикро й негарно — тому хата безвікон переповнена нездоровим воздухом („Віконце“). Отже поет сумує, коли бачить, що його нарід налягає ще пільма („Молитва про весну“).

Лід — ворог сонця — ненавидить його тепла, бо воно вбиває його („Лід“). І туман, якого поет дуже не любить, глядить на сонце з завистю. Він рад би нераз засіяти таким самим сяйвом, але ся безсильна зависть хіба осмішить його („Туман і сонце“).

Весняна природа взагалі одушевляє К. Скоморівського. Тому вода, увільнена від зимових ледів, вода бистра, що пливе й журчить або чиста, хрустальна, нескаламучена — подає йому нераз мотиви до поезій. Керничка, якої вода пригожа до нитя, є для нього алегоричною святістю, що її не можна каламутити без тяжкої відвічальности перед Богом („Керниця“). Часом така вода, що біжить від жерела до моря й наражена по дорозі на різні пригоди, є для поета образом людського житя. А се, що вода пливе безнастанно, сповняє його мрійливою тугою й він рад би піти за тими водами аж до свого моря. Ті гадки виразив Скоморівський у довшій поемі п. з. „Де йдете води? Я йду за вами“.

Весни без жайворонка й соловія годі подумати, тому й Скоморівський згадує їх часто у своїх поезіях, а навіть присвячує їм окремі поеми („Жайворон“, „Соловій“, „Два соловії“).

Поет любить не тільки рідних весняних птахів, йому дороги й рідні дерева. Йому жаль білої берези, що мусить так

богато терпіти в мартові бурі („Біла береза“), він жаліє над грушкою, яку лихі люди хотіли нащипити, але тільки пообтинали її невміло („Плачуча груша“). А буйної тополі питаєть ся він, чому вона не може встояти ся. І тополя жалуєть ся перед ним на черв, що її підідає („Тополя“). Коли, згадуючи соловіячи жайворонка, поет часом так захоплюєть ся самим їх співом, що малює його навіть доволі широкими картинами, то при деревах він не попадає в такий захват, а побуджуєть ся на їх вид більше не до описової, але до рефлексійної лірики.

Але не треба забувати, що К. Скоморівський, проживаючи на селі, повинен був зайняти ся управою рілі. А що він любив село, то й сільські роботи подали йому цілий ряд поетичних мотивів, менше чи більше вдатних. Із тих поезій бачимо, що Скоморівський любив щиро рідну землю, на якій працював і що та праця видавала ся йому правдивою поезією. Се одушевлене рідною нивою веде його так далеко, що він бачить навіть сон, у якому самі ангели в неба засівають поле („Жито яре“). Поета радує нива, вкрита буйним, чистим збіжем, дешенниця немов сама просить женців, аби її вижали („Шениця“). Жнива — се час радости й заплати за труди, але належить добре уважати, чи зерно справді вже готове для жнив („До жнив ще далеко!“). А буває й таке, що праця йде на дармо, бо збіже виросте погане — се наповняє поета жалем („Жниво“). Подібні почування викликає нива, заросла хвостом, серед якого гине добре зерно. Той хвост є символом чогось злого, низького. Таку ниву треба сполоти, бо „із хвасту годі хліба, лиш стіль бидлині“. І поле повинно бути чисте, щоб наші ниви були готові, як прийде літо („Нива“). Тільки уважатиб, аби разом із хвостом не позривати й здорового зерна („Половільник“).

Такі погляди Келестина Скоморівського на природу. Стоїть він тут зовсім на ріднім ґрунті. Чужі рослини, чужі птахи, чужа земля — не мають приступу до його поезії. Тільки виїмково згадує він про якусь чуженицю, пр. про кипарис, зрештою всюди бачимо у нього наше рідне, галицьке село. І тому він так любить сю природу. Вона нагадує йому все його найближших, його нарід — і поет, звертаючи ся гадкою до природи, роздумує на ділі про близьких йому людей. Він сам почуває себе частиною тої величної природи, яка його окружає, а яка говорить до нього зрозумілою, бо наскрізь рідною мовою. Так порушає вона цілу його душу, сповняє ціле його серце. То поет

бажає бачити не так природу гарною, веселою, осяяною теплим промінєм сонця, під яким дозрівають земні плоди — а то він жріє про свій варід, який хотів би бачити гарним, веселим, осяяним теплим промінєм щастя, багатим.

VI.

К. Скоморівський був також священиком — і то добрим священиком. Історія його смерти є найкрасшим доказом того, як поважно розумів він обовязки священика, з яким самовідреченем сповняв він їх.

Святе Письмо знав Скоморівський знаменито, коли навіть брав ся перекладати його. Також був він читаний і в богословській літературі, як се видимо з його рукописів.

Тому був він глибоко релігійною й справді побожною людиною. І ся риса виступає виразно в його літературній діяльності.

Релігійність Скоморівського пливе з глибокого внутрішнього переконання, а побожність виявляє ся у нього поетичним підємом духа. Се один із елементів його поетичної творчости, який при сприяючих обставинах міг би розвинути ся до оригінального артизму, так різного від тих віршовань на релігійні теми, якими обдаровує українську літературу сіра буденщина.

Гадки про Бога й про Боже Провидіне — се поважний відділ поетичної творчости Скоморівського. З тим вяжуть ся на пів філософічні, на пів містичні розважання про лад на світі, про становище людини в ньому, про людського духа й його призначенє та про наші душевні сили.

Більше як двацять поезій присвячує Скоморівський таким темам. Їх можна поділити ось як: 1) гадки про Бога; 2) управа світом і лад на землі; 3) марність земних дібр, а вартість духовних; 4) людський дух; 5) небо.

Гадки про Бога виложені найяснійше й найповнійше в „Оді“, написаній на тему: „Господь просвѣщеніє мое и Спаситель мой, кого убою ся!“ „Ода“ ділить ся на дві частини: в першій висловлює автор свої власні почування супроти Бога, в другій обговорює відношенє „свогого роду“ до Бога.

Віра й побожність вяжуть ся у Скоморівського тісно з любовю рідного народу, якому поет рад би запевнити при Божій допомочі красшу долю.

Інші поезії сеї громади розвивають у головному ширше гадки висловлені у згаданій оді. Віра є для Скоморівського провідницею в житю, яке являєть ся йому пропастью, що криє глибокі провали. Сум огортав би його, як би він так стояв над тими пропастями й не міг відповісти на найважнійші житєві питання, які розв'язує йому тільки віра. („І звідки і по що?“). Тим більше звертаєть ся гадка поета до Бога, коли він бачить марність сього світа. („То вічне, що від Бога“).

Божа всемогучість, Божа воля є у Скоморівського рівнозначна з добром. Передовсім вірить він кріпко, що Божю волею є красна будучина його народа, його свобода. Ся гадка повторяєть ся в цілім ряді поезій.

Але приглядаючи ся світови, бачить поет, що хоч люди знають, що Бог і Божий закон — се одно („Закон Божий“), вони не поступають так, як би се було мило Богу, а противно гнівлять Бога й опісля дивують ся, що їм поводить ся зле. Всю вину своїх власних злих діл складають вони на Бога й нарікають на Нього, що Він не вислухує їх. А молитви, кадила й загалом побожеїсть мають перед Богом тільки тоді вартість, коли в парі з ними йдуть добрі діла („Кадило“). З ідейного боку цікаве тут домагане внутрішньої моралі, згоди діл із таємними мислями й словами. Се домагане повторене нераз у Скоморівського.

Далі заявляє він, що не належить журити ся гіркими хвилями на сїм світі; вони тільки для тіла, а дух не має нічого спільного з сїм світом, бо він покине його колись і помандрує до „Тата“, відки прийшов сюди на науку. Дух повинен уважати тільки на се, щоби словнив своє післаництво. А коли він, ідучи сею дорогою, змучить ся, тим більша буде його заслуга. Духа годі замкнути в гробі. („Не жури ся!“). І даремна робота тих, що хотіли би придавити духа — таким „фізікам“ не вдасть ся се. („Тіло — дух; Дух тіла не має“). А коли помимо того дух поета сумує й тужить усе за чимось, то причина того в тім, що дух глядить Духа, котрий його сотворив. Аж там знайде він спокій („Гадка“). Тому до того дому, відки вийшов дух, тужить поет так, як тужить дитина за рідним домом („До дому!“). До сеї висшої ціли летить він безнастанно, бо се його ідеал („Боже світло“). Отже зовсім зрозуміле, що поет, перенятий такими гадками, не боїть ся смерти. Коли житє стає йому тяжке, він з тугою глядить за тим другим, ліпшим житєм і просить Парки, щоби скоро й справно допрядали „починок“ його житя („Парки“).

Розлука з тілом буде для нього правдивим визволенням, бо він дізнаєть ся тоді про багато таких річий, яких тепер не може знати („Де ліпше?“).

Так виглядають у головному поезії Скоморівського на релігійні теми. Хоч у деяких із них пробивають ся гарні мотиви та слідно полет фантазії, на загал є сі вірші за слабі. Причиною того передовсім брак ширини світогляду. Автор не все уміє оживити свої гадки правдивою поезією. Відси й походить неясність у вислові та непорядність у складаню поезій. Словом, форма й будова тих віршів Скоморівського за тяжка супроти легких і ніжних гадок у них. До того заступлена тут часто поезія реторичними фразами.

VII.

Найцікавіша для нас остання громада поезій К. Скоморівського, вірші патріотично-національного змісту, бо в них відбили ся сучасні поетови духові струї серед нашої суспільности в Галичині.

Який же є зміст понятя рідного краю у Скоморівського? Багато не довідуємо ся про се з його віршів. Свою вітчизну називає поет Русію, додаючи ще часом до того епітет „свята“ („Жайворон“, „Грій ся, Русе, ні — то-сь пропала“, „Голос-дзвона“). Свій нарід називає він Русинами („Дунай“) й відрізняє його виразно від Москалів і Поляків (Уривок поеми). Також мало говорить Скоморівський про межі сеї Руси. У нього вона тягнеть ся „від морів аж до Дунаю“ („Чого плачеш?“); а в поемі: „Кому на вік, тому на лік“ згадує він про Дністер і Дунай.

Дністер має у Скоморівського очевидно значіне справдішної ріки Дністра. Але чи поет опирає межі Руси аж по справдішний Дунай, можна сумнівати ся. Дунай має у поезіях Скоморівського — подібно як в українській народній пісні — радше символічне значіне. Такий символічний Дунай бачимо на початку поеми „Колись і ему буде!“, де розказуєть ся про алегоричну боротьбу за волю, що має зачати ся „від Синеморя та з поза Дунаю“¹⁾. Тому ідеальному Дунаєви присвячена й ціла поема п. з. „Дунай“. Тут поет просить Дуная, аби він пустив уже раз нашу долю й „удіблену“ волю, котру він держить у себе в полоні цілий вік. Він уже „виссав“ її так, аж вона ослабла. Колиж Дунай не схоче пустити нашої долі добровільно, то поет

грозить йому, що „ми пошукаєм, хоть прийде нам з тебе всю воду іспити“.

Минувшина України грає незначну роль в поезіях Скоморівського. Ледви у трьох поезіях натякає він на неї. Маємо згадки тільки про татарське лихоліте („То вічне, що від Бога“) і про причини упадку давньої Руси („Жайворон“, „Неси, коню вороненький“), котрі поет бачить у надто буйному життю вельмож і незрозуміню хвилі з боку роздратованих таким поступованєм широких мас народу — черни.

За те теперішність, сучасний поетови стан рідної землі змальовані докладнійше. Сій справі присвячено яких 30 поезій, переважно довгих.

Положена, в якому знаходить ся рідний нарід, уявляє ся Скоморівському сумним, невеселим. В „Думці“ просить він „люб-бу родину“, аби не дивувала ся, що він заєдно плаче й що його думки невеселі. Усюди бачить він сумні ознаки й хоче плачем трунути студене серце й „збучілу“, холодну душу. Веселійші гадки, які він нераз кликав, прийдуть до нього хіба в гробі. Той сум і плач бачить поет усюди в своїому рідному краю. Він звиває навіть небеса, щоб вони плакали й змили сльозами вини злих людей, хоч з того плачу не було користи, бо світ „не скаяв ся“. Плач має у нього якусь незвичайну силу, бо може воскресити й жертвих („Плачте, небеса!“): Отже не дивно, що поетова пісня сумна — инша не підходить під нижніші відносини, як він про се говорить у поезії „Чого сумно?“

Подібне бачимо в цілім ряді инших поезій. В „Молитві розпуки“ каже Скоморівський, що „розпука вілась в серце глибоко; у очех слези, у очех кров“, бо злобний ворог топче наш нарід вже сотні літ, а він даремно благає Божого милосердя. В такім тоні зложені й поезії: „Чого плачеш?“, „Молитва затченця“ й ин.

Застановляючи ся над причинами того суму й плачу рідної землі, дорікає поет гірко незгідливим дітям своєї вітчизни, бо то вони навели на неї неволю. Також виступає він остро проти тих „нових Фарисеїв“, що „всолодили ся“ в чужину, не хочуть знати рідної мови, а тільки „нарід з скіри лупат“ і ще хочуть бути народними провідниками („Чого плачеш?“).

1) Гляди: Додаток ч. 4.

VIII.

Приглядаючи ся ближше своїй суспільности, бачить Скоморівський серед неї дві верстви: старих і молодих. І як у висше згаданих поезіях не любить поет зими й леду, а тужить за весною й сонцем, як він ненавидить темряви, а бажає ясного світла; так і не любить він старого покоління й не надіється вже по ньому нічого путнього, а всю свою любов, усю свою надію звертає на молодіж, яку уважає будучністю народу. Боротьбу між змною темрявою й теплим світлом переніс Скоморівський на свою суспільність. Тому й можна його образи про лід і сонце уважати алєгорійними образами двох верстов сучасної йому галицької суспільности. Але попри алєгорійні образи є у Скоморівського також виразні натяки на се, як він глядить на старе покоління.

В поетичнім діяльоту „Два соловії“ каже один соловії:

„Старій верстві покій даймо,
 Бо она вже так пропаде,
 А за молодь теплу дбаймо,
 Не лишаймо без припал“.

„Старий рід“ загнав нашу вітчину в гріб („Думка“) й тому вдаряє поет острою сатирою на старе покоління й вичисляє його гріхи супроти народу. Передовсім провідники сеї старшої верстви, ті любимці світа є на ділі представниками крайного назадництва. Сонця, правдивого світла вони не хочуть, ніби боять ся, щоби світ не висміяв їх. І так виходить, що у них є очи, але вони не хочуть дивити ся, є у них уха, та вони не хочуть чути, а їх серце не хоче зрозуміти, якою дорогою йтиб йому. Їм мила тільки їх сваволя. Вони боягь ся позбутись—„світа“, а забувають, що за се не мине їх суд, бо духа не можна вбити. Вони ставлять ся гордо супроти Бога й кажуть: „Наше на верха! Хто нам заборонит?“ А тим смілійше так поступають, що криють ся із своїми мерзкими ділами. Все дбають вони тільки про своє тіло, а цурають ся праці. Але поет вірить, що тим злочинникам вже тепер приходить кінець, бо вже досить вони „налицьовали“ й накрутили ся закона „на своє копито“. („Любимці світа“).

А які вони помимо безмірної глупоти смішно горді, се показує сатира „Туман і сонце“. Тут розказано, як то два тумани побачили ясне сонце й забажали світити як і воно, бо тоді буде

о много діїше стояти їх справа й вони самі наберуть більшого значіння. І ось один туман рішив ся без довгої надуми „гулькнути в сонце“, а другий мав дивити ся крізь вікно, як він буде виглядати й що на се скажуть люди. І той другий туман дивив ся справді, але їла його важка зависть, що той перший, а не він вийшов на сонце як „високреподобний“. І собі полетів також під сонце, а третьому велів глядіти на себе. І щож стало ся! Тумани так собою заступили сонце, що люди й не могли його добачити. І так було довго — довго, аж доки Бог не віслав вітру й не розвіяв їх. Як видно виразно із слова „високреподобний“, вдаряє тут Скоморівський на духовну гієрархію, себ то на Святоюрців, що доси держали в своїх руках провід народа й довели його до безпросвітности. Але Скоморівський не сплинив ся на тім — у чотиростиху „Юда продав Христа“ заціпив він найвисших духовних провідників, закидаючи самим архиереям продажність.

Вкінці до тої самої категорії поезій належить ще поема „Уцугані“ — себ то користолобиві, що всюди дбають тільки про власну наживу, але помічної руки не подадуть нікому. Вони зробили себе богами на землі й усе згіршене на світі через них. Вони не прийняли Месії, котрого прийняв бідний народ. За усе те грозить їм поет великими карами.

Та сміла характеристика „старої Руси“ не позбавлена історичного інтересу.

Але хоч поет бачить той невідрадний стан, серед якого знаходить ся сучасна йому суспільність, він певний, що його народови судила ся красша, світліїша будучина. Повернеть ся доля („Могила“), а воскресене вже надходить („Весна“), бо усе зло пропаде й зробить місце доброму („Злоє само ся нівечит“). Тільки не належить думати, що се зло уступить по добрій волі, його треба що йно побороти в тяжкому бою. І Скоморівському вже уявляєть ся той бій за волю народу, де ломлять ся кайдани неволі („Колись і ему буде“).

Тому звиває Скоморівський свій нарід, аби він встав на голос воскресного дзвона й поборов „ревнителів“, що відцурали ся свого народа й своєї мови („Голос дзвона“)¹⁾ — той сам мотив, з котрим ми вже стрічали ся нераз.

Що ся боротьба випаде на користь поступу, правдивої просвіти, рідного народа, рідної мови — того поет певний, бо сам Бог буде помагати таким борцям („Голос дзвона“, „Дунай“, „Колись і ему буде“). А тих борців бачить він у молодежи..

котру називає будучиною народа. І на скільки К. Скоморівський звертаєть ся із словами безпощадної догани проти старого покоління, котре так здеморалізоване, що з нього й не може бути користи народови, на стільки він звертає всю свою любов, усі свої надії й усі свої ідеали на молодіж, у якій бачить певні завдатки ліпшої долі народа. Нігде красше не висказав Скоморівський тих своїх гадок, як у своїй поемі „До молоді рідної“²⁾. Тут зібрав поет в одну цілість, доводі вдатну, гадки, з котрими ми стрічали ся вже висше.

Сам поет ділить сю поему на чотири часті. Із своїм зазивом звертаєть ся він тільки до молодежи — чому, се знаємо вже із обговорених поезій і сам поет говорить про се вразно в другій частині своєї поеми. Провідною гадкою сього твору є з одного боку вислів гарячої любови до молодого покоління, на котре поет покладає єдину свою надію в відродженю рідного народа, а з другого бажане вказати сій молодежи й народови шлях до вимріяного поетом відродженя. У вступі каже поет молодежи глядіти в сонце й зорі та пильно слідити його боротьбу з туманом і хмарою. У другій частині заявляє він, що вся його надія на молодіж, котра повинна держати ся своєї рідної хати, а відвертати ся від того старого покоління, що привикло вже до неволі. Далі звиває він молодіж, щоби горнула ся до світла й розбивала холодний лід, що морозить душу й тіло. Вкінці в четвертій частині закликає молодіж до любови, котра творить правдиві чуда. Із любовю повинна йти внутрішня згода, самопізнанє, надія на Бога, віра й відвага в рідні сили. Додамо, що поема „До молоді рідної“ написана в марті 1864 р. (маємо її в трьох рукописах) — саме тоді, коли розвій народовецького руху в Галичині міг подавати з одного боку гарні надії, але з другого боку виказував вже деякі признаки упадку.

В інших поезіях додав К. Скоморівський вже не багато до тих ідеалів. Так пр. в поемі „Половільник“ висказує він гадку, що хто росте поміж хвостом, нехай сим не журить ся, а дає хоч по своїй силі плід; в поемі „Нива“ перестерігає перед забіганками „печеного леду“; в поемі „Хваст“ радить набирати сил самостійно; в молитві „Отче наш“ бажане своїму народови: неба, долі й послуху для закона; вкінці в поемі „Жайворон“ звиває свою суспільність до науки й молитви.

1) Гляди: Додаток ч. 5.

2) Гляди: Додаток ч. 6.

IX.

Остаєть ся ще зробити кілька загальних уваг про поезію Келестина Скоморівського.

Ми бачили, що у вираженю змісту своїх поезій виявляє К. Скоморівський деяку оригінальність. Але се не виключає деколи й значного впливу інших письменників. Сей вплив доходить декуди не тільки до позички цілих мотивів, але й до простої перерібки поезій інших поетів. Раз зазначив се й сам автор, дописуючи до „Молитви заточенця“ слово: „перелицеване“. І справді, ся поезія й ще друга п. з. „Молитва розпуки“ є перерібною званої патріотичної польської пісні Корнеля Уейського „Chorał“ („Z dystem rozarów“). Обі перерібки що правда зовсім свobodні, хоч на обох слідний виразний вплив Уейського не тільки у змісті, але й у формі. Взагалі Скоморівський підпав досить під польський вплив, коли в його мові подибують ся декуди польонізми. З інших чужих письменників слідний вплив Фрідріха Шіллера, пр. „Похорон жовнярина“ нагадує своїм початком Шіллерове „Der Kampf mit dem Drachen“. Також лектура українських поетів полишила свої сліди у творах Скоморівського. Автобіографічна поема „Родинне містце“ нагадує декуди „Підлисе“ Маркіяна Шашкевича; „Ода“ подібна де в чім до поезії Миколи Устіяновича: „Хто як Ти велий...?“ Але найцікавіше для нас, що у Скоморівського слідний вплив поезій Тараса Шевченка. Поема „До моїх гадок“ нагадує вже своїм початком Шевченкову поему „Думи мої“, а „Жалі“ Скоморівського є таки перерібною сеї Шевченкової поеми. „Кадило“, „Упугані“ й „Любимці світа“ переробляють також цілі гадки й фрази Шевченкового „Кавказу“. З історичного боку належить се поставити Скоморівському у деяку заслугу. Він одушевив ся Шевченком тоді, коли писання теніяльного Українця стали що-йно ширити ся між Галичанами¹⁾.

Ще більший вплив мала на Скоморівського українська народня пісня. Її відгомін замітний виразно вже в перших його поезіях (пр. „Птиці — послі“). В поезіях 60-их рр. піддаєть ся Скоморівський впливови народньої пісні таки дуже, переробляючи у своїх писаннях не тільки цілі обширні мотиви з народних

¹⁾ Гляди про се у згаданій моїй праці про 60-ті рр. XIX в. в Галичині.

співанок, але й цілі пісні. До поезії „Похорон жовнярина“ додав Скоморівський ось яку дописку: „Той завбдъ за умерцемъ (матери за своимъ Синомъ — жовняриномъ) при похоронѣ — омаль не живци зъ усть заводячої перенятый и у Поєму уложений“. Мотиви з народньої поезії були би справдішньою окрасою поем К. Скоморівського, як би він не псував їх деколи своїми не все відповідно дібраними висловами, як пр. у „Думці“:

„Ой, розстели, вітре, хмарку,
 Буй-вітре, бурлаче!
 Най наплаче сльозей чарку;
 Най з серця заплаче“—і т. д.

Форма поезій Скоморівського досить свобідна. У нього є розвинене почуття ритміки, але ця ритміка не держить ся одного шаблону — вона ріжнородна. Стрічки тої самої поезії мають найчастійше правильне число складів. Тільки деколи під впливом живійшого чуття скорочують ся вони. Строфічна будова появляеть ся часом, але вона не є правилом. Поезії мають найчастійше вид довшої свобідної поеми. Стрічки є звичайно 12, 11 або 9-складові. Подибують ся й коротші.

Мова поезій Скоморівського на загал народня. Тут і там трапляють ся ще церковно-славянїзми, пр.: чело, человек, нісл і т. п. У морфології бачимо такі форми, як: ей (III відм. одн.), си (замість: собі), годівлев, кервов (VI відм. одн.) — в таких випадках являеть ся ще часом ненародне окінчене: — ой; ци (замість: чи); же (замість: що) і т. д. Зрештою ця мова не була би така зла, якби Скоморівський не псував її декуди самовільними скороченнями (пр. церкв'ной) або невідповідним уживанем деяких слів чи не зовсім щасливо дібраними висловами.

Нинішнє значінє сих поезій уже, розуміть ся, не таке велике. Змінили ся обставини, поступила вперед українська мова. Але помимо того мають деякі його поеми (пр. „До молодї рідної“, „Колись і єму буде“ й ин.) ще й нині свою стійність; деякі місця його поезій ще й нині не втратили краси. Що правда, на нас роблять комічне вражінє такі наївні вірші, як: „До гною, діти, до гною!“; але попри них знайдеть ся у Скоморівського й неодно цінне. Повинні ми пошанувати в ньому ідейну людину з поетичним чутєм, із щирою любовю до свого народу.

X.

Крім обговорених творів полишив ще Келестин Скоморівський рукописні писання, зложені прозою.

Рукописи, що їх маю під рукою (багато їх затратило ся), обіймають :

I) Переклади св. Письма Нового Завіта, а саме: Послане до Римлян (гл. I—XIV), перше Павлове Послане до Коринтян (гл. I—XVI), друге Послане до Коринтян (гл. I—XIII), Послане апост. Павла до Галатів (гл. I—VI), Послане апост. Павла до Єфесеїв (гл. I—VI), Послане апост. Павла до Филипісеїв (гл. I—II), Послане апост. Якова (гл. III—V), перше соборне Послане апост. Петра (гл. I—V), друге соборне Послане апост. Петра (гл. I—VII), перше соборне Послане євангелиста Іваня (гл. I—V), друге соборне Послане євангелиста Івана (гл. I), третє соборне Послане євангелиста Івана (гл. I), Послане апост. Юди (гл. I), Послане апост. Павла до Римлян (гл. I—II), Апостольські Діянія (гл. I—XXVIII).

II) Переклад німецького катехизму Леонарда.

III) Проповідь: „Слово въ празникъ Рѣждества Христова“.

Найцікавійші для нас переклади із Св. Письма. Скоморівський переложив, здасть ся, усі Апостольські Посланія й Діянія. З того заховали ся Апостольські Діянія в цілости, хоч частинно наднищені; з Посланій остало тільки небагато. Як видно з кінцевих дописок до деяких перекладів, повстали вони в часі між початком 1865 р. до першої половини 1866 р. Отже є се одна з останніх праць Скоморівського безпосередно перед його смертю.

Переклад ще не викінчений; у ньому багато поправок над текстом, усюди видно вагання. Тому полишаємо його зрештою на боці.

Д О Д А Т К И.

1.

Птиці — послі.

Ой, соколе, соколоньку!

Далеко літаєш;
Скажи мені молодому,
Де милу видаєш.

Твоя мила як сніг біла,
А око як зоря;
Твоя мила лежить дома,
Із жалости хора.

Вчаровали вороженьки,
Завидують люде:
Либой, либой Марусенька
Вже твоя не буде.

Ой, коби знав мій миленький,
Що я порабляю,
Же про него в душі моєї
Спокою не маю.

Над потоком зелен явір,
Та повисли листи;
Нема кому та донести
До милого вісти.

Сивий орле, сивий орле,
Ти всюда літаєш,
Чей бо ти ся до милого
Мого допитаєш.

Лети с листом ти до него,
Що писала мила,
Скажи єму, що без него
Роком м'ні година.

Ні я їсти, ні я пити,
Лише плачут очі,
В день спочинку я не маю,
Годі спати в ночі.

Скажи, скажи, сивий орле,
Що там в дзюбі маєш;
Повідж же ми, сивий орле,
Звідки прилітаєш.

„Від милої лечу твоєї
І с листом до тебе,
Що писала до тя мила
Із наглої потреби.

Скажи тепер твоєї милій,
Чи ю щире любиш,
Бо як ю тримаєш в зводі,
Долю єй загубиш“.

Люблю, люблю, як сам себе,
Над срібло, над злото,
Люблю єї над му душу,
Вмру за ню з охотов!...

Моя мила, будь щаслива
І я їс тобою,
Най не знаєм лихой доли,
Лише в счастья здрою

Бог на нас зливає дари:
Будьмо терпеливи:
Чей нас Бог получит з собов,
Будемо щасливи!

2.

На честь братей повернувших з неволі.

„Витайте братя, ангели покою,
Що несли світу лучи правди вічної!
Всіх вас ту нинька витаєм з собою —
Ви-сьте розбили дими мраки нічної.

Ви уроджені на тяжкі подвиги,
Ви розуміли слова Христа Пана,
Як крест отчизни всі нести повинни,
Ви то на собі світу дали явно.

Терня дорогов гналисьте за Богом,
 Не вагалістесь клеветаней вражих,
 Серца-сьте поїли божой правди словом,
 Би раз зірвати диби братей наших.
 Ви-сьте заодно любовою палали,
 Ставились охочо на олтар офіри
 За любов отчизни, що-сьте з грудей ссали
 Любви, надежди і отеньской віри.

Як сокіл в воздух, ви за правдов гнали,
 На крила брали малі соколята;
 Але хтож винен, же вас запознали
 Ворог тяженький — ах, пробачте, братя!

Пробачте, братя, блудним братям вашим,
 Нині-сь роздерла церковна завіса,
 Нині завіт нов' заврем з врагом нашим,
 Нині всі братя, — ні врага, ні біса.

Нині всі братя, як бувало з разу,
 Коли рід люцкій жил на землі щастно,
 Не торгне більше брат на брата вражу
 Руку, би ссати кров братню напасно.

Слеза із ока пропаде на віки,
 Незатужит вже більше брат на брата,
 Знана¹⁾ неволя з под братимців стріхи,
 Диби з нурені у темраві ада.

Повстань, що живо і що склопотано
 В сумі тяженьків — братимців тужило,
 Нинька із небес помощ нам зіслано,
 Нині нам, братя, соньце засьвітило.

Вірного друга дружина приймас,
 Тужливій сестрі повернено брата,
 А край свих бодрих синів відберає,
 Сироти бідні відберают тата.

Нині всіх серца, всіх що до одного,
 Горичи молби най заносят Богу
 За дану *вільність* — Он із трону Свого
 Глянув, ах, глянув на нашу недолю.

А так, братя, в згоді, найшовши пут' прави,
 Всі-сь причиняймо до добра посполом,
 Лиш горе тому, хто-б надрушив справи!
 Віддаст' рахунок тяженький пред Богом“.

3.

До моїх гадок.

Гадки мої, гадки! Духа мого квіти!
 О, ви зорниці будущої долі,
 Що то бренете в невинной сваволі,
 Щоб мя скріплого дробину загіті!

¹⁾ Може: Знята?

О, Русалочки вишнього Дунаю!
Ци вам не знатно, яку спрагу маю?
Вами ю, вами лиш хочу вгасити!
Ви такі живкі, мов вітрец холодний,
Що внуженного у спеку лагоїт;
Як хлібец божий, що багне голодний,
Коли го голод у серденьку млоїт.
Вами занести спраженую душу,
Ви к тому вдатні — котру будь порушу.
О, якже вас тяжко прітьма похватити,
Щоб-сь вам приглянути, вами-сь поістити,
Як ся пістит дитя на матерном лоні,
Ід ней ся горне в кожній хвили чорній.
Хотьби одну з вас слезою скропити,
Угулублену в серцю примістити!
Ви мов голосок мирної скрипоньки,
Що іздалека вснулого голубит,
Що грудь розведе, а духа пробудит;
Як мушки в літї, що брєнят над сонним
І го прокєнут — захватом обгорне...
Сильні, вникливі, скалу би збудили,
Ой, і умерлого трупа оживили.
А сли-сь пробудит, ци котру спогонит?
Душа за вами лиш слїзку ізронит!
Скоро-сь вказали, вже й чим боржїй далїй
В вітхлань канете і вже за пропали
Вас маю — полишивши тугу
В банном моїм серцю на більшу метругу
Для мене. О, і то щастя!...
Же хоть в просоню загостите д менї
І пісню вашу кенете в душицю.
Най маю мирних в житю дві годинї,
А розкіш неба в заплаканім лицю —
Хвиля стражданя — она мнї печальна —
Жадна не прийде. Отож ви в провинї!
Я-б розбив вами тугу і скріпив ся,
Ой, я би вами Богу помолив ся!
А так що нуждний? Й молитись не вмїю,
А без молитов що сердека вдїю?
Ви би ми конче вказали дорїжку
Поза світа того темненькую нічку,
Дали безпеку, що ви не гнівливі,
А іскру духа — о, ви би збудили,
Щоби не заспав наймїй до могили.
Ви би навчили мене остороги,
Би не піткнутись, заким паду в ноги
Святїй природї за єї опїку,
За хлібец святїй, за сіль і науку.

Ви-б мя научили, як вхилитись доли
Горенькій — чорній і всі недосоли
Косматого світа підчиняти воли
Найвисшого — Він сам їх проломит!
Всі ви мні вістні, всіх вас серце знає
І грудь моя повно заложена вами,
А чувство моє як за вами рве ся!
Всіх вас спізнаю по дусі ступаню,
Бо іннородна мене не прийме ся.
Хотьби надійшли вбарвлені, приборані,
Ваших недружок я ся не касаю,
Бо тамті носят з собою отраву,
Хоть поверх мають принадну приправу.
Ви гіркі з-верха і прикрі і млаві,
Лиш єсть в вас солодь, що не проминає.
Світ вжем проплакав слезами то болю,
Щоб скріпив ними склялу душу мою
І ще слабка чось, ще плакати треба,
Щоб-сь чей добити ми земного неба,
Неба на землі, бо і в гробі треба,
Би костей моїх до него принято,
Занім ославят всемірне свято,
О, занім тіло на спочиву пійде, —
Голос вас заодно най будит з забучі,
Нім зоря вічна над мим гробом зійде —
О, най ми світят гадок небних лучі!
Би по скон житя світили билині,
Як калиноцвіт страдальця могилі!

4.

Колись буде і чорту.

Від Синьоморя та з поза Дунаю
Ой, чути, чути, як звони грають,
Грають сумненько та жалобненько,
Аж мором мліє з суму серденько.
Чось ся й зорниця в червень вмотала,
Нїби ся в крові она купала;
Чось сумна стала, не веселит ся, —
Бо Синоморе кервов крестит ся!
Що то за звони, за перезвони?
Чи де горит що? Ци дзвонят на хмари?
Ой, які зойкні чувати гвари!
Чи яке святенько дє наступає,
Що о нем еще мир божий не знає?
Може то звідтам, де жиют Рахмани,

Попод земельку несесь воздухами,
 Прийде на воду тай у воду кане,
 Нікто голосочку конца не догляне?
 Ой, ні то, ні! То не Рахманов дзвони!
 Тамті не видають так сумненьких стогнов!
 Бо то голосочки, сумнії гомони —
 Они ніби кличут люд до оборони.
 Ой, то не звононьки, то кресінь сталиці,
 Аж іскра-сь родит, а стогне землиці,
 Так ржає коник, допитит копитами — — —
 То від Синоморя, від тебе, Дунає,
 Що ся в воздух пустит, той знов в воду кане,
 А як ся скупає, тай гнеть-і охляне.
 Ой, то не звононьки, то бренькіт сталиці,
 Січут ся, рубають — сумні вечерниці!
 Зірничі плачут, а сонце-сь ввидає,
 З кровці червоної очи обтерає,
 А такой кровця Дунай заливає,
 Але мир божий на те не питає.
 Ой, барвит ся Дунай та синое море
 Ой, та про тебе, про тебе то, Доле!
 Про тебе то, Доле, скервавлене поле,
 Скервавлене поле, устелене трупом!
 Се ломят недолю та на смертном полю,
 Брат з братом рве ся розбоєм та лупом.
 Ой, вже надоіло та допекло уже
 Носити подовше чортячое бремя!
 Скенути его сам Бог допоможе,
 Сам Бог! Уже бо надоспіло время...
 Ой, годі, годі, можлиї сударі,
 Мир божий в ярмі по довшє держати!
 Звонят на сповідь і на горку прощу,
 Треба-сь тяженьких гріхов сповідати.
 Легко то було набрати на душу,
 Лиш горко — горко буде то збувати!
 Таже ви самі відаєте добре,
 Що не по боже було ваше діло;
 Держали довго, лиш не ймете довшє —
 Вже мірило злоби вашой-сь наповнило!
 Врешті хибаби Бог не був Богом,
 Якби подовше еше тоє стримав,
 Якби ся чорту дав ще наглумляти,
 Же що чорт хотів — тай тоє і виграв.
 Дістне пропаде царство діяволе,
 Рід людский найде, він найде на своє —
 Чортови досить! Вже ся дость набавив,
 Душі і тіла вже ся дость надавив,
 Ой, час вже, час вже пустити обоє!

5.

Голос дзвона.*Великий звон.*

Вставайте, вставайте, бо вже час!
 Бо свято, бо свято буде в нас!
 Та яке? Та яке? Та коли буде?
 Та ктож то, та ктож то голосил его?
 Таже Бог, таже Бог обіцяв его,
 Таже Бог, таже Бог становил его
 — — — — — Вже давно!
 Таже вже, таже вже вечерня була,¹⁾
 Надойшла, надойшла вже утренья!
 Якеж то, якеж то свято буде?
 Воскреснут, воскреснут та всі люде!
 Вставайте, вставайте, бо вже час,
 Бо будит нас голос, що єсть в нас!

Менші звони.

Вставайте, братя, на голос дзвона!
 Вже ся продерла очей заслони,
 Уже, вже плінячий враг мраки помер,
 Уже дух сіти темрави продер,
 Вже, вже покути час, гніву-сь скінчит,
 Що на нас за гріхи праотец тяжит:
 Вже годі подовше-сь царити врагу,
 Бо дух вже починає гасити спрагу;
 Начав вже тужити, чого довго бажав,
 Вже стати раз хоче, бо довго лежав.
 А ктож службу буде правив,
 Кто молитов научит?
 Хоть повстане дух заспаний,
 Ктож го далій укріпит?
 Кто дав духа, той поможе.
 Вставайте, братя, лиш в імя боже!
 Он батько, Бог батько поможе нам,
 Но збити не дайтесь з товку врагам!
 Бо ворог облудний лестев жие,
 Оманил, обдурит, з товку зібе —
 Не вірте врагови — его слугам,
 Но вірте дзвонови, що кличе д нам:
 Вставайте, вставайте, свято буде,
 Воскреснут із мертвих Слави люде!

Передзвіл.

На погибель врагам Слави!
 Безголовіе врагам Мами,

¹⁾ 1848 р. (Примітка автора).

Таким дітем, що їдь їли
 І ще других нев троїли;
 Що за гроші продают Маму,
 Самі собі копают яму!...
 Біда вам, сини виродні!
 Станете ся кари годні,
 Осудит вас світа звін,
 Совісти вашої гомін.
 Най вас колька сколе з проста,
 Бийте не встали з постелі!
 Дай то, Боже справедливий!
 О, всіх вас лихо спогонит,
 Як дзвін Слави пісьнь задзвонит!
 Богдай такий з міра пропав,
 Що сам Мамі яму копав;
 Що не слухав ей науки,
 З сердца випер красні звуки,
 Якими го колисала,
 До розуму приводжала,
 Що сам в бранці Маму дав,
 Себе в вражу свиту вбрав!
 Богдай з меже нас пропав,
 Що научив, як кров ей ссати;
 Свіжої кровці добувати;
 На ей стогни тикав уха,
 Мружив очи, відвертав ся:
 „Як тяженькі твої муки!“ —
 А в куті ей наругав ся!
 Таких песі-синів доста,
 Що то-сь зовут ревнителі!“

6.

До молоді рідної.

Ти молоде! Цвіте ярий,
 Зелен листе на яворі,
 Поглянь в сонце, поглянь в зорі,
 Бо там твоя Доля — Воля
 З туман-хмарою горко-сь боре!
 А на тебе вся надія,
 Мов яром на соловія,
 Що ме весною щебетати
 Коло своєї рідної хати
 Не на скреплі мармор — брили,
 Що наводят самі горе,
 Що в неволи скаменіли,
 В неволи ся всолодили,
 Для родини оніміли!...

В вас дримає давна Слава,
Давним горем присипана!
З часта зором у оконце,
Чи не ронит світла сонце!
А як ронит, то зберайте,
Ще й у Бога просіт світла —
Стане й вам, сли єсть для світа —
Тай тим світлом-сь розгрівайте!
Най не криє леду свита!
Тумани лед зимний родит,
Серце й духа він холодит,
Бо він ціпит душу — тіло —
Треб, щоб сонце го розгріло;
Тай дух ся там не приймає,
Де лед-гору над ним має.

Любови пушку співакови
За простибу кеньте в торбу —
Кленусь Богом, же окуви
Сами пустят, затре охбу
Тай наведе щастя многе
В родинні наші пороги.
Хоть з палатов вон прогнана
В курну стріху наша Слава,
Не журба то — нова стане,
Сли дух силу свою прогляне
І нову двигне палату.
Только терпцю за заплату.
Молодь Русе, то твоя справа,
Любов буде — то виграна!
Діти — цвіти! Меж собою
Згода в гадці, згода в ціли,
Бо скуплені вже силою
Великих річей доспіли!
Цвіти сут на нашой ниві,
Любовою їх треб шукати,
Самозрічнев подливати,
А надієв в Бога, віров
Получати гадку з ділом —
То будут віки тревати!...
Пушка духа, зерно віри
І відвага в рідні сили,
Любов ку повзятой ціли —
Борше-б враги біса зіли,
Нім би нарід ізломили!

Три листи М. Костомарова до П. Куліша.

Подав—*Олександр Барвінський.*

М. Костомарів мав звичай в жартовливій настрою послугувати ся в переписці із своїми приятелям церковно-славянським язиком, котрий він опанував читанем св. Письма і церковних книг та літописий. Зразки таких писань Костомарова подав уже М. Драгоманів¹). „Кіев. Старина“ 1904 (ІХ, стор. 90) подала таку Записку Костомарова з р. 1870 до Д. Лебединцева, котрого він з його братом запрошував відвідати його в Петербурзі.

Отут подаю три листи Костомарова до Куліша, переслані пок. І. Пулюєм проф. д-рови К. Студинському. Листи сі писані з Петербурга на звичайнім листовім папері формату 8-ки; перші два без підпису, на третім підпис Николай, а перший з них навіть без означеня року, місяця і дня. Куліш був тоді (після польського повстаня 1863/4 року) директором духовних справ у Варшаві.

В першій листі Костомарова є натяк на обіцянку дану йому, імовірно про покликане на катедру історії в київськїм університеті. Київський університет дійсно рішив покликати Костомарова (1869/70), одначе міністер просвіти, гр. Дмитрій Толстой, рішив оставити Костомарова при Археографічній Комісії в Петербурзі²).

¹) Жате і Слово, вістник літератури, історії і фольклору, Львів 1895, т. III, ст. 339—341.

²) Литературное наследіе, Автобіографія Н. Костомарова, Спб. 1890, ст. 174 і сл.

В другім листі, писанім очевидно 1870 р., коли Костомарів їздив на Крим купати ся в морі¹⁾, згадуєть ся про напасти Юзефовича, котрий українофільство представляв польською інтригою та вязав його з повстанем. Роздратований тим Костомарів глядить втихомирення зворушених нервів у поїзді на Крим (виїхав він туди в червці 1870), про що і пише в листі з 30 мая, але без означеня року²⁾.

В третім листі згадує Костомарів про задушевне своє бажанє написати популярну історію українського народу і в тій ціли рад би розглянути польську і литовську метрику та інші жерела у Варшаві в короннім архіві Варшавськім і в Києві. Так підготовляв він собі виданє „Исторіи въ жизнеописаніяхъ“, що почала печатати ся 1873 р.³⁾ Згадка про Шайноху вказує на се, що Костомарів тоді почав приготовляти IV-те виданє „Богдана Хмельницького“⁴⁾ в трех томах з нагоди критики К. Шайнохи в його „Szkicach Historycznych“, про що згадував мені Куліш підчас повороту через Шляхтинці на Україну⁵⁾.

Почерк листів Костомарова вельми нечиткий, так що не-легко його письмо розібрати. Примітки до них наші.

I.

Великія чотыредесятницы честнымъ днемъ скончавающимъ ся, намъ же, отче, теченіе поста совершити, побѣдители грѣха явити ся, главы невидимыхъ зміевъ сокрушити молющимъ и воскресенію неосужденно поклонити ся чающимъ, радуй ся, отче.

Мужъ тезоименень ми грѣшному⁶⁾ николи же возва мя, ниже единое слово прорече ко мнѣ. Азь николи же неудобъ даваемое требую, но приємлю со благодареніемъ вся, яже вдасть ся ми. Аще имуть вдати ми, яко же обѣщаша яко имѣеть за тисненію преданный листъ, да будетъ тако, точію да не рекутъ ми: болши сего не пиши и да владуть ми грамоту отъ царя

1) Idem, ст. 175.

2) Ibidem.

3) Idem, ст. 188.

4) Богданъ Хмельницкій, Историческая монографія, Спб. 1884, 3 томи.

5) Куліш замітив при тім, що Костомарів не вихіснував польських жерел до Хмельниччини, котрими мав покористувати ся, приготовляючи 4-те виданє.

6) Цар Микола I.

Роска на превожденіе, а може потребно ми будеть орудія сего дѣля, да не сѣтворятъ претысканія на пути моемъ.

Смирный Николай старецъ иже на Невѣ рѣцѣ.

II.

Честнѣйшему, въ писаніяхъ преискуснѣйшему, въ старцѣхъ книгочіихъ преизящнѣйшему, сердцу моему благолюбезнѣйшему, старцу Пантелеймону иже въ Лядсѣтѣй земли въ градѣ Варсовійстѣмъ сущему, смиренный и паче всѣхъ челоувѣкъ грѣшнѣйшій старецъ Николай иже на Невѣ рѣцѣ глеть радуй ся, отче.

Два писанія Твоя вселюбезнѣ пріяхъ и се приємлю худую трубу словесе моего и вострублю въ ню гласомъ скудоумія моего. Ты же, Отче, прости ми, понеже кротокъ еси и долготерпѣливъ. О колико сладостна была бы ми бесѣда твоя, Отче, о коль желаніемъ возжелѣхъ и хотѣніемъ восхотѣхъ узрѣти тя и сладостнаго зрака твоего насладити ся.

Совѣтъ, иже далъ ми еси, пріяхъ и совершихъ; разумень бо еси и все, еже речеши ми гласомъ правдолюбія твоего, азъ худый собираю аки бисеръ многочестень въ газофилакію¹⁾ ума моего и въ дѣйство ми та будутъ. Во еже восписати противу нечестивыхъ оныхъ, иже бѣсомъ разжени вопіяху на ны аки скимны²⁾ рыкающій и аки онагри³⁾ безумніи нѣсть часть, безплодно бо есть. Преидеть же мимо духъ бурень, тогда ударимъ въ тимпаны разумнѣя нашего. Никто же инъ тако гнюсенъ и мерзостень яви ся, якоже проклятый богоненавистный, чернодушный Іозефовичъ, иже дерзну такову ложъ и клеветы исполненіе възгласити, яко вѣдомо ему есть, яко рекомое украинофильство отъ ляцка вліянія и отъ рекомыя польскія интриги исхожденіе свое имать. Аще пакосетнъ и смердящъ выну бысть старецъ сей, обаче никогдаже не бысть толико зміеподобенъ, якоже нынѣ, понеже вѣсть добрѣ не тако вещи быти, якоже онъ глаголетъ, аспидъ сый и василискъ.

Мню, отче, приємше спину, теши путь по Волзѣ даже до предѣлъ крымскія Тавриды да омыю тѣло свое въ волнахъ Понта Евксинскаго. О аще бы, отче, самъ вознепщеваль былъ таково же сотворити. О колми бы сладостно сіе было. Буди здравъ, отче, во утѣшеніе сердца моего.

Женамъ всечестнымъ окрестъ твоя трапезы сущѣмъ поклоняю ся любезнѣ.

Писахъ въ царствующемъ градѣ св. Петра Россійскія земли мѣсяца мая въ 30 день на память преподобнаго Исаакія Далматскаго въ всечестномъ храмѣ Исаакія празднику сущу и кампанамъ зѣло звенящимъ въ часть сей.

¹⁾ Скарбона.

²⁾ Молодй левъ.

³⁾ Дикй осел.

III.

Отче, радуй ся и паки реку, радуй ся! Вселюбезное писаніе Твое пріяхъ и пречтохъ и радостию возрадовахъ ся. Аще бы возможно сему быти: есть же сіе желаніе сердца моего отъ многихъ лѣтъ, во еже написати дѣеписаніе народа житія его. Азъ воспісахъ ти вторицею обаче аще якоже.....¹⁾ Славій²⁾ обѣща вѣща неже азъ вторицею писахъ, того ради сътворю якоже подобаеть, да будетъ первое паче втораго. Желаніе точію имамъ, да не прегяты мнѣ и помощь дадутъ. Того ради подобаеть ми пречести вся, яже обрѣту здѣ въ польской метрицѣ и литовстѣй о таковыхъ вѣщахъ, посемъ же въ Варшавскомъ корон. архивѣ и въ Кіевѣ такожде. Тако возрадовахъ ся, яко уже помыслихъ рано приступити къ писанію. Мню яко отдревле реши слово лѣпое что оста ся въ лѣтописехъ еще сущу народу подѣ князьми, посемъ уже теши путь вся книги изданныя пречести.

А вѣдь Шайнохи несконченная вещь Два lata³⁾ въ ней отъ бездѣлицы: народъ рускій рекомый ѣко.....⁴⁾ народъ явился.

Женамъ сушимъ окрестъ.....⁵⁾ сушимъ земно кланяюсь.

Также возлюбленнаго брата Василя⁶⁾ цѣлую любезнѣ.

Смиранный Николай иже на Невѣ рѣцѣ худый старецъ, паче всѣхъ человекъ грѣшнѣйшій на благословеніе неизреченную Божія десницы уповай въ вѣки, аминь.

Писаніа въ царствующемъ градѣ св. Петра въ лѣто отъ воплощенія Слова *αωξς*⁷⁾ февруарія въ 25 день на память св. Порфирія епископа Газскаго.

¹⁾ Одно слово зовсімъ нечитке.

²⁾ Историкъ Соловевъ.

³⁾ Три слова годі розібрати.

⁴⁾ Одно слово годі розібрати.

⁵⁾ Чотири слова годі розібрати.

⁶⁾ Біловерський, шурин Куліша, що був такожъ в урядовій службі у Варшаві.

⁷⁾ 1866.

Віденське „Общество св. Кирила і Методія“.

Написав *Василь Щурат*.

Між останками з архива гр.-кат. парохії при церкві св. Варвари у Відні знайшов я в 1916 р. статут „Общества св. Кирила і Методія“, заснованого весною 1864 р. при віденській гр.-кат. духовній семінарії. Статут списаний каліграфічно на трьох аркушах білого канцелярійного паперу оправлених в паперові окладинки фіолетної краски з суто золоченим орнаментом. На внутрішній окладинковій синій картці з переду витиснена печать овальної форми, де в обводі уміщений напис: „Общество св. Кирилла и Меѳодія“, а в середині зображенне обох славянських апостолів. Під текстом статута на кінці положена аprobante власною рукою ректора семінарії о. Якова Ціпановського з датою: „Въ Відни дня 8/20 цвѣтня 1864“. З радостью одобряє о. ректор стремління питомців семінарії до придбання „всесторонного дѣль домашныхъ свѣдѣнія основаніємъ бібліотеки объявленное, щобъ по званію своему. Свѣтильниками народа быти“ і щиро молить Бога, щоб воно принесло оwoцї „къ оумноженію хвали Божой, возвышенію св. Цркви кае., подкрѣпленію црствующего Августѣйшого Прѣтола австрійского и въ ползу руского народа“.

Статут, котрий передрукую в додатку до сеї розвідки, попереджений вступним розважаннем на тему ваги письменства для образования одиниць і народів, яке „стало ся отъ временъ такъ зовомой реформаціи общимъ достояніємъ“. І ми Русини — кажесть ся — в числі європейських народів, особливо-ж славянських. що-до многочисленности займаємо не останне місце, але

образованнем ніяк еще не можемо дорівнати иншим народам. „Неблагодарность судьбы и недоброжелательность отвѣчныхъ нашихъ враговъ силились въ заводы невѣжество и темноту въ рускомъ народѣ удержовати, чтобы лишь своихъ користолюбивыхъ цѣлей достигнути“. Одначе завдяки Провидінню, хоч руський язык і витиснено під сільську стріху, все таки „руській духъ остался непоколебимъ“. Традиційно завдячуєть ся се австрійському правительству, передовсім Йосифови II. „Онъ первый намъ надалъ права чоловѣчества, онъ разрушилъ узы тяготѣвшіи отъ вѣковъ на нашомъ родномъ словѣ“. А хоч успіхи в рідній літературі від того часу ще „не всемъ отвѣтни продолженію свободнѣйшого отдыха въ словесности“, то вони з другої сторони й не дуже маловажні. Серце питомців віденської семинарії гарячою любовію бе для свого народа; й вони раді би причинити ся до його добра по змові. Відчуваючи-ж, що до того конечно треба придбати собі всесторонні відомости про свій народ, про його давнїйші й теперїшні звичаї й обичаї, про його діла політичного й культурного значіння, постановили заложити власними коштами бібліотеку, в якій знайшлись би визначнїйші книги з обсягу літератури передовсім рідної, а при тїм і инших славянських та європейських, корисні для пізнання свого високого призвання серед народа, а не противні католицькій вірі й державним законам.

Сам статут складаєть ся із 45 параграфів виложених у чотирох групах. Перша група параграфів: „О обществѣ въ обще“ найважнїйша. „Общество“ стає під покров св. апостолів славянських Кирила і Методія й принїмає від них назву. Патроном його є кождочасний ректор семинарії або його заступник. Члени „Общества“ ділять ся на дійсних і почесних. Дійсними членами можуть бути лиш питомці віденської семинарії; почесних іменує „Общество“ за визначні заслуги для „Общества“. Добродїями „Общества“ іменуєть ся за спомагання його грошевими датками. Вступити до „Общества“ має право кождий питомець віденської семинарії в кождій хвилі, заявивши своє бажання „Обществу“ або голові його. Принятий член зобовязуєть ся на найблизших загальних зборах „Общества“ при поданню руки голові словом чести, що буде вірно придержувати ся статута „Общества“ і по змові причиняти ся до осягнення його цїлі. Все те вираженє в перших вісьмох параграфах. Параграфи 9—11 означують права членів. Дійсні члени крім звичайних прав мають виключне право користати з бібліотеки „Общества“.

Почесним прислугує право бути на загальних зборах. Між обов'язками членів (§§ 12—16) найважливіші два: один той, що кождий дійсний член має при вступі до „Общества“ зложити на його цілі 3 золоті ав. вал. в трех місяцях і що місяця складати на бібліотеку по 30 нов. крайцарів; другий, що він має по своїй силі „упражняти ся въ умственныхъ производствахъ“. В другій групі параграфів (17—21) говорять ся про „Устройство Общества“. Виділ складаєть ся з шести членів: „председателя, его мѣстодержця, нисьмоводителя или секретаря, бібліотекара, касієра и контролера“. Їх вибираєть ся на останних загальних зборах з кінцем шкільного року. В третій групі параграфів (22—36), присвяченій виділові, сказано, що „председателя“ вибираєть ся з поміж семинаристів IV року, та що він, маючи всі права й обов'язки голови „Общества“, в двох случаях остає під зверхною контролею ректора семинарії: повідомлює його наперед про кожде скликанне загальних зборів і подає йому до перегляду переписку з особами неприналежними до семинарії. Бібліотекарові крім вказівок, як перядкувати бібліотеку, даєть ся порученне вести два каталоги книжок — один для бібліотечного ужитку, другий для ректорату. В четвертій групі параграфів (38—45) про „Дѣловеденіє“ постановляєть ся, що всі протоколи „Общества“ належить вести в руській мові, а печать „Общества“ має зображати св. апостолів славянських Кирила і Методія з написом: „Общество св. Кирилла и Методія“. Інші параграфи присвячені процедурі набування книжок до бібліотеки й призначенню її на випадок розв'язання „Общества“. Над закупною книжок нараджують ся дійсні члени на загальних зборах, рішаючи абсолютною більшістю голосів. Рішення загальних зборів у справі закупна книжок предкладаєть ся до одобрення ректорові семинарії. Він може його змінити. Він може й подаровану для бібліотеки книжку виключити з неї й приказати звернути її жертводавцеві з подякою. Мабуть для ще більшої контролі над діловодством виділу допускаєть ся в особливій потребі на означений час вибір надзвичайного виділу, якого членів пропонує сам голова. На випадок розв'язання „Общества“ бібліотеку ділить ся на часть закуплену і часть даровану. Всі книжки даровані Галичанами призначають ся для бібліотеки „Народного Дому“ у Львові, даровані-ж угорськими Русинами остануть ся до розпорядимости семинаристів з Угорщини. Купленими книжками поділять ся галицькі й угорські семинаристи відповідно до своїх вкладів від часу засновання „Общества“

й розпорядять ся ними так, як дарованими. Подібно поступить ся і з готівкою, жертвуючи її на літературні цілі.

Замітні в статуті особливо ті параграфи, якими застережено ректоратови зверхній нагляд над загальними зборами „Общества“, його бібліотекою і перепискою. Видко, що заснуваги „Общество“ в семинарії дозволено з висшого місця на відповідальність ректора й він обезпечував себе відповідними постановами статута, заки дав йому свою апробату.

В новіших часах про те „Общество“ віденських семинаристів не згадував ніхто, тому й не можна було маги про нього ніяких відомостей. Ф. Свистун еще в 1897 р. присвятив йому ледви кілька слів згадки, пишучи: „Въ пору издаванія „Мети“ образовались (подъ вліяніємъ украинской литературы) между русскою школьною молодежью во Львовѣ, Тернополѣ и Перемышлѣ „Рускіи громады“. Въ Вѣднѣ соединились галицко-рускіи семинаристы въ общество „Св. Кирилла и Меѳодія“, просуществовавшее лишь нѣсколько мѣсяцевъ; оно было розвязано митрополитомъ Литвиновичемъ за „общерусскія“ стремленія“¹⁾. Інформація, як бачимо, дуже скупа й баламутна, бо з неї виходило би, що віденське „Общество“ було собі одною із таких студентських громад, які засновувано у Галичині під впливом української літератури, а плекало „общеруські“ ідеї.

Значно більше звісток про віденське „Общество“, особливо про його заснування і розвязання, знаходить ся в наших і чужих часописах із 1864—1866 р.

Дня 20 цвітня н. ст. 1864 р. дав, як уже відомо, ректор семинарії о. Ціпановський свою апробату стагутуви „Общества“. Та вже 5 цвітня т. р. в „Новинках“ львівського „Слова“ (ч. 25) читаєть ся: „Пишуть намъ изъ Вѣдня, що молодши тамошні Русины намѣряють завязати общество св. Кирила и Меѳодія, егоже цѣлю буде: взаимно образоватись по литературнымъ дѣламъ цѣлон Славянщины. Члены обязаны вносить периодически грошевыи вклады, за которыи скуповати ся будутъ книжки рускіи и славянскіи для учрежденія окремишной громадской бібліотеки въ пользу Русинѳвъ въ Вѣдни пребывающихъ. Цѣль весьма достохвальная“. В порівнанню із тим, що сказано в статуті „Общества“, донесенне з Відня вражає більшою отвертостю. В нїм намічений коротко, але ясно, всеславянський характер

¹⁾ Ф. И. С.: Прикарпатская Русь подъ владѣніемъ Австріи. Львів, 1897, ч. II, ст. 152.

„Общества“: „егоже цѣлю буде взаимно образоватись по литературнымъ дѣламъ цѣлои Славянщины“. В статуті ті „літературні діла цїлої Славянщини“ заслонені трохи — з одного боку книгами „словесности преимущественно руского“, а з другого боку „европейскихъ народовъ“.

Як розпочала ся діяльність „Общества“ і чим вона в перших своїх початках проявлялась, того, на жаль, не довідуємось і з сучасних часописів.

Що-йно в лютім 1865 р. в віденських „Slavische Blätter“ (вип. 2, ст. 106) подано вістку про єствовање „Общества“. Там написано: „В часі, коли взаємини між Славянами все більше проявляють ся, буде славянським читачам важно довідати ся, що і в гр.-кат. центральній семинарії у Відні між Русинами; яких сюди з Галичини й горішньої Угорщини на висші студії висилаєть ся, завязало ся і єствує вже від року товариство під іменем св. Кирила і Методія, яке має ціль придбати знаменитші твори славянської, а особливо руської літератури, щоби з них набрати для себе відомостей про історію, обичаї й побут народа й тим чином не бути „чужими в вітчизні“. Надто обовязані члени товариства виравляти ся в своїй рідній мові й відчитувати свої писання на що-місячних своїх засіданнях; ті з них, що удостають ся одобрення, будуть надруковані, на скільки товариство знайде фонди. Само собою розумієть ся, що ціла та діяльність остає під пильним наглядом наставників семинарії“. Подавши важнійше із статута „Общества“, невідомий інформатор кінчив: „Товариство потвердив уже Єго Ексц. львівський митрополит Литвинович. — Трохи пізнійше заснувалось між руськими питомцями ужгородської дієцезальної семинарії читальняне товариство, яке головно звертає увагу на руські часописи“.

Ледви львівське „Слово“ (1865, ч. 19 з дня 18 марта н. ст.) встигло передрукувати статейку із „Slavische Blätter“ в своїй кореспонденції „Изъ Вѣдня“, як тут-же, в несповна два тижні пізнійше, прийшлоь тому-ж „Слову“ („Новинки“ ч. 22 з дня 29 марта н. ст.) поділити ся з своїми читачами другою, зовсім несподіваною вісткою про розвязанне віденського „Общества“. „Его ВПреосв. Митрополитъ Киръ Спиридонъ, — писало „Слово“ — пребывая современно въ Вѣдни, розвязалъ общество св. Кирила и Методія, основанное що-ино недавно рускими богословами семинарії Вѣденской въ цѣляхъ чисто литературныхъ. Якъ извѣстно, статуты того общества потвердилъ былъ самъ ВПреосв. Киръ Спиридонъ и Онъ же подарилъ сему

обществу при его учрежденіи 50 зр. на закупленье добрых книжок; но понеже нѣкоторые члены общества стали приобрѣтати для своей бібліотеки гдеякіи книжки неотповѣдныи цѣлямъ св. Уніи, именно кѣлька твореній православнои словесности великоруской, то послѣдовало затѣмъ его розвязанье. Вѣденскій „Вѣстникъ“ з 13 (25) с. м., доносячи съ горестію о тѣмъ сумнѣмъ концѣ молодого Кирило-Мееодіевскаго общества, завывае простую причину его розвязанья въ такъ мглисто-тайственныи, а до того такъ затревожающіи фразы, що догадовати ся бы можь зъ дотичнои Вѣстниковои статьи, будьто въ семинаріи руско-Вѣденской уже якась Содома-Гомора, що всколебае свѣтъ, и страшна судьба Бога исполнися, где „зліи злыхъ погубять“. Ото бо слухайте, якъ то изъ мухи робитесь верблюды въ слѣдующомъ оповѣданью „Вѣстника“: „Можежь то не тяжка судьба, що невеликое число тыхъ сынѣвъ, которыхъ руска матеръ выдае, такъ немилосердно ю оставляють въ нуждѣ и въ польской или русской агитаціи свои силы спотребляють? — Мы про одно событіе спѣмнемо, а що заболѣло сердце руске, то певно... Руская церковь высылае найкрасшій цвѣтъ рускихъ сынѣвъ до Вѣденской семинаріи, зъ котрого то Вѣдня много уже блага сплынуло на Русь, но такожь и неоднo нещастіе. Тин молодіи сердца горячою и певно чистою любовію веденіи къ своему народу собрали ся въ обществѣ им. св. Апостоль. славянскихъ Кирила и Мееодія, щобы народный плекати языкъ и по возможности причиняти ся къ просвѣщенію народному; — но горе, и ту черезъ семинарскіи мурь втиснулся духъ рускому имени противень и изъ сего общества старался о кѣлька возможно выперти языкъ народный — и кто вѣсть, якіи еще мавъ намѣренія, такъ що настоятельство за согласіемъ высшой власти духовной тое общество розвязати принужденне было. — Такъ заплачь зновъ Русе надъ зблудившими. Мы записуемъ то съ кровавымъ сердцемъ и тѣлько одна вѣра крѣпитъ насъ: що не дасть Богъ злочестивой агитаціи восторжествованья, хотяй бы она въ свѣй таборъ еще тѣлько неблагодарныхъ сынѣвъ рускихъ звабила, и уповаемъ, що на ней исполнися: „Зліи злыхъ погубягъ“.

„Слово“ розвязаннемъ вѣденскаго „Общества“ було, очевидно, подразнене; ще бѣльше відзивомъ „Вѣстника“. Чого воно „Вѣстникови“ не доповіло, те доповівъ вѣденскій „Страхопудъ“, видаваний Йос. Ливчакомъ. Не даромъ же написала про нього львівська „Мета“: „Есть вінъ филиею львівскаго „Слова“, и що облетне „Слово“ надрукувати боітця, те „Страхопудъ“ въ об-

разках розвозить. Обі редакції ділають про одну ціль: через православие и единство у Москву¹⁾. „Страхопудъ“ (1865, ч. 16 з дня 13 цвітня н. ст.) стравестував відзив „Вѣстника“ про розвязанне „Общества“, зробивши його темою розмови між двома кумами-селянками. Коли одна з них, неначе на зазив „Вѣстника“, плаче, стрічає її друга.

— Чого такъ плачете, кума?

— Нещастье, кумонько!

— Та яке нещастье?

— Вы знаете — я маю сынка у Вѣдні, та дѣйшли сюда вѣсти, що зле справує ся!

— Та щожъ такого наброилъ?

— Охъ, кумонько! кажуть, що до него якась Ягитаця через муръ лѣзла, та ще не знають, чи то Полька чи Руска!

— Дивѣтъ, дивѣтъ! а пѣймали ю? — тую Ягу-Тацяю.

— Ба, та нѣ. — І т. д.

Не так, як „Вѣстникъ“, бо зовсім без обиняків, коротко й виразно озвала ся з приводу розвязання „Общества“ львівська „Мета“ (1865, ч. 4 з дня 31 марта: „Новинки“): „Товариство руськихъ питомцівъ духовного сіменища въ Відні, зъ фирмою „С.С. Кирила и Methodia“, вже розвязане. З того поводу нині — одні скачуть, а другі плачуть. Що ми до сихъ другихъ не належимо, сѣго не потреба ще й казати. „Слово“, которе знову до тихъ першихъ не належить, доносячи о тім факті, запевне на підставі своїхъ ктерикальнихъ визій, подало мильну причину и мильне присвоєнне заслуги, якою є безперечно розвязанне того товариства, которе, колибъ займалось апостольствомъ якимъ, то певне не богослужєбнимъ. Ми зовсім згоджаємо ся зъ „Вѣстникомъ“, що зъ Відня багато добра, але ще більше лиха для Русі дістало ся. Або-жъ то не лихо, коли деякі Русини, буваючи въ Відні на наукахъ, вертаютця відтамъ Москалями, зложивши собі взаімно формальну присягу проповідати москвофильство въ отчині своїй? Се фактъ, о которімъ тільки „Слово“ не знає“.

Та-ж „Мета“ трохи пізнійше (ч. 5 з дня 15 цвітня) подала в „Новинках“ таку кореспонденцію з Відня: „Вість о розвязанню Кирило-методийського товариства, причину которого наші газети, кожда въ своїмъ духу, подавали, а найлучше таки „Мета“ означила, зробила променаду по всіхъ кутахъ землі.

¹⁾ Мета 1865, ч. 7, ст. 202 (Московська агітація.)

Так німецькі — Wiener Lloyd, Kirchenzeitung, etc. — якъ и московські часописі сказали слово на розв'язаннє того заведення, а я кажу надгробне слово надъ тутешнімъ московствомъ, т. є. панславизмомъ вище (!) понятимъ. Що тєє товариство внесли, я не конче радъ, бо саме товариство нічого не завинило; але нема лиха, щоби на гараздъ не вийшло; бо тимъ збили тутъ зовсімъ роги старій партії... Що стара партія чимъ-разъ більше падає, а змагаєця въ сімъ гнізді московства чимъ-разъ більше духъ народній, переконає насъ небавомъ одинъ фактъ, о которімъ донесу вамъ тоді, якъ буде вже доконанимъ фактомъ¹⁾.

В иншій кореспонденції з Відня, підписаній буквами И. З., „Мета“ (1865, ч. 11 з дня 15 липня: „Де-що о руськихъ стосункахъ“) подала знову в зв'язку з попереднім донесеннем таке: „Тутешня наша семинарія набрала тежъ переважно народнїї ціхи и тутъ-би уже давно исчезли були слїди москвофільства, коли-бъ одинъ зъ настоятелївъ того закладу не набивавъ семинаристамъ въ голову, буцимъ то Впр. Митрополитъ противитця народнєму прямованню (що поїхнєму „українщиною“ зоветця), ставляючи їмъ за приміръ такихъ панїв, якъ Сїм...чъ, котрий, за-для ёго стосункїв до московського посольства, получивъ предложєннє від Впр. Митрополита самъ уступити изъ семинарії, коли гїршого дїждатись не хоче. За те не можемо відмовити тутъ заслуги другимъ настоятелямъ, именно отцю спиритуальному Бачинському, котрий, не даючи відстрашитись демонстраціями зі сторони москвофїлївъ, неначе батько, справляє повїрену молодїжъ на шляхъ праведний. Направляє вївъ, якъ може, безтактності помянутого надстоятеля, которому, якъ чуємо, Впр. Митрополитъ радивъ зрезигновати на мїсце семинарицького надстоятеля“.

Публіцистичний такт не позволяв віденському кореспондентови „Мети“ називати осіб по імені і взагалї говорити яснїше. Другий кореспондент „Мети“, підписаний буквами П. П.²⁾, хоч і заповів ся розповісти обширнїше про „Общество св. Кирила і Методїя“ (ч. 17 з дня 9 падолиста 1865: „Зъ життя

¹⁾ Тим фактом була прилюдна поляка українських студентів віденського університету, переслана о. Качалї дня 14 цвїтня 1865 р. за його протест против ненароднього прямовання Галицько-руської Магїці (гл. Мета, 1865, ч. 8 а дня 31 мая.)

²⁾ Після „Гал.-рус. Бібліографїя“ (1801—1886) Ів. Левицького: д-р П. Павлусевич.

віденських Русинів“), не прийшов до слова мабуть тому, що недовзі й „Мега“ перестала виходити.

Останнім відгомоном справи розв'язання „Общества“, який приніс кілька нових звісток із собою, була в „Словѣ“ кореспонденція „Изъ Вѣдня“ надрукована в сам день Нового Року (1866, ч. 1, п. з. „Новый Грицоліній“). Невідомий кореспондент, ізгадавши, що в останнім часі навіть в урядовій газеті можна було читати, будьто би в віденській семинарії „шизма, москва, рублѣ и прочіи неслыханы рѣчи“ загнуздили ся, писав дальше: „Тутъ носила ся навѣть поголоска, що семинарія даже роспушеною буде, що бывшій Министеръ и нунцій дали ся чути, же уже лишь послѣдній годъ гроши на тое заведеніе произведено. Чудовало тое всѣхъ—дуже, ажъ довѣдано ся, же завязавшее ся въ сѣменищи общество св. Кирила и Меодія причиною сихъ непотѣшныхъ вѣстей бути мало; одного бо дня прийшовши питомцѣ зъ коллегій, дѣзнали ся, що бібліотеку общества занимающую 2 полицѣ въ шафѣ переглядано и яко corpus delicti сконфисковано: старій церковный служебникъ, понеже воспоминанія имени папы римского не содержалъ, Гербарта филозофію и одну французку книжку, що читателямъ извѣстно буде; для того тѣлько коротко споминаю сіе событіе; бо думали всѣ неомыльно, же теперъ по розв'язанью общества давно пожаданный миръ въ сѣменищи настане, а поза нею скѣнчатся сія совсѣмъ неумѣстны, давно свою силу потерявшіи обвиненія. Cessante causa cessat effectus. Но въ самомъ дѣлѣ сталося оно противно; бо ледви уплынуло нѣсколько мѣсяцевъ, якъ знову розпочали ся истязанія и новыи обвиненія, якобы питомци до греческой церкви и російско-посольской каплицѣ ходили, которіи ся тымъ кѣнчили, же не имѣючи жадныхъ доводѣвъ, рѣшително ничъ не дѣлано, но за тое обвинено — не знати на якѣй основѣ — всѣхъ угорскихъ Русинѣвъ о тіи сами проступки. Не входячи ближе, скѣлько въ тѣмъ шизмы, еслибы ся и пересвѣдчено о посѣщанію церквей шизматическихъ, бо чи можна такъ обонятнымъ быти, перебуваючи долшое время въ Вѣдни, щобы зъ самой любопытности не оглянути тіи храмы? О инныхъ симпатіяхъ ани бесѣды не было. Въ слѣдствіе того оставлено во время празникъ двоухъ питомцѣвъ епархіи Пряшевской въ діцепалярѣмъ сѣменищи; въ Мукачевской же епархіи, несомнѣнно маючи близшіи вѣдомости о здѣшнихъ обстоятельствахъ, не вѣрено симъ обвиненіямъ и не дѣлано для того жадныхъ змѣнъ въ присыланію питомцѣвъ“. Шукаючи властивихъ причинъ тихъ „истязав-

ній и обвиненій“ в семінарії, кореспондент бачив їх у тім стремління самолюбних одиниць, якого обявом була подорож наших гієрархів до Риму звязана з канонізацією блаж. Йосафата Кунцевича (2 мая 1865)¹⁾ і вихваленне в „Меті“ заслуг нового Грицолінього, котрий у віденській семінарії мав відкрити шизму²⁾. У звязку з тими фактами мали оставати, по думці кореспондента, й поголоски про близьке уступленне ректора семінарії о. Якова Ціпановського, а навіть про канонічний процес його.

Називаючи головного виновника в справі розв'язання віденського „Общества“, о. Бачинського, новим Грицолінім; кореспондент „Слова“ покористував ся гумористичною назвою, прикладаною віденським „Страхопудом“ від 1863 р. до тих осіб із кругів гр. кат. гієрархії, які в добі т. з. „обрядовщини“ (т. є. чищення обряду в римо-католицьких позичок) виступали против неї, а тим самим і против партії львівського „Слова“, що з політичних мотивів „обрядовщину“ підпирала. Грицолінім, котрого карикатура появила ся вже в 2 номері „Страхопуда“ з 1863 р., був міністерський радник о. Григорій Шашкевич; що в 1862—1863 р. сповняв і обовязки ректора віденської семінарії до приходу о. Ціпановського³⁾. Зі здрібнілої форми його імени (Гриць), яка в москвофілів служила на означенне приналежности до народнього сторонництва, „Страхопудь“ утворив італіянську форму Грицоліні по взору прізвища тодішнього секретаря римської конгрегації св. обрядів монсіньора Бартоліні. Пізнійше Грицолінім називано професора догматики на львівськїм університеті о. Йос. Черлюнчакевича, котрий в маю 1864 р. своїми викладами викликав велику бучу студентів теології, наслідком чого перенесено його до Кракова⁴⁾. Новим Грицолінім в 1865 р. названо духовника віденської семінарії о. Бачинського. Його особою обіцював кореспондент „Слова“ зайняти ся окремо, але не додержав слова.

¹⁾ Про канонізацію подало „Слово“ (1865, ч. 34 з дня 13 мая н. ст. в „Новинках“) вістку за краківським „Czas-ом“, а своє вороже відношенне до неї зазначило (1865, ч. 35 з дня 17 мая) в кореспонденції „Изъ Львова“.

²⁾ „Мета“, як відомо, хвалила духовника від. семінарії о. Володислава де Котловича Бачинського.

³⁾ П. Полянскій: Церковъ и приходъ св. Варвары въ Вѣднїи Львів 1891, ст. 80.

⁴⁾ L. Finkel-S. Starzyński: Historia uniwersytetu lwowskiego, I, Львів 1894, ст. 307.

Не маючи наміру новтаряти всіх часописних донесень про розвязане „Общество св. Кирила і Методія“, які нічого нового не принесли, на завершенне подаю новинку „Слова“ (1865, ч. 34 з дня 13 мая в. ст.), в якій виділ „Общества“ повідомлював, як розпорядився своїм невеличким мастком. В тій новинці сказано: „Отъ розвязанного Кирило-Мееодіевскаго Общества въ Вѣднн получило завѣдательство Дома Народнаго во Львовѣ слѣдующе письмо: „Общество св. Кирила и Мееодія рѣшило на послѣднѣмъ засѣданью единогласно: печать свою огослати до Дому Народнаго, присовокуплючи прошеніе, чтобы завѣдательство тогоже: изволило обвѣстити въ „Словѣ“, що всякое общество подъ именемъ св. Кирила и Мееодія може ю даромъ получить. Въ-противномъ случаю нехай стоить въ Домѣ Народномъ яко свидѣтельство: благороднаго стремленія“. — Ведля статутѣвъ того общества, доносить Вѣд. „Вѣстникъ“, мали книжки на случай рѣзвязанья (того общества) хоть по части прійти по Дому Народнаго, но теперъ рѣшено всѣ книжки розпродати, а дохѣдъ прилучити до надгороди за найлѣпшую популярную исторію Руси“.

Чи поза загальними зборами і засіданнями виділу, на яких правдоподібно обговорювалось тільки бібліотечні закуїна, спробувало „Общество“ розвинути ще якусь діяльність, невідомо. По статуту члени його мали вправляти ся в літературних писаннях, із котрих ліпші могли бути й друковані. Одначе про якісь літературні заняття й видавництва „Общества“ нема звістки, коли не вважати ними „Пісні радости“ в нагоди вступлення Литвиновича на львівський митрополітчий престол і „Стиха“ на день його імени, оголошених питомцями віденської семинарії в цвітні і в грудні 1864 р.¹⁾

Рівно-ж нема відомости, хто з питомців віденської семинарії належав до „Общества“. Тому, що їх взагалі було небагато, можна припускати, що з малими виїмками всі, особливо на початку, коли ректорат і митрополит відносили ся до „Общества“ прихильно. Більшість їх була, розуміється, з Галичини. При помочи епархіальних шематизмів, львівського й перемиського, можна її й поіменно означити. Після тих шематизмів (на рік 1864) весною 1864 р. були в віденській семинарії: на IV році Ілія Мардерович (із львів. епархії), Володислав Дорожовський, Онуфрій Лепкий, Микола Лявчак і Омелян Пашкевич (із перем.

¹⁾ Левицкій: ор. cit. II, ч. 397 і 416.

епархії); на III році Іполит Козловський, Іван Михалевич, Антін Сіменович, Лев Вітошинський (із львів. еп.); на II році Лев Менцінський і Омелян Сембратович (із перем. еп.); на I році Юстин Дворянин, Євген Дзерович і Микола Герасимович (із льв. еп.), Максиміліян Криницький, Юліян Пелеш і Теофіль Скобельський (із перем. еп.). Їх належить уважати й основниками „Общества“. В часі перед розв'язанням його не було вже в віденській семінарії Мардеровича, Дорожовського, Лепкого, Ливчака і Носалевича, які укінчили IV рік; не було молодших Михалевича й Вітошинського, що по укінченні III року перейшли куди-інде; за те прибули на I році: Филемон Огоновський і Іларіон Рейтаровський (із льв. еп.), Антін Бачинський, Мелетій Гладшовський, Юліян Недзвецький і Емануїл Загачевський (із перем. еп.). Ті прибувші належали певне й до останніх членів „Общества“.

Вже на основі тих часописних донесень, яких предметом було розв'язання „Общества“, можна сказати, що по році встановлення його більшість членів була опанована общеруськими ідеями львівського „Слова“ з його обрядовщиною та схилилась до панславізму державно-російської концепції, наслідком чого між иншим було й заінтересованне богослужбними книгами православної Церкви й відвідуванне православної каплиці російського посольства у Відні. Одначе вже одно імя такого члена „Общества“, як Пелеш, пізнійший єпископ і автор історії церковної унії, повинно бути підставою до припущення, що не було там і без опозиції на користь народнього прямовання. Одна кореспонденція „Слова“ (1864, ч. 63 з дня 20 серпня н. ст.) підписана Юрієм Юревичем Ігнатовим потверджує таке припущення вповні. „Говоря по опытамъ тутъ пріобрѣтеннымъ, — писав Ігнатів — въ семінаріи Вѣденской двѣ партіи находятя. Партія одна стремится тула, чтобъ соединенными силами домогаться единства языка въ русской словесности, писати чисто по основательнымъ граматическимъ правиламъ, т. е. въ сію категорію принадлежитъ та часть молодыхъ, которымъ хотять въ первыхъ учитися языку русскому и инымъ наукамъ и по сему только писати. Партія же другая имѣеть цѣлью писати и говорити такъ, якъ народъ говоритъ, т. е. ни маленько не возвышати ся надъ сферу простого народа, а всегда въ той самой каріерѣ находити ся“.

До общеруської партії в віденській семінарії належали вже із давнішого часу передовсім питомці з Угорщини. Віден-

ський кореспондент „М:ти“ д-р Павлусевич, подаючи в ній (1865, ч. 13) свої ранші спостереження „З життя віденських Русинів“, писав: „Угорські питомці, отъ якби й нині, безъ внимки, чванили ся, що вони правдиві Русси (назва Русини здавала ся імъ яко зляшене и просгацьке або хаходське прізвище), а говорили такою чудною мовою, що годі й зрозуміти. Бачите, незвичайні каріери „въ образованномъ книжномъ языкѣ“ поробили, а межи собою таки по мадярськи шваркотіли, неначе справдешні Гуннів унуки. Для цікавості згадаю про те, на що вони у своїй ніби-то „русской“ мові найбільшу вагу кладуть. Ого въ 7-мъ припадці одинокого числа не змінюють гортаннихъ к, г, х на ц, з и с, та все говорять н. п.: въ рукѣ, на ногѣ, и т. д., а другий ступень зрівняння кінчать на = ѣе, н. п. болѣе, краснѣе и т. д. Така то въ нихъ руська народна мова!... Я-бъ и не згадувавъ про нихъ, якби вони не причиняли ся найбільше до пропаговання панрусизму, черезъ що тутешня семинарія не мало терпить. Пізнійше, де буде мова о Обществі св. Кирила и Методія, не одна подія пояснішає, особливе, чому воно набрало ціхи московської“¹⁾.

Члени общеруської партії в віденській семинарії мали, як оповідає д-р Павлусевич, уже 1859—1860 р. таку силу, що нівечили всякий почин народовців та причинили ся до розбиття їх літературного товариства „Дружества“, котрого ділом був літературний альбом, присвячений ректорови семинарії Угросьви М. Нодеви²⁾. В ректораті общеруси більшого попертя не мали. Нодь, — каже д-р Павлусевич — хоч і походив з Угорщини, був щирим народовцем і — як засвідчують його літературні праці — любив свою рідну мову, а віцекоректор о. Сембратович нічим тоді не інтересував ся. Найбільше ширив общеруську ідею в семинарії префект, тодішній докторанд богословія о. Іоолит Криницький. В його гарній бібліотеці книжки були переважно московські, хоч із раншої доби попадали ся й українські. Московські книжки визичував він питомцям. Але більше ніж книжками і особистим впливом причинював ся він до укріплення общерусизму улекшуванням зносин між питомцями і протоєреєм при російськім посольстві у Відні о. Михайлом Раєвським, котрого хата була довгий час не лиш місцем сходин найвизначнійших пропагаторів общеруської ідеї на віденськім ґрунті, але й атрак-

¹⁾ Про се кореспондент уже не розповів.

²⁾ Згадав про той альбом „Вѣстникъ“ 1860, ч. 71.

ційним пунктом для славянської молодіж; що вїздивлась до Відня на студії¹⁾: З тим о. Раєвським — д-р Павлусевич назвав його Раєрусским — жив о. Кринецький у великій приявни. В о. Раєвського сходили ся тоді що недїлі і свята в дружнім кружку Москалі Ігнатєв і Аксаков, Чехи Рїтер і Пражак, Серби Караджїч і ген. Стратимпрович, Словаки і Угроруси, о. Гурбан, о. Раковський і Адольф Добрянський, котрий, поселивши ся в 1862 р. у Відні на stále, отворив у своїй хатї філію агенції о. Раєвського, устроюючи в цілях успішнійшої пропаганди общерусизму блискучі балї й вечерниці, маївки і прогульки на зміну з о. Раєвським²⁾. Як ранше за приводом о. Криняцького до протоєрея Раєвського, так потім на вїзвання редактора „Страхопуда“ Йос. Ливчака або Івана Головацького до Добрянського, як до божища, збігались Галичани, а між ними й питомці віденської семінарії. Старий Добрянський, по примїру свого друга о. Раєвського, приймав усіх любязно, дружив ся з усіма, називав молодих приятелїв своїх „апостолами“ панславїзму, а навіть інсценїзував для них ефектовні епізоди, щоб їх тільки до себе й до своєї ідеї сильнїйше приязати. Одним таким епізодом було увінчання молодого поета Корнила Устїяновича дубовим вінцем з руки донї того Коллара, про котрого часто повтаряно тоді, що він свої листи до Якова Головацького звик був кінчити словами: „Kdo není panslav, ten je pes“³⁾. Другий епізод звязаний з прогулькою, устроєною Добрянським в липні 1863 р. в Відня в містечко Лізіні під проводом о. Раєвського і Івана Головацького. Питомцїв віденської семінарії в іменї Добрянського запросив і забрав на ту прогульку редактор „Страхопуда“ Ливчак. Участь у тій прогульцї мав брати, колиб вірити Антоновичевим споминам, між иншими также історик Костомарів і фільольог Потєбня, а найбільшим ефектом мала увінчати ся прогулька завдяки о. Раєвському, котрий станувши в ліску під Лізіном, озвав ся: „Здѣсь осенїю 1849 г. вели мы совѣщанїя съ вашимъ Яхїмовичемъ и Куземскимъ“, на що Ів. Головацький і Костомарів — ніби-то учасники тих „совїщанїй“ — мали сказати: „Да, да — точно здѣсь!“ А тоді о. Раєвський несвідомим подїї оповїв її докладнїйше. Крім названих осіб учасни-

1) К. Н. Устїяновичъ: М. О. Раєвскїй и російскїй панславїзмъ. Львів, 1884, ст. 5—12. Ават. Вахнянин: Спомини з житя. Львів, 1908, ст. 75.

2) Ник. А. Антоновичъ: Наше пыѣшное положенїе. Львів, 1907, ст. 43—44.

3) Устїяновичъ: op. cit., ст. 9 і 17.

ками тайних політичних нарад в 1849 р. в Лізінгу мали бути: російський посол Лобанов зі своїм помічником і три Угровуси, Добрянський, о. Духнович і о. Раковський, звісний редактор „Церковної Газети“. Нареди мав розпочати Лобанов словами: „Ви зробили в минулім році велику помилку ваю заявою перед вашим губернатором, що ви не руські, але якісь там Рутени. Ви самі відрубали здорову вітку від здорового пня і таким чином пірвали всякі зносини з останнім руським світом. Тепер являєть ся нагода і можливість направити зроблену помилку. Сьогодні наш великодушний государ віддає вашому імператорови більшу половину його держави. Наш государ зажадає, щоб вас уважано такими руськими, якими ми. Ми вам доставимо і учебників і учителів, яких у вас нема, бо ж самі ви просили, щоб у ваших іімназіях оставити німецький язик у викладі, покпваш рутенський не буде достаточо образований, поки у вас не появлять ся потрібні учебники. Нагода не так скоро, а можебути й ніколи, не повторить ся. Я певний, що ваш монарх не відкаже нашому государеви, котрий спас Австрію“. — Коли більшість слухачів приймла слова Лобанова з радістю й просила в нього дальшої опіки, а навіть Яхимович з нею солідаризувався, тоді один Куземський, голова галицької „Головної Руської Ради“ мав по просту й безцеремонно заявити російському послови: „Прошу вас, не мішайте ся в наші діла, ми самі дамо собі раду“... А на таке мав посол відповісти: „Так я й не мішаю ся“. І на тім наради скінчились. Так мав оповідати о. Раєвський в листі 1863 р. підчас прогульки в Лізінгу, а Іван Головацький і Костомарів, як учасники історичної наради з 1849 р. мали йому лиш притакувати, по чім слухачі, немов негодуючи на Куземського, мали одноголосно заявити: „Тож то й найбільше наше нещастє“! Коли-ж Качала мовчав, а Лаврівський зважив ся замітити, що „прецінь руський і московський не одно“, Костомарів і Потебня мали із ним поспорити, оборонюючи єдність¹⁾.

На молодих питомців віденської семинарії вже само оповідання о. Раєвського про тайну політичну нараду з 1849 р. повинно було зробити вражінне й укріпити в них добру віру в Росію. Се-ж тільки й могла бути ціль о. протосвєря. Розуміється, що йому булоб еще лекше досягнути ту ціль, колиб дійсно мав був тоді перед собою Костомарова й міг покликати ся на нього як на свідка оповіданої події. Одначе участь Костомарова в про-

¹⁾ Антоновичъ: *op. cit.*, ст. 44—50.

гульці до Лізінга в 1863 р. я мушу вважати такою самою — скажу делікатно — видумкою Антоновича, якою без сумніву було й оповідання о. Раєвського про участь Костомарова в тайній політичній нараді в Лізіngu 1849 р. В літі 1863 р. Костомарів не міг бути ані в Відні, ані на прогульці в Лізіngu, бо був тоді з редактором „Основи“ Білозерським на дачі в Павловську, відки виїздив лиш до Петербурга, а поза границі Росії в тім році взагалі не вибирав ся¹). Тільки не знаючи того, міг собі Антонович дозволити на сфінтованне побуту Костомарова в Відні чи в Лізіngu в 1863 р. й на зробленне його оборонцем єдности руського (українського) й московського саме в тім часі, коли він у „Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія“ друкував статтю про особливости українського язика, які дають йому право самостійности в ряді славянських язиків і не дозволяють уважати його відміною московського ні польського. Таксамо тільки при повній несвідомости тих фактів, що Костомарів у 1847 р. був ув'язнений, цілий рік просидів у Петропавловську, а потім аж до 1856 р. на заслання в Саратові, та що-йно в 1857 р. був перший раз у Відні²), могло повстати оповідання о. Раєвського про участь Костомарова в тайних політичних нарадах у Лізіngu в 1849 р. — чиста видумка, якій могли дати віру хиба такі несвідущі, як Антонович, котрий з додатком своїх видумок її повторив. У всіх тих видумках хиба тільки правда, що о. Раєвський і його приятелі не погорджували ніякими способами, які бодай хвицево помагалиб їм обаламутити ще необаламучених общеруською пропагандою, та що се їм удавало ся, як видко хочби й на самім Антоновичу, котрий в часі прогульки з о. Раєвським і його товаришами до Лізінга був що-йно укінченим питомцем віденської семінарії.

Як Антонович, так і інші товариші його з віденської семінарії, особливо такі, що були знайомі з редактором „Страхспуда“ Ливчаком, з Іваном Головацьким чи з іншими агентами о. Раєвського й Добрянського, мали завдяки їм певно нагоду стрічати ся в Відні і з переїзжими московськими ученими, що не оставалось без впливу в дусі панславизму чи панрусизму. Австрійське правительство, звернувши бачну увагу на пропаганду о. Раєвського, не легковажило собі й частих гостин московських учених в Австрії. В його реєстрі підозрених з 1859—1863 р.

¹) Н. И. Костомаровъ: Литературное наследіе. Спб. 1890, ст. 154—155.

²) Idem: ст. 99.

фігурували такі гості з Росії, як редактор панславистичного „Паруса“ Мих. Катенін, проф. Мих. Сухожлінов, проф. А. Пипін, Аксаков, проф. Вас. Яроцький, фільольої Волод. Ламанський, проф. Ніль Попов. Вони оставали все під пильним надзором поліції. Ламанського, котрий в 1860 р. перебував довший час у Відні вона пізнала була на стільки, що підчас проїздки по північній Угорщині навіть увязнила його¹). Для австрійського правительства не були таємницею ні поступи революційно-панславистичної пропаганди російських емігрантів 1840-их років ні заходом атентів російського офіційального панславизму, які набрали більшої сили безпосередно по кримській війні, а горячково розвинулись тоді, коли офіційальна Росія задумала святкувати тисячелітте славянської грамотности у звязку з тисячеліттем своєї державности, назначючи день того всеславянського і все-російського свята на день 11 мая 1863 р. присвячений пам'яті славянських апостолів св. Кирила і Methodія. Погодін, пишучи про намірене свято в 1862 р. до Праги, не затаював задушевної мрії свого правительства. „У нас усіх — писав він — є певна точка поєднання; то — язык, що вийшов ціло й неушкоджено із усіх спроб, із усіх пожеж і повеній, із усіх воєн і наїздів, на перекір усім крамолам, інтригам і чортівським зусиллям ворогів, досяг високого степеня досконалости майже у всіх наріччях у писаннях великих письменників. Язык — то наш скарб, наша сила, наша честь і слава, підпора нашої національности, якір нашого спасення, запорука наших успіхів. На початку славянської історії, по якомусь тайному призначенню, одним і тим же рукам судилось розсіпати одні й тіж сімена по всіх славянських сторонах: о колиб тепер, при завершенню тисячеліття, колиб тепер підчас літургії св. Кирила і Methodія, почувши їх віщі звуки, стрепенуло ся однаково серце у всіх різномислячих, ворогуючих між собою братів! О колиб відродили ся вони всі в єдинім почуванні любови й узнали себе єдиною кривною родиною, єдиним народом!“²). Не з иншими мріями й проф. Ніль Попов брав 1863 р. участь у поході пражських студентів до Велеграду, де відбулось величаве Ки-

¹) Die politische und nationale Bewegung in den Nachbarstaaten Oesterreichs und deren Rückwirkungen auf die österreichischen inneren Verhältnisse. Ende März 1864, ст. 31—33. (Друковане як рукопис.)

²) Галичанинъ. Литературный Сборникъ. Львів 1862, кн. I, вип. 1, ст. 184—187: „Тисячелѣтная память св. Кирилу и Методію“.

рило-методіївське свято¹⁾). Серед австрійських Славян, особливо серед тих, що в вічній боротьбі зі своїми національними противниками не знаходили вже в себе досить моральної сили до витривання й падали на дусі, голос Погодіна розляг ся, як приманчивий голос сирени. В тих же австрійських Українців, яких ще не захопила обновлена Шевченковою поезією ідея національної самостійности, в австрофілів розчарованих у своїх давніх надіях на сильнішу правительственну піддержку в боротьбі із що-раз то агресивнішими Поляками російські мрії, звязувані зі святом славянського й російського тисячеліття, могли бути прийняті як запевнення, що їх нові надії на поміч російського правительства можуть здійснити ся. В віденському кружку о. Раєвського і Добрянського таке запевнення могло бути навіть дане. На ньому то певно все будуючи, такі панславісти й общеруси віденського хову, як Антоневич, а може й старші, піддали віденським семинаристам гадку засновання „Общества св. Кирила і Методія“. З раннім київським „Обществом св. Кирила і Методія“ віденське „Общество“ не мало ніякого ідейного звязку. Віденське „Общество“ ріжнилось від раншого київського „Общества“ так, як російський офіціальний панславізм від раншого панславізму російських емігрантів. У введенню до статута віденського „Общества“ можна замітити навіть виразний слід Погодінового письма до Праги з 1862 р. — у погляді на „руський“ язик, як на єдиний скарб, що заховав ся завдяки опіці Провидіння під сільською стріхою.

При пильнім слідженню австрійського правительства за російською панславістичною пропагандою віденське „Общество св. Кирила і Методія“ в семинарії не могло довше вступувати. Передовсім воно від разу мусіло зустріти ся з опозицією семинаристів-народовців. Хочби зразу була та опозиція й найслабша, вона стала грізна для „Общества“ з хвилику, коли про неї довідав ся міністерський радник о. Григорій Шашкевич, більший певно австрофіл ніж народовець, котрого одначе крім політичних мотивів спонукувала держати з народовцями й орґаном їх „Метою“, непримиримість із „Словомъ“ і його філією „Страхопудомъ“, котрі його вічно напастували, закидуючи кар'єровничівське австрофілство. Знаючи те, Володимир Шашкевич писав з Відня до одного із своїх львівських приятелів 16 червня 1865 р.: „Мій стрий ставъ уже зовсімъ народовцемъ.. згадайте Климковичу, котрому

¹⁾ Die polit. u. nation. Bewegung etc., ст. 33.

я незабаромъ такожъ писатиму, що добре булобъ, коби вінъ боронивъ его супротивъ Слову и кацапамъ, бо якъ уважаю, то старій не бувъ би відъ того навіть и грішми спирати Мету...“¹⁾). Рішучим противником панрусизму назвав о. Григорія Шашкевича в „Меті“ (1865, ч. 13 з 31 серпня: „З життя віденськихъ Русинівъ“) і д-р Павлусевич. Мав і він уже підставу назвати його так, бо розв'язанне віденського „Общества“ завдяки о. Гр. Шашкевичеві було вже доконаним фактом. Він зробив те, чого не в силі був зробити слабосилий ректор о. Ціпановський. Не дивниця, що в 1865 р. верховний нагляд над віденською семинарією, не усуваючи о. Ціпановського з ректорства, повірено о. Гр. Шашкевичеві. Як „praepositus superior“ він заводив тоді новий лад і дух в семинарії.

¹⁾ Житє і Слово, І. Львів 1894, ст. 121—122.

Д О Д А Т О К.

Статут „Общества св. Кирила і Методія“.

„Semina virtutum nobis innata
sunt“. св: Тома Аквіна:

Кождый чоловѣкъ имѣе вщепленій собѣ Богомъ зародыши и пониманій и знаній, изъ которыхъ черезъ неугомимое упражненіе, старанную прилѣжность, знаніе и мудрость естественнымъ суть выплывомъ. Розумное знаніе основаніемъ есть образованности чоловѣческой; сеи скоршому или поволнѣйшому розвитію поспѣшествуе счастливое мѣстоположеніе, свобода личности, сношенія рознородны. Но о общей образованности, не о индивидуальной, тогда только рѣчь быти може, когда письмо повѣрены будуть спостереженія, убѣжденія и произшествія въ мѣрѣ, що яко спадщину по отцахъ своихъ наслѣдники новыми убогачають изъ своєї стороны досвѣдченіями.

Древніи Египтяне, Финикіяне, а предовсемъ Греки и Римляне блистательнымъ суть доказательствомъ, якъ высоко умственность о власныхъ силахъ посунутися въ состоянію; але они служатъ такожде и разительномъ примѣромъ, въ якъ ко-свенныи и ошибочныи заключенія умъ збитый изъ прямого пути розумованія попасти може. Ихъ изобрѣтенія на поприщи умственномъ порывають насъ въ справедливое удивленіе тѣмъ больше, що средства къ приобрѣтенію нужныхъ собѣ знаній не были тогда такъ приступны, якъ въ нинѣшнихъ временахъ. Але и тутъ замѣчаемъ, що кругъ ихъ знаній зависѣлъ отъ меншого или большого приступу къ сборамъ досвѣдченій своихъ предковъ начертанныхъ на тѣсныхъ матеріялахъ. Они были нѣяко сокровищницею и жереломъ знаній, и якъ долго червъ времени ихъ не нарушилъ, и люди существовали, которіи любовь горячу къ хорошимъ вѣдѣніямъ посѣдали, такъ долго они свою цѣну имѣли. Но древному міру не было суждено восторжествовати надъ варварствомъ средныхъ вѣковъ. Бодрость и сила физическа сталася теперъ головнымъ основаніемъ благобытія; письмо и розумованіе досталися въ управленіе монастырямъ, ледво не єдинымъ въ тогдашнихъ временахъ свѣщникамъ въ мрацѣ повсюду ихъ окружающей. Если спросимъ, якимъ образомъ до такого рода достоянія они прійшли? На тоє дасть намъ отвѣтъ исторія, що: усиленіемъ своимъ оцѣлити изъ общего розоренія оставшіи еще плоды ума, и залюбленіемъ ся къ наукамъ.

Що давнѣйше дѣялося розсѣянно, сталося отъ временъ такъ зовомой реформаціи общимъ достояніемъ. Средства къ тому рознороднилися печатью. Що умъ изобрѣлъ, не было въ опасности, пойти въ забвеніе. Кругъ пишущихъ и читающихъ чѣмъ разъ побольшался; и днесъ видимъ западный мѣръ на такой степени образованія и цивилизаціи, щобы онъ давному Римлянину возставшому изъ гроба чудовищемъ оказался.

И мы Русини въ составѣ народовъ европейскихъ, а въ особенности словѣнскихъ що до многолюдности не послѣднсе занимаемъ мѣстце; але образованіе нашего народа еще ніякъ съ иными на равнѣ поставити не можна. Неблагопріязность судьбы и недоброжелательность отвѣчныхъ нашихъ враговъ силились въ заводы невѣжество и темноту въ рускомъ народѣ удержувати, щобы-лишь своихъ користолюбивыхъ цѣлей достигнути. Но провидѣніе не оставило насъ. Рускій языкъ въ правдѣ подъ сельску стрѣху вытисненный, но рускій духъ остался непоколебимъ. Имя царя Іосифа II. въ исторіи нашей буде въ вѣчній времена золотыми записано буквами. Онъ первый намъ надалъ права чоловѣчества, онъ розрушилъ узы тяготѣвшій отъ вѣковъ на нашомъ родномъ словѣ. Успѣхи въ літературѣ отечественной отъ того времени еще въ правдѣ не всемъ отвѣтні продолженію свободнѣйшого отдыха въ словесности, однакожь зъ другои стороны и не весьма мало-важни.

Сердце питомцѣвъ рускихъ центрального Вѣденского заведенія горячою любовію бѣе къ своему народу; и оны хотѣлибы благосостоянію тогоже по возможности помогати. — Знаючи, що при недостатку матеріальныхъ средствъ лучше всего къ той цѣли умственными причинитися могутъ, ухвалили одногласно принести и изъ своєї стороны малу лепту въ жертву отечеству и въ времени своими умственными — якъ недостатчни они и суть — силами, образованію народа прислужитися. Але чувствуючи разомъ, що къ тому приобрѣтеніе всесторонныхъ свѣдѣній о рускомъ народѣ, о его давнѣйшихъ и теперѣшнихъ звичаяхъ и обычаяхъ, о его дѣйствіяхъ домашнихъ и на внѣ произшедшихъ, его прошедшомъ состоянію, о его умственныхъ производахъ и проч. конечно, постановили заложити собственными издержками бібліотеку, въ которой бы помѣстили отличнѣйшіи книги словесности преимущественно руского а при томъ и прочихъ словѣнскихъ и европейскихъ народовъ, касаючія ихъ високого званія въ средѣ народа, лишеного всякой такъ называемой интеллигенціи дворянской, но не сопротивляючія вѣрѣ католической и державнымъ законамъ — уповаючи при томъ на помощь Всевышняго и благосклонность и покровительство настоятелей своихъ.

А. О обществѣ въ обще.

§. 1. Общество принимаетъ въ патроновъ своихъ св. Аїль словѣнскихъ Кврилла и Меодїя, и носить отъ тихъ же свое названїе.

§. 2. Покровителемъ общества есть современный Управитель Семинаріи а въ отсутствїи того, Заступникъ Управителя.

§. 3. Общество состоитъ изъ членовъ дѣйствительныхъ и почетныхъ.

§. 4. Дѣйствительными членами могутъ быть только питомцѣ здѣшной Семинаріи.

§. 5. Почетными члены именуютъ ся обществомъ на подставѣ значительныхъ услугъ обществу сдѣланныхъ.

§. 6. Вспирающїи общество грошевыми датками именуютъ ся благодѣтелями общества.

§. 7. Каждый питомецъ здѣшной Семинаріи має право каждого време́не вступить въ общество, изъявивши свое желанїе Обществу или Предсѣдателю.

§. 8. Прїятый членъ на ближайшемъ загальномъ собранїи общества обѣтуе поданьемъ руки Предсѣдателю на слово чести, що вѣрно наблюдать буде уставъ общества и по силѣ поспѣшествовати его цѣли.

Права членовъ.

§. 9. Члены дѣйствительныи участвуютъ въ всѣхъ общихъ собранїяхъ съ голосомъ рѣшающимъ и съ свободою: изъявляти свои мнѣнїя, дѣлати представленїя, подавати совѣты и внесенїя.

Примѣчанїе: Собранїе уважае ся общимъ, если по крайней мѣрѣ двѣ третьихъ частей дѣйствительныхъ членовъ присутствуе.

§. 10. Дѣйствительныи члены мають исключное право пользоваться библіотекою.

§. 11. Члены почетныи могутъ общимъ собранїямъ присутствовати.

Должности членовъ.

§. 12. Дѣйствительныи члены должны всѣ точки устава исполняти; предвсемъ же:

а) щомѣсячно давати вкладку на библіотеку по 30 нов. кр., а новопринятїи въ общество дѣйствительныи члены мають кромѣ того въ трехъ мѣсяцахъ сложити 3 золоти ав. вал.

б) по силѣ своей упражняться въ умственныхъ производствахъ въ смыслѣ артикула 23. семинарскаго Устава.

§. 13. Членъ желающїи выступити изъ общества долженъ о томъ увѣдомити Предсѣдателя, не має однакожь права домогаться о зверненїе ему сдѣланныхъ вкладокъ або дарованныхъ книжокъ.

§. 14. За выступившого члена уважає ся кождый членъ, который уставу мимо повторенного упомненія предсѣдателемъ не хоче повиноватися. О такомъ выступленію предсѣдатель увѣдомляе созданное общество.

§. 15. Выступившій безъ важной причины членъ може кождого времени снова принятымъ быти въ Общество, если тое на его принятіе пристае.

§. 16. Каждый членъ взятую изъ бібліотеки книжку долженъ употреблять безъ поврежденія еи и отдати ю назадъ въ цѣлости, иначе за шкodu отвѣчае купленіемъ новой.

Б. Устройство Общества.

§. 17. Члены дѣйствительными выбираютъ зъ помежи себе выдѣль состоячій изъ:

1. Предсѣдателя
2. Его мѣстодержця
3. Письмоводителя или Секретаря
4. Библіотекара
5. Касіера и
6. Контролора.

§. 18. Члены выдѣла выбираютъ ся на послѣднемъ, школьного года общомъ собранію дѣйствительными членами, совершенною большостію (т. е. одинъ надъ половину) голосовъ, на оденъ годъ. Могутъ однако и на дальше выбранными быти, если яко питомецъ Семинаріи еще на дальше тутъ остаются.

§. 19. Жадному члену выбраному въ выдѣлѣ не свободно отказатися отъ того безъ важныхъ причинъ.

§. 20. Одинъ членъ на двѣ должности выбератися не може.

§. 21. Опорожненное мѣстце якого выдѣлового члена должно обсадитися на найблизшомъ общомъ собранію избраніемъ нового.

В. Члены выдѣловыи.

І. Предсѣдатель.

§. 22. Предсѣдатель выбираетъ ся зъ помежи слушателей 4. года.

§. 23. Онъ опредѣляе время къ общимъ собраніямъ по крайней мѣрѣ одинъ день на передъ; въ чрезвычайномъ же случаю може онъ устно и въ самъ день засѣданія оное обвѣстити.

§. 24. О каждомъ созванію общого собранія звѣщае предсѣдатель заразъ такожь В. Преп. Отцу Настоятелю.

§. 25. Предсѣдатель предводитъ собраніямъ общимъ и выдѣловымъ; складае справозданіе общому собранію: о поступѣ Общества, состоянію бібліотеки и маеку грошевомъ, есть верховнымъ надзирателемъ цѣлого имѣнія и порядочнымъ Пред-

ставителемъ общества на внѣ; однако не може онъ нїякого важнѣйшого дѣла безъ вѣдомости и соизволенїя общества въ имени тогоже предпринимати.

§. 26. Если бы зашла потреба именемъ общества вести съ кимъ переписку, тую лишь Предсѣдатель за предложенїемъ ей попередно ВПр. Настоятелю Семинарїи и одобренїемъ тогоже вести може.

II. Заступникъ Предсѣдателя.

§. 27. Въ неприсутствїи Предсѣдателя принадлежать ему преимущества, власть, права и должности тогоже.

III. Секретарь или Письмоводитель.

§. 28. Письмоводитель долженъ изъ каждого засѣданїя списати головнѣйшой точки изъ нарядъ предложенїй, внесенїй и результатъ тихже.

IV. Бібліотекаръ.

§. 29. Бібліотекаръ має непосредственный надзоръ надъ книжками; держитъ у себе ключъ отъ бібліотеки; удержуе книги въ порядку и удѣляе тїже дѣйствительнымъ членамъ къ употребленїю.

§. 30. Онъ веде списъ или каталогъ всѣхъ книжокъ находящихся въ бібліотецѣ по слѣдующимъ рубрикамъ: а) текущее число; б) имя сочинителя або издателя; в) титулъ книги; г) годъ изданїя; д) языкъ; е) число на оправѣ; ж) примѣчанїе чи куплена чи и кимъ дарована; каталогъ книжокъ на другу руку списанный доставляеся ВПр. Настоятелю Семинарїи.

§. 31. Кромѣ каталога веде также книгу, где записуе, кому, которого дня и яку книжку выжичилъ и коли и въ якомъ состоянїю отобралъ ю. Если книжка отдаеся ему въ значно горшомъ состоянїю, нежели была взята: бібліотекаръ сей часть звѣщае о томъ предсѣдателю, который виновника до отвѣчательности потягае.

§. 32. Онъ отвѣчае переъ обществомъ за всякое зъ его вины произошедшее поврежденїе книгъ, або страченїе тихже.

§. 33. Книжки выжичаются каждого дня от 1—2 часа по полудни найдолше на 14 дней.

V. Касїеръ.

§. 34. Должности его суть: а) держати у себе грошевыи датки; б) принимати въ присутствїи Контролора въ первыхъ трехъ дняхъ каждого мѣсяца по лат. мѣсяцослову отъ дѣйствительныхъ членовъ ухваленныи вклады и всякїи иныи датки грошевыи; в) провадити точно записки всѣхъ приходовъ и розходовъ.

§. 35. Грошій у него сохранихъ не може онъ подъ жаднымъ условіємъ ни самъ на свои потреби употребляти, ни кому другому удѣляти, якъ только на квитъ подписаный Предсѣдателемъ.

§. 36. За каждый и наименшій ущербъ суммы грошевой приключившійся изъ его провины потягаеся онъ вразъ зъ контролоромъ передъ общимъ собраніємъ до отвѣчательности.

VI. Контролоръ.

§. 37. Контролоръ провадитъ особенный протоколъ приходовъ и розходовъ общества, отбирае съ Касіеромъ вкладки, наблюдае непосредственно при всякомъ выдаванію грошій Касіерови и доноситъ Предсѣдателю всякій непорядокъ съ грѣшми содѣланный тымже.

Г. Дѣловеденіе.

§. 38. Всѣ протоколы должны ся провадити въ рускомъ языкѣ.

§. 39. Надъ всемъ, що маеть ся купити або сдѣлати для библіотеки, нараджують ся дѣйствительныи члены на общимъ засѣданію. Абсолютное большинство голосовъ рѣшае и здѣ.

§. 40. О каждой якой будь книжцѣ до библіотеки общества купитися маючой, або кимъ подарованой, передъ пріятіємъ еи до библіотеки звѣщае предсѣдатель В. Пр. Настоятелю Семинаріи. Въ случаю запрещенія книжка не купуеся, дарована же звертаеся дателеви съ подякою назадъ.

§. 41. Куплею книжокъ В. Пр. Настоятелемъ Семинаріи одобренныхъ занимаеся Контролоръ съ однимъ членомъ выбраннымъ обществомъ.

§. 42. Новонабуту книжку вписуе библіотекаръ безпрочно въ каталогъ свѣй и у В. Пр. Настоятеля Семинаріи.

§. 43. Нерадивый членъ выдѣловый низлагается на предложеніе Предсѣдателя общимъ собраніємъ и на его мѣстце выбираеся иный.

§. 44. Въ особенныхъ потребахъ выбираеся на опредѣленное время выдѣль надпорядочный, которого члены предкладае самъ предсѣдатель.

§. 45. Печать общества носитъ на собѣ изображенія святыхъ словянскихъ Апостоловъ „Кврилла и Меѳодія“ съ надписею: „Общество св. Кврилла и Меѳодія“.

§. 46. Въ случаю розвязанія общества книжки роздѣляютъ ся на двѣ пайки: особно даровани и особно куплени:

а) Всѣ даровани книжки отъ питомцѣвъ изъ Галиціи, або иныхъ добродѣтелѣвъ, приходятъ до Дому Народного въ Львовѣ; дарованіи же Угорскими питомцами або добродѣями пересылаются туда, куда угорскими питомцами Семинаріи тогдышними опредѣлени стануть.

б) Куплени же книжки роздѣляются межѣ Галиційскихъ и Угорскихъ питомцѣвъ сорозмѣрно числу въ якомъ сѣи и тамтѣи до общества отъ заведенія тогожь належали.

Роздѣлени такъ книжки передаются цѣлемъ подъ а) сказанымъ.

Послѣднимъ способомъ роздѣляются такожъ и остальніи готовіи гроши и жертвуются на цѣли литературныи.

Стремленіе Ч: Ч: Питомцей здѣшного централ'ного гр. каѳ. Сѣменища къ пріобрѣтенію всесторонного дѣлъ домашныхъ свѣдѣнія, основаніемъ Бібліотеки объявленное, щобъ, по званію своему Свѣтильниками народа быти, яко бл'городное и всякого похваленія достойное съ радостію оудобряю, и щобъ оноє къ оумноженію хвали Божой, возвышенію св. Цркви каѳ., подкрѣпленію црствующего Августѣйшого Прѣтола австрійского и въ ползу руского народа пребогатіи принесло овощи, Всевышнього оусердно оумоляю.

Въ Відни дня 8/20 цвѣтня 1864.

о. Іаковъ Цѣпановскій,

оуправитель гр. каѳ. центр. Сѣменища.

До автобіографічних поем М. Устіяновича.

Подав *Титко Рєвакович*.

Д-р Ярослав Гординський дав у „Записках“ Н. Т. ім. Шевченка (т. СІV) сумлінно написану розвідку п. з. „До біографії й характеристики Миколи Устіяновича“, де твердить, що поет відрік ся перед своєю смертю від „об'єднательних“ ідей і вернув до українства. Ту свою гадку опер д-р Гординський на поезіях Устіяновича „Сон внучки“ і „Вспомини“, написаних 1884 р. Я пересвідчений одначе, що „Сон внучки“ не вийшов з під пера Устіяновича в тій формі, як він поданий при розвідці д-ра Гординського, але що його перше перемінено. А вважаю за перемінені три рядки в 12 уступі:

„Що Русь Украину
Небо не забуде,
В час ще Месію післе“.

Рівнож я пересвідчений, що Устіянович не писав у „Вспоминах“ наступуючих рядків:

а) стор. 114, уступ V, рядки 29 і 30:

„Москва... дивились маркотно
„Шукаючи способу зріст сей убить.“

б) стор. 114, уступ VI, рядки 32 і 33:

„Богдане, Богдане! Бач Галич сумує,
„Бо „Слово“ івоє Русь в Москву уносить.“

в) стор. 115, уступ VI, рядки 31, 32:

„А „Словом“ і рублем вже приготовляли
„Від Австрії Галич з часом відорвати.“

г) стор. 116, уступ VI, рядки 1 і 2:

„А тих отверженців не злічат сотками,
„Они, як московські, що рублі берут.“

Наведених рядків Устіянович абсолютно не писав. Підстави, які маю до такого твердження, є такі:

1) В серпні 1883 р. вертав я з залізних вод з Дорнаватри через Сучаву до Галичини. Приїхавши ночтовим возом до Сучави, мав ще час перед відїздом поїзду навідатись на короткий час до старенького пароха Сучави Устіяновича, що був другом моїм і мого вітця. Він, правда, ходив по хаті, але був дуже пригноблений. Очи посоловіли, білка очий пожовкли; здаєть ся, що вже мучила його хвороба рака на печінках, на котру помер 3 листопада 1885 р. Говорячи про положене нашого Народу в нас і в Росії, він виразив ся про „деспотичний російський ряд“ з узнанем і сказав, що „сей деспотичний“ ряд є щастем для людства в Росії, бо инакше там правити не можна. Дивували мене поетові слова; бож буваючи у нього дома в Славську від 5-го до 25-го року мого життя і багато з ним говоривши, я знав його як взір праведного чоловіка, поступовця, що з нашими мужиками обходив ся як із братами. Коли-ж поет на кілька місяців перед написанем „Сну внучки“ і „Вспоминів“ був у такім настрою духа, то не міг він, пишучи ті поеми, знаходити ся в настрою зовсім відміннім, схплютись до українства й попрікати московщину.

2) Коли я по смерті Устіяновича приїхав літом 1886 р. до моїх батьків у Волосянку (в сусідстві Славська) на вакації, показав мені покійний мій отець обширний лист (на 3—4 картки великої 4-ки) від пок. Устіяновича. В тім листі, писанім до мого вітця, поет саме перед своєю смертю оправдував ся, для чого він заняв „панрусске“ становище і для чого на нім „лишаєть ся“. Виходячи з погляду, що то є ганьбою для Українця, коли він кидає свій український прапор, а стає Москалем чи Поляком, Маляром чи Румуном, Німцем чи яким иншим ренегатом, я сказав до свого вітця і до свого брата о. Михайла, котрий був при читаню згаданого листу, що не булоб добре, колиб такий документ попав ся в руки людей і колиб наслідком того уменшила ся слава і честь любленого нами о. Устіяновича. Я сказав, що спалю той лист. А коли отець і брат на се згодні ся, я спалив його. Тоді не прийшло мені на гадку, що він може буде колись потрібний для наукових цілій.

3) В 1889 р. в літі був я в Радівцях і навідав ся до сина пок. о. Миколи Устіяновича, рівнож Миколи, імі. професора в Радівцях. Професор був зимний чоловік; від найдавніших літ не інтересував ся українським народом, ні його національним і політичним розвитком, ні літературою. Він був на скрізь москвофіл, а свої діти виховав на таких Німців і Німкинї, що ледви чи й розуміли по українськи. Коли я тоді заговорив до його 14-літнього сінка одинака по українськи, то він мене таки не розумів. Огож той Микола Устіянович junior казав мені, щ) до нього писав його товариш із шкільної лавки Вольфарт, радник при міністерстві заграничних справ у Відни, та інформував ся в нього в українських справах. Тоді міністром був Кальнокі і в Австрії повіяло приятним духом для українського народа. Микола Устіянович junior мав інформувати його і виразно сказав мені тоді, що він став Українцем з переконання, що мене дуже втішило. Одначе він і словечком не згадав, що його батько повернув до Маркіянових ідей. Анї не показав мені поезій „Сон внучки“ і „Вспомини“, хоч мав ті твори в своїх руках. Не показав, бо в тій формі, як їх у „Записках“ пізнійше надруковано, вони ще не були написані. Переробив їх на український лад що-йно Микола Устіянович junior. А що він міг переробити поетичне писане, свідчить факт, що він вже в 1860 р. помістив свою поезійку в „Зорі Галицькій“ (альбомі виданім на честь митрополита Григорія Яхимовича).

4) За фактом, що автobiографічні поеми перероблені, промавляє й се, що ориґінали затрачені. Неправда, що вони при пожежі згоріли. А що спалені, то допускаю; але спалені нарочно, щоби затерти сліди перерібки.

5) Прямодушному, на скрізь чесному характерови Миколи Устіяновича senior-а булоб се зовсім противне, щоби він писав про „рублі“ й підкупство закидував довголітнім своїм одностудцем-общерусам.

6) Що о. Микола Устіянович не покинув перед смертю общеруської ідеї, свідчить і стиль і правопис його листу писаного до мене під датю „Сучава 19/3 1884“. Лист не є писаний московською мовою, але й не чистою українською, тільки т. зв. „язичієм“, якого Устіянович senior не уживав би, колиб покинув був ідею обединеня і колиб повернув був до своїх самостійницьких українських гадок із 1848 року¹⁾.

¹⁾ Той лист передаю разом із другими листами і письмами, що доторкають ся біографії поета і його сина професора Миколи, до архива Наукового Товариства імені Шевченка.

7) З запитанєм, чи поезії: „Сон внучки“ і „Вспомини“ є перероблені пок. сином поета, звертав ся я до близької родини його і до близьких знайомих. Отож між иншими дістав я листи від обох зятів о. Миколи Устіяновича, з котрих один, о. Сидір Бобикевич, уважає „Сон внучки“ твором професора Миколи Устіяновича, а другий, о. крилошанин Іван Ших, пише, що се не може бути, щоби Микола Устіянович junior важив ся перероблювати твори свого батька. Одначе я на основі всего сказаного висше остаю при моім пересвідченю, що Микола Устіянович senior написав і „Сон внучки“ і „Вспомини“, але що показані місця обох поем вийшли з під пера його сина проф. Миколи Устіяновича. Які мотиви склонили його до тої перерібки, не маю річ рішати.

З цензурного рукопису приповідок С. Петрушевича.

— Подав *В. Карпович*.

Недавно тому мав я нагоду познакомитись зі змістом інтересного рукопису чвертьаркушевого формату, в сірій обгортці, на якій зверху в горі уміщена замітка цензора: „Original“. Рукопис в цілості числить 54 записаних сторінок. Сторінок 3—8 і 11—12 бракує. На першій поданий заголовок: „*Ruski. Przymowianki Halicyjskiego Ludu zebranyi S. P. w Dobranach. Wydanie Kajetana Jabłońskiego we Lwowie. Nakładem B. Jabłońskiego i Syna. 1842*“. В низу дописка чужою рукою в чотирох віршах, счеркнених потім іншим чорнилом так, що ледви можна відчитати: „...Księgarni B. Jabłońskiego i Syna we Lwowie“ *wszystkie przysłowia, jakie tylko nasz lud Galicyjski używa*“. Вирізани дальші три сторінки містили правдоподібно передмову автора, випущену опісля видавцем, або самим автором, що на обороті заголовної карти написав іншу, значно коротшу.

Рукопис (цілий латинкою) обнімає загалом 840 приповідок в азбучнім упорядкованю. Починають ся вони на сторінці 9-ій. Видерті сторінки 9—10 обнімали числа 34—77, з виїском чч. 40, 41, 42, 43, що наслідком помилкового порядкування знайшли ся були ранше на 10-тій сторінці. Від 13 до 53 сторінки тягнеть ся вже безпереривно цілий ряд до кінця, а дальше виписана оцінка цензури: „1567. Imprimatur om. del. u. sind die Postenzahlen im Drucke dann in fortlaufender Reihe zu ordnen. Lemberg 1. Dezember 1842. KKBR Amt J. Kankoffer“¹⁾.

¹⁾ В останній хвили рукопис опинив ся в руках львівського антикварія іжжипіра Й. Тулєї.

На основі цензурного imprimatur і заголовної карти можна би догадуватись, що рукопис був друкований в 1842 р., але в дійсности так не було. З незнаних ближше причин книгарня Б. Яблонського не видала тої збірки приповідок і вона цілих 15 літ перележала мабуть у авгора, поки не опубліковано її вкінці в 1857 р. У львівській часописі „Przyjacieli Domowy“, редактованім Г. Ступницьким, находимо саме ту збірку приповідок із передмовою, в якій видавець — мабуть сам Г. Ступницький — звідомляє про „udzielony redakcyi manuskrypt“, але ким, не сказано; найправдоподібнійше самим Степаном Петрушевичем, що, як звісно, вживав псевдоніму „С. П. з Добрян“ і був без сумніву автором збірки, чого доказом може бути і згадана замітка на обгортці, написана знаним його почерком.

Первісну передмову усунув автор, вирізавши три сторінки рукопису й заступивши її новою значно коротшою, яку переробив знову видавець для „Przyjacieli-a Domow-ogo“ (ч. 26), придержуючись основи оригіналу. Сам же автор збірки счеркнув також давнійший заголовок, кладучи новий, задержаний видавцем: „Przysłowia i przypowieści ludu ruskiego w Galicyi, zebrali S. P. z Dobrzan“.

Тому що „Przemowa“ улягла переріодці видавця, не зайвим буде навести її так, як вийшла з під пера автора.

„Każdy naród — писав Петрушевич — ma właściwe w swoim narzeczu przysłowia i przypowieści — przypowieści polskiego ludu wydał Władysław Wójcicki, litewskiego X. Ludwиг Jucewicz — ma ich także i Ruś galicyjska; są one nie tylko prawdziwemi oznakami i kwiatami ludzkiego dowcipu, lecz oraz wyrokami doświadczenia rozumu. Jest to ich główną istotą, że żyją w uściech ludu i na pewnej opierają się powadze; gdyż przez swą krótkość i śmiałość (счеркнене: „dawność“) w wyrażeniach od pospolitej mowy wybitnie się odznaczają. Przypowieści biorą swój początek z początku narodowej mowy i są podaniem dawnych ojców dla swoich potomków — są one wyrokami dawnych mędrców i poetów — i w ścisłym stoją związku z obyczajami narodu, którego charakter wyjaśniają. Przypowieści wchodzą do wszystkich czynności ludzkich, wszystko swą dobitną krótkością wyrażają, idą za prawdą i zwierciadłem są dla ludzi. Przed przypowieścią, tak jak przed prawdą, wszystko jest równe. Każdy stan i wyznanie, bogactwo i ubóstwo, roztropność i prostota — wszystko zarówno krótko, zwięzłe, bez ogródki i bez względu na rzecz

lub osobę kreślą przypowieści. Wszelako nie każdy posiada łatwość używania ich stosownie i w przyzwoitym czasie. Są one korzenną przyprawą mowy na kształt świecidełek w ubiorach; w poufanych rozmowach wolne, śmiałe i dowcipne, ich zastosowanie zawsze dobry przynosi skutek, a że bliską mają styczność z wydanymi w języku polskim przypowieściami, zatem dla całości i ruskie umieścimy w naszym piśmku zupełnie i w alfabetycznym porządku, wiedząc, że niemałej liczbie Czytelników naszych zrobimy tym niejaką przyjemność“.

Приповідки „zupełnie i w alfabetycznym porządku“ надруковані дійсно в чч. 26 — 35, 37, 38, 41, 44, 45, 47, 48 „Przyjaciela Domowego“, з пропущенем одначе нумерації рукопису і — що замітнійше — також тих приповідок, які счеркнув цензор в 1842 р. як не відповідні до опублікованя. Порівняне оригіналу з передруком „Przyjaciela Domowego“ переконує, що всі позиції счеркнені цензором, в тім друку опущені.

Для характеристики первісної збірки Петрушевича, а ще більше для пізнаня скрупулів давного австрійського цензора пропущені в друку приповідки будуть інтересним матеріалом. Тому й подаєть ся їх тут із рукопису з поміченням його нумерації.

9. Baba wynowata, szczo diwka czerewata.

Олівцем надписано, а потім чорнилом счеркнено :

Baba wynuwata, szczo diwka.....

12. Babyna dońka, popowa gospodyni, Ekonomowa kobyła, to wsi hładońki.
104. Chto wid strachu umyraje, tomu bz...my dzwoniat.
109. Chwalko sia nachwałyt, a bud'ko sia nabude.
111. Cina w miszok ne lize.
127. Czyny komu harast, lehaj z jeho žinkoju spaty.
156. Didu seło horyt! — Ja idu na druhe.
157. Dim ne woroh, zawsze pryjme.
173. Dohażaje jak czyrakowy na z...ku.
180. Dowh dowhij, kołys bude korotkij.
207. Howory Petre z huz...eju.
208. Howoryt jak neboszka hzd...
228. Jak prytyzne, to i władyka swysne.
254. Jedynak abo złodij, abo pijak.
255. Jedyn lubyt popa, a druhyj popadiu.

257. Jedyn za wisimnajciat, a druhij hez dwoch dwajciat.
 267. I staromu sobaci, drygajut żyły w sr...ci.
 268. I u władyki dwa jazyki.
 306. Koły sia syrota żenył, tohdy niez małaja.
 341. Lasze! ty błudysz. — Ot abysia jichało.
 358. Łutsze poperd...czy, jak spluwajuczy.
 369. Maju sia jak koly w terniu.
 376. Minba jednomu panuje.
 380. Mołodycy po połowycy, a staraja baba i tomu rada.
 393. Mudry Lach po szkodi.
 438. Nauczyt hida popyty, kołysia nema czoho wchopyty.
 449. Nechotiły żydy isty manny, naj idiat h...o.
 468. Nema kistok w jazyci, wilno brechaty i władyci.
 470. Nema kudy za hrisz tańciuwaty.
 484. Ne rad Lach, że ho zabyły, jeszcze nohamy drygaje.
 510. Ne wsiakomu duchu wiruj no ispytuj.
 534. Nosytsia jak baba z łupirom.
 543. Pan dobry jak otec, wziaw korowu i skopa —
 A pani jak maty, kazała tela wziaty.
 562. Pje jak wijt, bie jak pańskij firman, a robyt jak popiw najmyt.
 564. Pip swoje a czort swoje.
 565. Pip umyraje, popadia sia wyhyraje.
 566. Pip w dzwin, a czort w klepało.
 574. Piszow jak za more s...ty.
 579. Poberem sia neboho, w tebe mało, a w mene i toho.
 587. Popowe oko. a wowcze horło.
 588. Popowy dzwoniat, a popadiu honiat.
 593. Posuń sia Lasze, bo to wsio nasze.
 594. Po zhubleni sokieri dobre toporisko.
 597. Proczytaw hramotu.
 599. Propaw hirsz nimcia.
 651. Smiły żyd, w szkoli b...t -- spiwaje.
 656. Sotworyw Boh raka, daw mu oczy tam de s-ka.
 666. Strachy na Łachy i Rusynam sia dostane.
 669. Swatyi Boże ne pomoże.
 676. Swyszcy pope w kuziwku, kołys utratyw žinku.
 712. Tak robyt jak popiw najmyt, jak jist to śla rozhorne, a jak do
 roboty, to kożuch bere.
 721. Tohdy w syroty welykdeń, koły soroczka biła.
 722. To ne dywno szczo kobyła zdochła, ale chto psam daw znaty.
 748. Upaw w harazd, jak sływka w h..no.
 760. Welykyi popiw Iwan, a dużnyi.
 763. Widkładaje sprawu, jak Łachy świato.
 784. W swojej chałupci wilno i d...ci.
 801. Za moju hołowoju na twojej i wołosu ne stane.
 817. Zhubyw czernec klubok nesmutywsia, jak znajszow, ne rado-
 waw sia.
 833. Z popa duch, a popadia pid łopuch.

Шістдесятъ пословиць, значить ся, счеркнув цензор, вражливий на галицькі національні й соціяльні ріжницї, а навіть на панство й долю бідних сиріт. Замітне теж бчеркнене примітки до 710 номера: „Tak potribnu, jak czort w Kochawuni“, яка пояснює, що Кохавина то „miejsce sudowne w obwodzie Stryjskim w Galicyi“. Що тут небезпечного міг знайти цензор, останеть ся тасмницею, яку він узяв із собою до гробу¹⁾.

¹⁾ Тут зазначаємо, що Ів. Франко, укладаючи свою велику збірку „Галицько-руських народніх приповідок“ (Етногр. збірник Н. Т. ім. Ш. т. X, XVI, XXIII, XXIV, XXVII, XXVIII), користував ся не лиш друкованою збіркою Петрушевича, але й рукописними копіями її, що зберігали ся в нього і в бібліотеці ім. Оссолінських та львівського університету, а ріжнили ся від друкованого тексту. Цензурної копії мабуть не мав Франко під рукою, бо деяких приповідок із неї не знаходимо у його збірці. — За редакцію: В. Ш.

Людські фігурки з воску.

Подав *Володимир Гнатюк.*

Перед кількома літами я дістав був із буковинської Яблониці рукописну книжку ворожбитську до перегляду з дозволом, використати її в друку, коли буду вважати се потрібним. Я переглянув усю книжку і переконав ся, що всі ворожби в ній ненароднього походження, хоч і знані декуди між народом, тому звернув її назад власнителеви. Тільки один уступ я виписав собі з неї — про чари на людських фігурках, бо ще перед тим чув я, що сей спосіб чарованя знаний між Гуцулами над Білим Черемошом та його допливами, а один мій знакомий обіцяв навіть добути таку фігурку і передати мені для музея, та через війну справа відсунула ся і несповнена до нині.

Подаю сей уступ у цілости:

„Деякі чарівники беруть віск, житний хліб, або глину та виліплюють із них фігурку на подобу тої особи, до якої чують злість і ненависть. Коли фігурка готова, робить чарівник із дубини або тернини шпичку¹⁾, пробиває нею фігурку наскрізь, вкладає в огонь, обертає на всі боки, доки сам хоче, та примовляє при тім (тексту примівки не подано). У той час нападає дотичну особу великий біль і страх, при чім ніяке віддалене не входить у рахубу; особі здаєть ся, що в ній горить серце і коли їй не подадуть швидко помочи, вона мусить умерти.

„Інші чарують інакше. Набивають у кожду частину тіла такої фігурки цвяшки, голки, дубові або тернові кілочки і закопують її потайки під хатний поріг тої особи, що представляє

¹⁾ Малий рожен.

фігурку. На особу знаходить зараз страшний біль на цілім тілі і коли їй не дадуть помочи зразу, вона пухне на цілім тілі і вмирає.

„Коли хто хоче пошкодити своєму ворогові тільки частинно, бере на тріску павука і перетягає поперек нього нитку. Цітим притискає павука паличком на середині так, аби він випускав зі себе плин; у тім плинні замочує нитку і висушує її на сонці. Далі бере фігурку свого ворога і відмірює затроєною ниткою той член тіла (пр. руку або ногу), якому хоче пошкодити. Опісля ловить жабу, обв'язує її тою ниткою і кидає в bagno. Тоді ворога болить так довго відміряний член тіла, доки не знайде собі ліку“¹⁾.

Для доказу, як такі народні звичаї вандрують і запозичують ся²⁾, наведу тут виїмки з народньої бретонської пісні³⁾ (у польським перекладі) з найдальшого заходу Європи. Бачимо в ній таку саму фігурку з воску і такий же спосіб набивання шпильок. Нова тільки подробиця, що фігурку хрестять у священника зовсім так само, як живу дитину з кумами, та довідуємо ся про кару, яка спадає на провинницю. Цікаве також, що у нас чарують так прості селяни, а в бретонській пісні великі пани.

Богатий пан вертає з міста до дому, купивши своїй донці одиначці шовкову сукню, гафтсвану срібними шнурочками. Напроти нього вибігає пістунка і відкриває йому тайну, що його власна донька чигає на його смерть:

Lepi dziecko z wosku,
Zeby was wyprawić czem prędzej na cmentarz.
Dziewięć je miesięcy nosiła przy sobie,
Dziewięć je miesięcy nosiła na ciele.

Батько почувши се, домагаєть ся в доньки ключа від скрині, щоби переконати ся про правду слів пістунки. Донька викручуєть ся. Тоді батько пориває сокиру, розбиває скриню і знаходить у ній воскову дитину, завинену в шматки та сто таларів нагороди для духовного, що вже охрестив її. А донька ось що робила з тою дитиною:

Trzy razy na dzień je myła,
Trzykroć klęła szpileczkami.

¹⁾ Записав Юрій Лукаш в Яблонци на Буковні.

²⁾ Про старинність і розповсюджене воскових фігурок гл. Н. Сумцовъ: Культурныя переживанія ч. 112.

³⁾ Пор. Luzel, Gwerzion Breiz-Izel, I, 142; по польськи: E. Połębowicz, Pieśni ludowe, (Львів, 1909), ст. 1—3; Dziecko z wosku.

Gdy w nie wbiła szpilkę małą,
 Ojciec czuł ukłucie w boku.
 Gdy w nie wbiła szpilkę dużą,
 Ojciec w sercu czuł ukłucie.
 A gdy je nad ogniem grzała,
 Ojciec chudł i spadał z ciała...

При таким доказі не могло бути ніякого оправданя для провинницї і ніяка сила не могла визволити від страшної кари ні доньки, ні всіх тих, що їй помагали, отже духовного і кумів, що носили дитину хрестити. Тому:

powlądał pan z Penfeunteun
 Do swej córki niezadługo :
 — W niedzielę po wielkiej mszy,
 O córko, masz być spalona —
 — Wiem, ojcze, będę spalona,
 Sama na się drew niosę. —
 — Nie, nie będziesz ty drew niosła,
 Powiozą ciebie na wozie. —
 Dziecię z wosku, jedynaczka,
 Kum i kuma razem z niemi,
 Wszyscy zostali spaleni
 W obliczu wielkiego ludu.
 Młody ksiądz został wyklety,
 Głowę jemu odrąbano.
 Stary pan z Penfeunteun płakał,
 Szarpał z bólu siwe włosy,
 Widząc jak mu córka gore.
 Jak gore córka jedyna.

Кара, якій підпадає дівчина в пісні, се не видумка, ані не самосуд черні, який буває звичайно дикий. Се писаний державний закон середновіча, яким послуговували ся всі західно-європейські держави, починаючи від XIII до самого кінця XVIII ст. і на підставі якого спалено десятки тисяч невинних жертв, признаних забобонними інквізиторами, судіями і публікою за чарівницї й відьми (чарівників і знахорів). Останні засуди на спалене чарівниць видано в Австрії 1766 р., в Еспанії 1781 р., в Швайцарії 1782 р., в Польщі 1793 р.

Здавалось би, що сей закон лютував і на Україні, бож по її містах обовязувало те саме маґдебурське право, що й у Німеччині, та Литовський Статут, що стояв також під сильним впливом західного законодавства, і які приписували карати особи, засуджені за чари, смертю через спалене. Тимчасом українські суди незвичайно рідко видавали такі смертні присуди і звичайно замінювали їх оплатою в користь церкви, духовною

жарою, або казали обвиненим оправдувати ся очистною присягою. Походило се звідти, що українські судії не вважали гріхом, протиним науці релігії, можности володіти якоюсь тайною, недоступною иншим людям, тільки розбирали при розправі, чи обвинений уживав своєї тайни на користь, чи на шкоду своєму ближньому і тільки в остатнім разі карали обвиненого відповідно до степеня його провини¹⁾.

Перший присуд на спалене чарівниці запов 1652 р. в Борисполі переяславського полку. Тоді вибух у місті помір, а публична опінія вказувала на Овдіюху Трасчиху, як на виновницю, що наслала помір. Трасчиха відпирала ся мабуть на суді, тому брали її на тортурі, де вона признала ся і ще вказала виших виновниць. Коли її виведено на костер і підпалено, вона ще з костра кричала: „Попадю і Путятиху і винничку згубіть, а не згубите, то гірше буде з вами. Не пустіть їх ні одної“. Чи судії послухали її, не відомо, бо кінець судового протокоду відорваний²⁾.

Другий випадок спалення походить із 1710 р., в яким полтавський полковий суд присудив спалити Явдоху Даціїву та мачоху її мужа Оришку, „бавячіяся чаровничнимъ дѣломъ“³⁾.

М. Слабченко згадує ще про спалене шістьох чарівниць 1758 р., а також „женщины и войта четырехъ полковъ“, але подробиць про те не подає ніяких. Наводить також згадку Лаваревського про спалене в 1700 р. жінки олишевського сотника Бихівця за наслане чуши, та згадку Бантиша-Каменського про спалене гадяцької полковниці Острої на приказ гетьмана Бруховецького мабуть за те саме⁴⁾. Отсе мабуть і всі судові присуди на спалене чарівниць в Україні.

Наведу ще одну справу про чари, що скінчила ся иншим присудом. Розбирав її полтавський полковий суд 1693 р., а як обвинені виступали новосанжарівські чарівниці, що мали поспувати тамошньому жителеви Яковови Михайленкови з прізвизцем Бридуненко „мешкане“ з його жінкою. Суд задав головній обжалуваній Семенисі Литвинисі таке питане: „Для чого ти, пре-

¹⁾ Пор. П. Чубинскій, Труды, т. I (у статі В. Антоновича про чари, ст. 327 і 336).

²⁾ Ор. Левицький, Очерки народ. жизни въ Малороссіи во второй полов. XVII ст., ст. 268—270.

³⁾ М. Слабченко, Опыты по исторіи права Малороссіи XVII и XVIII вв., ст. 91.

⁴⁾ Тамже.

поминивши боязнь божю, веліла такі чари діяти і мешканя Бридуненкови і жоні його псувати, і з чиеї наприви і яким способом, якого часу? Що за слова до тих чарів своїх примовляти, онії справуючи, казала? Од кого ти сама навчила ся?

Литвиниха признала ся, що вона учила мамку (другу обжаловану), щоб „шерсть собачюю і кошечюю ірвала і палила“ та щоб замкнувши замок, укинула в посудину з водою, умивала ся тою водою перед сходом сонця та примовляла: „Як сей замок замкнен єсть, так людей, котрі на мене злость якую будуть говорити, язык і річ і мову аби замкнуло“. Заперечила одначе, щоби мешканя Бридуненкови псувала та заявила охоту з власної волі направити його.

Судії переслухали ще інших обжалованих і свідків і признали доказаним; що Яків Бридуненко упав жертвою чарів. Заглянувши до маїдебурського права, нашли в книзі „Порядок“ параграф (14 і 22), що „чаровники і всі, которії ся от чорнокнижства а з гусла обходят, їди ся покаже, же таких речий іного учил, албо кому грозил, а тому, которому грожено, з того що злого пригодило, таковий кождий має сроїю смертельною карністю бити каран, то єсть огнем спален“, запобігаючи тому, „аби ся промеж народом християнским така злость, яка єсть противко Пану Богу, не множила і овшем біла заповідана“. Суд постановив, що Семениха Литвиниха, як „власная чародійница“ і Ющикх та Приська, „яко послушаючії тих єї богомерзких учений“ такою самою „огненою карністю мають згинуті“.

Та з сього острого присуду не був задоволений навіть сам Яків Бридуненко і заявив, що „дарует горлом“ обвинених, тільки домагаєть ся, щоби вони „в городі Новом Санджарові не мешкали вічне“. Суд згодив ся на його бажанє і змінив присуд, „аби тиї чаровниці з міста били шворками вигнані і стали чуждими от всіх їх набитков, а наклади правниї і вина панская і врядовая“ були стягнені з їх маєтку¹⁾. Як бачимо, присуд не легкий, але в порівнаню з попередною карою, яка тоді в кождій иншій європейській державі булаб виконана, дійсно милостивий. Таких присудів знаємо й більше²⁾.

Часом палено провинників іще самосудом, та він так само, як американський лінч, не має з законодавством нічого спільного.

¹⁾ Ор. Левницькій, Очерки, ст. 270—276.

²⁾ Тамже, ст. 267—268.

Людські фігурки з воску.

Подав *Василь Щурат*.

Шкодженне ворогови при помочи його фігурки з воску, яке після ствердження д. Волод. Гнатюка практикується на Гуцульщині, а належить до старинних і дуже розширених в Європі звичаїв¹), в студії М. Сумцова (п. з. „Культурныя переживанія“) не представлено вичерпуючо з огляду на своє розширення в західній Європі, а головню в Польщі, відки пійшло в практику на Україні. Посередництво у тій справі між західною Європою і Польщею належить приписати передовсім римокатолицькій Церкві, що виказав давно вже Бервінський²).

Згадавши вірш Овідія з листу Гіпсіля до Язона: „Devovit absentes simulacraque cerea figit“, Бервінський пише, що вже в Римлян знане було шкодженне ворогови при помочи його фігурки з воску. Проколюючи або краючи ножем таку фігурку, можна було набавити його і смерти. В такий спосіб, після Тацита (Ann. II, 69), мав Пізо наслати смерть на Германіка. Таксамо у Франції еретики переслідовані королем Карлом IX мали його усунути зі світа при помочи чорнокнижників, котрі воскову фігурку короля кололи ріжними інструментами то в голову, то в бік, то в серце, то в ноги, насилаючи на нього всякі болі, а вкінці смерть, про що в XVIII ст. розповів Полякам у своїх „Now-ix Aten-ax“ (Львів, 1753, т. IV, ст. 232) сильно балакучий лат. декан в Рогатинщині Венедикт Хмельовський.

¹) В. Гнатюк: Людські фігурки з воску. (Записки Н. Т. ім. Ш. т. СХХVIII.)

²) R. W. Berwiński: Studia o literaturze ludowej ze stanowiska historycznej i naukowej krytyki. Poznań 1854, т. II, ст. 69.

Такий-же причині приписувано, як оповідає Вальтер Скот у своїх листах про демонольоїю, смерть одного короля в Шкотії. В Англії-ж закон Генрика I назначував карі на віддивачів воскових фігурок (*vultivoli* або *vultuarii*), котрим приписувано силу убивання людей при помочи таких фігурок.

Заки все висше сказане могло стати відоме в Польщі, спопуляризувала в ній відомости про всякі чари й про чарованне при помочи людських фігурок із воску була папа Івана XXII. Тому що римо-католицька Церква силу чаровання приписувала справі чорта, а слугами його вважала всіх еретиків, то і у всіх середновічних процесах ізза ересий повтаряли ся підозрення в чарівництві¹⁾. Папа Іван XXII, винищуючи при помочи інквізиції еретиків, накликавав 1320 р. інквізитора Каркассони й до нищення чарівників, між иншими таких, що, надживаючи св. тайни хрещення, хрестять або кажуть хрестити фігурку зроблену з воску чи з чого иншого (*qui sacramento baptismatis ubutendo imaginem de cera seu re alia factam baptisant, sive faciunt baptisari*), як у бретонській пісні, вказаній д. Гнатюком. Одинацять літ пізнійше той сам папа звернув ся з подібним накликуваннем до польського короля і до гнізненського архієпископа²⁾. Процеси ізза чарів були наслідком того накликування і в Польщі. Найчастійше одначе появлялись вони там що-йно в XVI—XVIII ст. у звязку з проявами релігійних сект. Але як римо-кат. Церква спричинювала такі процеси в Польщі, так польська шляхта, схильна при своїй необмеженій свободі до релігійного сектарства, не допускала до виконання засудів навіть у таких случаях, коли засуджено не шляхтича. Одного разу, на приклад, коли 1554 р. засуджено шевця, спротивилась виконанню засуду, а на здивуванне еп. Чарниковського Стан. Остророг відповів: „Не беремо ся боронити шевця, але міркуємо, що те саме, що нині з шевцем, зробив би ти завтра з Острогом і иншими“. Ще инша причина веліла польській шляхті ставати в процесах ізза чарів по стороні мужицтва. Виконуванне засудів смерти на мужиках могло позбавляти її потрібної робучої сили³⁾. А що для польської шляхти мало свою вагу в Польщі, не тратило її й на Україні. Тим пояснюеть ся більше

¹⁾ Idem: ст. 149; A dr. Krzyżanowski: *Dawna Polska*. Варшава 1844, ст. 533.

²⁾ Berwiński: *op. cit.*, ст. 143, 145.

³⁾ Idem: ст. 161, 167.

ніж чим иншим і незвичайно рідке засуджування на смерть за чари, замічене д. Гнатюком на Україні.

Як до XVIII ст. за приводом Церкви підозрівано в чарівництві головно еретиків, так у XVIII ст. не свободні були від таких підозрінь масони, що в очах церковної влади були без сумніву еретиками і — на скільки заїмалися магією і альхемією — безпосередніми слугами чорта. Як ворогів Церкви напаянула їх папська буля з 1738 р. (*In eminenti*) і пізнійші¹⁾. Як на еретиків і ворогів людства дивились на них і в православній Росії за панованя цариці Єлисавети, а розсіваючи про них усякі сплетні, приписували їм рівнож, як середньовічним еретикам в західній Європі, силу убивання своїх противників при помочи чарів. Сплетня про те, — пише Пипін — як масони завдають смерть своїм віддаленим ворогам, була мабуть доволі розповсюдженя, як і взагалі понятте про відступництво і еретицтво масонів. Та-ж сплетня, разом з иншими подібними подробицями, повтараєть ся в рукописнім слябічнім обличенню масонства („Изъясненіе нѣскольکو извѣстнаго проклятаго зборища франк-масонскихъ дѣлъ“), знанім із копії зробленої в 1765 р. Описуючи всі можливі злочини „проклятого зборища“ автор обличення звертає увагу на те, як трудно й небезпечно було позбути ся приналежности до масонів. В масонській льожі — сказано там — оставав ся портрет кожного члена і при помочи його масони кожного часу могли наслати смерть на відступника.

„Многіе тому примѣры, говорятъ, бывали,
Которые отъ сея вѣры отегать пожелали,
Но изъ оныхъ никого живыхъ нѣтъ на свѣтѣ;
Витъ стоптъ смерть въ его и живомъ портретѣ,
Который лишь пораятъ пулей изъ пистолета,
Въ той часѣ увянетъ и лишится свѣта“.

Таке слябічне обличенне могло, по думці Пипіна, вийти тільки з кругів духовенства й мало своїх читачів серед широкх кругів світської інтелігенції²⁾. Православне духовенство, послугуючись у боротьбі з противником сплетнею, мало, значить ся, такий сам успіх, як римо-католицьке.

¹⁾ Aug. Hornegger: Die Freimaurerei. Липськ. ст. 37—38.

²⁾ А. Пыпинъ: Русское масонство до Новикова. (Вѣстникъ Европы, 1868, кн. VI, ст. 555).

З російської воєнної поезії.

Подав *Володимир Гнатюк.*

Дня 8 грудня 1914 р. заняли Москалі Криворівню, Косівського повіта, де мене захопила ненадійно війна і де я мусїв просидіти п'ятнацять місяців. До села ввійшло кілька рот ротівського полку піхоти та кілька сотень терських козаків. Один козацький офіцер зайшов на квартиру до того дому, де я жив, разом із денщиком і кухарем, що ладив їду не тільки йому, але ще й двом іншим офіцерам сотні. Офіцерський денщик був великий балакун, він балакав увесь день, не устаючи. Оповідав усякі побрехеньки, анекдоти, казки й инше. Одного разу покликав мене хтось із домашніх послухати, який „Отченаш“ говорить денщик. Я послухав і переконав ся, що „Отченаш“ цікавий не тільки з етнографічного боку, як витвір, що нуртує між широкими масами, але й задля соціального підкладу, який акцентував незвичайно різко різницю між офіцерами та вояками (чернь і пани), що видно від початку війни зазначувала ся остро, і закінчила ся большевизмом, якого тоді не можна було ще предвидіти. Я попросив денщика, щоби мені списав той „Отченаш“, який він рецитував, і він згодив ся з охотою, тай дійсно почав писати. Та ледви дописав до половини (як простий козак він писав тяжко й поволі), сотня дістала приказ іти кудись далі і він не встиг докінчити переписування. Я постановив тоді дістати текст звідки інде і вернувши вже до Львова, попросив одного знакового в таборі полонених у Фрайштаті, в Горішній Австрії, щоби розпитав між полоненими, чи не знають вони тексту і як знають, щоби мені хтось переписав його. По якимось часі дістав я текст, який подаю тут як вар. Б.

Тимчасом до Львова переніс ся на постійний побут д-р Ів. Куровець, що був лікарем у Калуші, і передав мені до використання малу нотатку, що лишив якийсь солдат у часі російської окупації Калуша. В нотатці переписаний „Отченаш“, який я подаю тут як вар. А і „Пісня солдата“. Крім того є в нотатці проби пера та пояснене знаків, потрібних при читанку мапи. Сей варіант коротший від попередного, та я подаю його також задля значних відмін. Сей гвір, на скільки мені відомо, не був ще ніде друкований, а важний він і для нас, бож у російській армії мало не третина вояків походила з України і любила ся сим твором не менше від самих Москалів.

„Пісня солдата“ зложила ся видно по першим розгромах російської армії в 1915 р., коли говорить про програну війну, але знайшла ся в нотатці солдата, що брав участь у великій офензиві генерала Брусилова 1916 р. В ній ще сильнійше поглиблюеть ся те роздвоєне між вояками й офіцерами, яке бачимо в „Отченаши“, бо приписуєть ся навіть офіцерам вину програної війни, хоч на те зложило ся й багато інших причин. Оба сі твори знайдуть собі належне місце в поетичній творчости з часів сеї великої війни.

Правописъ полишаю оригінальну, тільки писарські знаки змінюю подекуди.

1. Солдатський Отченаш.

А.

В одно прекрасное время, когда солдатъ находилса у генерала вестовымъ, онъ сиделъ въ своей прихожей, закуриваль трубочку, сердечно вздыхаль и говорилъ: Эхъ, плохая моя доля! Хотя у меня разума много, но денегъ нетъ.

В то время генераль находилса в своемъ кабинете, занималса писменными делами и все слышалъ, что говорилъ солдатъ, обижалса на свою долю. Вотъ генераль зоветъ къ себе солдата и говоритъ: Я слыхаль, что ты большая умница. Хвастаешса, что ума-разума много!

Такъ точно, господинъ генераль. На каждій вопросъ могу дать ответъ, ни въ чемъ не затруднясь.

Вотъ генераль задаєть ему вопросъ: Почему Богъ сотворилъ небо и землю и мы называемъ: „Ты Господи“, а земное царство есть противъ Бога ничтожное и мы называемъ: „Вы“?

Вотъ это почему: Богъ створивши небо и землю, онъ одинъ, а вась чертей много.

Верно ты говоришь, солдатъ, но лично ты меня оскорбляешь. Ведь тебе за это грехъ будетъ.

Эхъ грехъ, господинъ генераль, где теперь искать греха? Ведь онъ згорель, правосудіе по миру пошло, вера въ Ирусалиме лежитъ на аптекарскихъ весахъ, правда на солдацкихъ пуговицахъ, роскошь подъ арестомъ сидить, надежда въ море на дно тонеть, терпеніе скоро лопнетъ, не то солдату предъ вами не согрешить.

Ласковъ ты, братецъ, на словахъ, каковъ будешь на деле, в особенности на молитвахъ, какъ падомарь. Ну, раскажи „Отчешашъ“ солдатское.

Изволте, господинъ генераль, слушать.

Когда солдатъ въ строй вступаетъ,
Сердечно вздыхаетъ
И говоритъ: „Отче нашъ“!
Рано рота зорю играетъ,
Командира ожидаетъ:
„Иже еси“!
Кричитъ и гремитъ
Громкимъ голосомъ зъ досады:
„Яко на небеси“!
Дайте палки скорей
Для солдатскихъ плечей!
И тутъ солдатъ солдата палкой бьетъ
По приказанію начальника,
Учить, кленеть:
„Имя твое“!
Впередъ фетфебель приходитъ,
Кричитъ: Стройса, равняйса!
„Да будетъ воля твоя“.
Севодня наша рота въ карауль идетъ,
Ротный командиръ умеръ
И будетъ лежать тамъ:
„Царствие твое“.
А что царъ отпускалъ
И до хатъ повелевалъ,
Это: „Хлебъ нашъ насущный“.
А если вы въ чемъ провинитеса,
Ублагодворите и чтонибудь дадите:
„Даждъ намъ днесъ“.
А если мы въ чемъ провинимса
И на службу не явимса,
Въ кабаке провалимса,
То: „Остави намъ долги наша“.
А если вы будете по прежнему красть,
И денги въ карманъ класть,
То: „Будете на веки должники нашими“.
Генераль погледелъ сурово
И говоритъ: Не дай Богъ такого другого!

Не веди насъ во искушеніе,
Но избави насъ отъ лукаваго!

Расписалса
М. Аношкинъ.

Б.

В одно прекрасное время вестовой находился у генерала, сидя в передней. Он закурил сигарку фабрики „вертисамико“ да и говорит: Эх, плохая моя солдатская доля! Хоть разума то у меня и много, но денегъ нет ни гроша.

Генерал в это время находился в соседней комнате, в кабинете, он услышал, как солдат жалуется на свою судьбу. Его любопытство подстрекнуло и он закричал: Вестовой, поди сюда!

Чего изволите? — спросил вошедший вестовой.

Послушай, вестовой, — начал генерал. — Что ты за умница такая, откуда у тебя разум и много ли его?

Извольте спрашивать! — отвечает вестовой. — Хоть генерал, хоть полковник, на все буду отвечать, ни в чем не затруднясь.

Послушай, голубчик! — говорит генерал. — Почему это так: Бог сотворил небо и землю, нас и вас, и дал он нам великую заповедь повелевать всеми вами, а мы ему повинемся, но Бога то мы называем „Ты“, а вы нас называете „вы“?

Ваше превосходительство! Ведь Бог то у нас один, а вас то чертей много! — бойко отвечает вестовой.

Генерал поморщился и говорил: Хотя ты и правду говоришь, солдатик, но ведь ты этим меня лично оскорбляешь. Не стану накладывать на тебя дисциплинарных взысканий, а лишь одно скажу, что грех тебе великий будет за это!

Эх, ваше превосходительство! — отвечает вестовой — где теперь грех искать? Грех скончался, правда сгорела, правосудие убежало, совесть под развалинами правды, закон на пуговицах, верность на аптекарских весах, любовь в кармане, вера в Ерусалиме, надежда с якорем на дне моря. Осталось одно терпение, но и то скоро лопнет.

Вижу тебя на словах то бойким и ловким, — начал горячиться генерал, — не знаю, каков ты на деле!

Да я то, я, я, ваше превосходительство, я таков и на деле! — бойко отвечает вестовой. — Извольте спрашивать. Хоть генерал, хоть полковник, на все буду отвечать, ни в чем не затруднясь, в особенности молитвы то как $2 \times 2 = 4$, много раз лучше соборнаго пономоря!

Генерал подумал немного и говорит: Анука, братец, прочитай ка мне „Солдатское Отче наш“.

Вестовой начал:

Когда солдат в строй вступает,
Он тяжело вздыхает
И говорит: „Отче наш“!
Румяная зоря играет,
Рота командира ожидает:
„Иже еси“.
Фельдфебель шумит, кричит,
З досады рвется
И громкий голос его роздается:
Смирно! „Яко на небесех“.
Подайте же мне палок и плетей
Да солнечных лучей
Для солдатских плечей:
„Да святится“!
Когда солдат солдата бьет,
То он в уме своем клянет
„Имя твое“.
Когда ты, командир наш, помреш,
То отсюда прямо в ад попадеш
И там: „Да придет царствие твое“!
Ведь здесь ты командуеш нами,
А помреш, будеш командывать чертями
И над ними: „Да будет воля твоя“.
Ты повелеваеш нами,
Как своими рабами:
„Яко на небеси и на земли“.
Провіант ты наш ни во что считаеш
И от нас последнее отнимаеш.
Это: „Хлеб наш насущный“.
Но что устав повелевает
И казна отпускает:
„Даждь нам днесь“.
А в чем мы провинились,
Что на службу не явились,
Потому что не успели,
У Жида в корчме просидели:
„И остави нам“!
Денежки вы наши крадете
И себе в карман кладете,
Это за вами: „Долги наша“.
Хотя вы князья и баре,
Но сотворени все от одной твари,
„Якоже и мы“.
А по сему расходы свои сократите
И денежки наши нам уплатите
И тогда мы вам все прощаем
И: „Оставляем“.
А если вы будете по прежнему у нас красть
И грошики в свой карман класть,

То вечно будете: „Должником нашим“.
 Командир наш хворал
 И нам он обещал,
 Что если ять будет,
 То по век не забудет!
 „И не введи нас во искушеніе“.
 Ведь что ты обещаеш,
 Того не исполняеш.
 „Но избави нас“,
 А равно и мы избавиться тебя рады,
 И бегаем от тебя, как от черта,
 „От лукаваго“.

Вестовой умолк.

Генерал глибоко задумался и еле слышно произнес: „Аминь“,
 сиреч: „Истинно ты говориш, солдатик“. А за тем подарил (ему)
 полтину на водку и отпустил с миром.

Запис. в таборі у Фрайштаті між полоненим *И. Губин*,
 з Астраханської губернії, і сам полонений, у січни 1918 р.

2. Пѣсня солдата.

Мы подъ Вильною сражались,
 Битва жаркая была,
 Пули в воздухе сверкали,
 Отъ мартиръ тряслась земля.
 Наши храбрые солдаты
 Все дрожали¹⁾ точно львы,
 Афицеры супостаты
 Разбежались какъ Жиды.
 А сестрички какъ лисички
 С краснымъ крестомъ на грудяхъ²⁾,
 Приподня(ли) к верху юпки,
 Все бежали спереди.
 А герои генералы
 Все чертили намъ планы:
 В ресторанах за буфетомъ
 Позаняли все столы.
 За буфетомъ былъ порядокъ
 И такая тишина,
 Они мно(го) пили, ели,
 Не хватало имъ вина.
 Спиртъ возили поездами,
 Выпивали все за разъ,
 И знуреному солдату
 Ставятъ бочки на показъ.
 Офицеръ с врагомъ не бютца,

¹⁾ Зам. держались.

²⁾ Зам. груди.

Забываютъ про свой постъ,
А в Росіи такъ ведетца,
Потому что народъ простъ.
Езли б руски офицеры
За сестрами не гнались,
Тобъ побили врага смело
И победы дождались.
Вотъ седи теперь и думай,
Проиграли мы войну,
Но солдатъ винить не вздумай,
А вини во всемъ сестру.

Росписалса
Гулекинъ Леонидъ.

Publicationen

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Ozarneoki-Gasse 26.

Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, redigiert von Prof. Michael Hruševskij, bis jetzt erschienen Bde I—LXXIV (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Litteraturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis. Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 Kr., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publicationen der Sectionen und Commissionen der Ševčenko Gesellschaft:

A. Die historisch-philosophische Section publizierte bis jetzt:

1. Neue Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filozofičnoi sekcyi) B. I—IV u. VI—IX enth. eine Geschichte der Ukraine von Prof. M. Hruševskij (I. Theil bis Anfang des XI Jahrh., II — bis Mitte des XII Jahrh., III—IV bis zum J. 1340. VI—VII bis zum J. 1569), VIII—IX Verfassung und soziale Verhältnisse im XIV—XVII Jahrh. Preis I, II u. V B. à 4 Kr., III u. IV B. 5 Kr., VI u. VII B. 4-50, VIII u. IX B. 4-50. Bd. V. enthält Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. Preis 2 Kr.
2. Historische Bibliothek, bis jetzt erschienen B. I—XXIV.
3. Ukrainisch-ruthenisches Archiv I Band: Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dom in Lemberg — 3 Kr. II Band: Materialien zur Geschichte des Bauerntums und der Oekonomie Galiziens im XVIII—XIX Jhd. — 4 Kr.
4. Juridische Zeitschrift, bis jetzt X Bde, à 2 Kr.
5. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt IX Bde à 3 Kr.
6. Juridische Bibliothek, bis jetzt III B. à 2 u. 3 Kr.

B. Die philologische Section publizierte bis jetzt 9 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoi sekcyi), enthaltend: Bd. I. und IV. eine Biographie des ukrainischen Dichters Taras Ševčenko, von A. Koniskij, Preis à 3 Kr. Bd. II. u. III. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde und Literatur, von Michael Dragomanov (erster Theil). Preis à 4 Kr. Bd. V. Die Mundart der Lemken, von I. Verchratskij, 6 Kr. B. VI. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde von M. Dykariv. Preis 4 Kr. Bd. VII. Abhandlungen aus der ukrainischen Volkskunde und Literatur von Michael Dragomanov (Zweiter Theil). Preis 5 Kr. Bd. VIII—IX, Die Korrespondenz d. J. Holowačkyj, Preis 7 Kr.

Ukrainische Bibliothek, Bd. I—III. Sämmtliche Werke von J. v. Fed'kovyč, Bd. I. Gedichte, Preis 6 Kr., B. II. Erzählungen, Preis 4 Kr., Bd. III. Dramatische Werke 1A Theil, Preis 3 Kr., 2 Theil, Preis 3 Kr.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medicinische Section publizierte bis jetzt 9 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk). Die beiden ersten Bände kosten à 3 Kr., Bd. III—VIII erschienen jeder in zwei Abtheilungen, jede unter einer besonderen Redaction; die mathematisch-naturwissenschaftliche red. von Iv. Verchratskij und Vlad. Levickij, die medizinische red. von Dr. E. Ozarkevčyč. Preis jeder Abtheilung 2 Kr.

D. Die Archaeographische Commission publizierte bis jetzt folgende Werke:

1. Quellen zur Geschichte der Ukraine, Bd. I (Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66); Bd. II (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565); Bd. III (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564—5); Bd. IV u. V (Galizische Akten aus den J. 1648—1659). Bd. VII (Lustration vom J. 1570). Jeder Bd. kostet 4 Kronen, III Bd. 5 Kr.

2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I. Alltestamentliche Apokryphen; Bd. II. Neutestamentliche Apokryphen A. Evan-

gelienkreis. Bd. III. B. Apokryphe Apostelgeschichten. Bd. IV, Eschatologische Apokryphen, IV. B. V, Denkmäler der religiösen Polemik aus dem XVI—XVII Jh. Bdtd. I u. V. Preis 4 Kr., Bd. II u. III à 5 Kronen.
3. Kotljarevskyj, Die travestierte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798, Preis 60 Heller.

E. Die Ethnographische Commission publiziert:

1. Das Ethnographische Sammelwerk (Etnografičnyj Zbirnyk); bis jetzt erschienen 17 Bände. Preis Bd. I—IV u. VII—X u. XII—XIII à 3 Kronen, Bd. V—VI u. XVII à 4 Kr. Bd. XI 6 Kr. Bd. XVI 6 Kr. Bd. XVII—XVIII à 3 Kr.
2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie, Bd. I, Preis 8 Kr. (Enthält Abhandlungen über neueste archäologische Funde, über die Lebens- und Arbeitsweise der ukr. Fischer in der Dobrudža, der galizischen Kürschner usw., sowie auch eine Abhandlung über die farbigen Ostereier, ihre Herstellung und Ornamentik, mit 13 chromolithographischen Tafeln und zahlreichen Illustrationen im Text). Bd. II, 4 Kr. Die Huzulen, Land, Leute, Lebensweise, Industrie, Sitte und Brauch, religiöse Vorstellungen usw., mit über 300 Illustrationen, Bd. III, 4 Kr. (Neue archäologische Funde, Volkskalender, Aus der galiz. Volksindustrie, Hochzeitslieder und Gebräuche a. d. Gouv. Cernyhiv, Die Corporationen der Dorfjugend in der Ukraine, Bd. IV, 4 Kr. Die Huzulen (zweiter Theil), Bd. V, 6 Kr. Die Huzulen (dritter Theil). Bd. VII. Die Huzulen (vierter Theil) 6 Kr. B. J. VIII. Das Kind in der ukr. Volkskunde, 4 Kr.

Chronik der Gesellschaft, enthält die Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft, Sectionen und Commissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1—26 ukrainisch und deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Ševčenko-Gesellschaft in Lemberg, Theaterstr. 1, vorrätig.

НБ ИИУС

641928